

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ БА НОМИ
А. М. БАҲОВАДДИНОВ**

СОЛИҲОВ САЙМУРОД ТАҒОЙМУРОДОВИЧ

**МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОИШАВИИ ШАХСДАР ҶОМЕАИ
ТАҒЙИРӢБАНДАИ ТОҶИКИСТОН**

**ДИССЕРТАТСИЯ БАРОИ ДАРӢФТИ ДАРАҶАИ ИЛМИИ
НОМЗАДИ ИЛМҲОИ СОТСИОЛОГИЯ**

**Аз рӯйи ихтисоси - 22.00.04 – Сохтори иҷтимоӣ,
ниҳодҳо ва равандҳои иҷтимоӣ**

**Рохбари илмӣ:
доктори илмҳои фалсафа
Қаҳоров Ғ.Ғ.**

Душанбе-2023

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	3.
БОБИ. Асосҳои назариявӣ-методологии омӯзиши иҷтимоишавии шахс дар давраи тағйирёбии ҷомеа	
§ 1. Раванди иҷтимоишавии шахс дар шароити тағйирёбии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ	18.
§ 2. Омилҳои иҷтимоишавии шахс дар давраи гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ.....	41.
БОБИ. Масъалаҳои иҷтимоишавии шахс дар ҷомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон	
§ 1. Мушкилот ва хусусиятҳои аввалияи иҷтимоишавии шахс дар шароити ҷомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон	65.
§ 2. Нақши маориф дар иҷтимоишавии шахс.....	92.
§ 3. Тарбияи меҳнатӣ ҳамчун ҷанбаи муҳими иҷтимоишавии шахс.....	118.
Хулоса.....	148.
Рӯйхати адабиёт.....	154.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқшаванда. Бо гузариш ба низоми навичамъиятӣ муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавӣ низ тағйир ёфтанд ва натиҷаи он баомилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ бетаъсир намонда, идоракунии самараноки чамъиятро дар асоси дидгоҳи нави илмӣ ба миён гузошт. Дар натиҷаи тағйирёбии чамъият ниҳодҳо ва сохторҳои наво ба вучудомаданд, ки ба иҷтимоишавии шахс таъсир муҳим гузоштанд. Хусусияти хоси иҷтимоишавии шахс дар фазои пасошӯравӣ дар ҷомеаи тоҷикистонӣ ба дигаргуншавии муҳити сохтори оила, сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, паҳншавии меъёрҳои анъанавии рафтор, сифати маориф, ба тамоюли худмуайянкунии иҷтимоии насли наврас ва ҷавонон таъсири бевосита расониданд.

Махсусан дар шароити иқтисоди бозаргонӣ, вазъияти гуруҳҳои иҷтимоӣ низкуллан тағйир ёфт, ки он аз миқдори даромад, тарзи ҳаёт, дастрасии таҳсилотибосифат, усулҳои бо кортаъминкунӣ ва тайёрии насли наврас ба ҳаёти мустақилона вобаста мебошад.

Омилҳои зикргардида дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон чӣ ба ҷараёнҳои иҷтимоишавию ташаккулёбии ҷавонон ва чӣ ба шахсони алоҳида дар умум таъсирбахш мебошанд. Низоми қаблии арзишҳотағйирёфтанд, вале низоми нави арзишҳо ҳоло дар раванди ташаккулёбӣ қарор дошта, барои самти худмуайянкунии ҷавонон дар шароити муосир нақши муайянмебозанд, бинобар ин ҳам, ҷараёни иҷтимоишавии онҳоро масири муайяншуда ташаккул меёбад. Муҳити оилавӣ низто қадри имкон ба худмуайянкунии ҷавонон ва воридшавии онҳо ба ҳаёту фаъолияти мустақилона дар шароити бозори меҳнат таъсирбахш аст. Махсусан, боғчаи кӯдакон, интихоби дӯстон, давраи мактабӣ, раванди донишҷӯӣ чун ҷараёни иҷтимоишавии шахс, омилҳои муассири ҳаёти инсонӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар натиҷаи тағйирёбии муносибатҳои чамъиятӣ, дигаргунҳои куллиеба амал омаданд, ки «онҳо низоми анъанавии арзишҳо, аз ҷумла соҳаи маорифро низ фаро гирифтанд ва сабаби тағйирёбии интихоби самти

арзиши ҷавонгардида, ба тамоюли он таъсир расониданд».¹ Маорифяке аз ниҳодҳои асосии иҷтимоӣ мебошад, ки дар шароити тағйирёбии ҷомеа барои инкишофи он нақши муҳим мебошад ва ҳоло дар сатҳи лозимӣ наметавонад равандҳои адолати иҷтимоӣ ва баробарии иҷтимоиро ба тамоми гуруҳҳои иҷтимоӣ комилан амалӣ намояд. Низоми маориф сифатан ҳамчун яке аз омилҳои муҳимтарин дар инкишофи иқтисодиёт дар шароити муносири ҷамъият ба ҳисоб рафта, дар раванди иҷтимоишавии шахс, дар сатҳи муайян хусусияти идорашавандаро мегирад.

Дар ҷомеаи Тоҷикистон моҳияти нишондиҳандаҳои тамоюли иҷтимоии ҷавонгон дигаргун шуда, арзишҳои қоидашуда ҳамчун обрӯю эътибор ва мартаба вобаста ба намудҳои касбу кор ва ихтисосҳо тағйир ёфтааст. Дар шароити дигаргунӣҳои куллии иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеа «раванди ҳаёти, вобаста ба низоми маориф моҳиятан тағйир ёфта, мутобиқшавии иҷтимоӣ ба тарбияи меҳнатӣ ва маориф афзун мегардад».² Тарбияи меҳнатӣ дар баробари маориф, дар раванди ташаккулёбии тамоюлотии иҷтимоӣ ва мутобиқгардии насли наврас ба шароити иқтисоди бозаргонӣ нақши амиқ мебошад. Бинобар ин, тарбияи меҳнатӣ дар баробаримаърифати оилаҳо чун муҳимтарин омил ва шартҳои омодамоии насли наврас ба ҳаёти мустақилона мебошад.

Тағйиротҳои дар ҷомеа ба амал омада, боиси тезитундгардию мушкилоти иҷтимоӣ аз қабилӣ: афзоиши бекорӣ, сатҳи пасти маош, нафақа, бекорӣ, ба табақаҳои мухталиф тақсимшавии ҷамъият, дастнорасии маводи ғизоӣ ва маҳсулоти лавозимоти аввалия дар байни баъзе гуруҳҳои иҷтимоӣ гардид. Дар маҷмуъин масъалаҳо боиси нигаронии табақаҳои иҷтимоии ҷамъият мегарданд. Бинобар ин, омӯзиш ва таҳлили ҷанбаҳои гуногунимасъалаҳои иҷтимоӣ, омилҳои объективӣю субъективӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ ва таъсири онҳо ба равандҳои иҷтимоишавии шахс масъалаи муҳим маҳсуб мешавад.

Омилҳои объективӣ ва субъективӣ танҳо имкониятҳои қарафториро муайян наметавонанд, аммо сабабҳои мунтазами он намебошанд.

¹ Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 27.

² Ҳамон ҷо: - С. 28.

Мубаддалгардии имконият ба ҳақиқат тавассути амалҳо ва рафтори инсонҳо таносубан омилҳои мушаххас буда, дар сатҳимикромухит аён мегарданд: оила, муҳити иҷтимоӣ, дастрасии таҳсилоти сифатнок, самтҳои худмуайянкунии ҷавонон дар бораи он шаҳодатмедиханд, ки дар ҷомеа мушкилоти иҷтимоӣназаррас аст. Ба ақидаи Харчев А. Г. дар шароитҳои баҳаммонанди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-психологӣ: «фарқиятҳои калон ҳатто принципнок дар рафтори инсонҳо мушоҳида мешаванд. Онҳо аз ҷиҳати шароити оилавӣ, ҷараёни таҳсил ва фаъолият дар коллективи меҳнатӣ, таъсири гуруҳҳои хурд ва инчунин хусусиятҳои хоси инсонҳо шарҳ дода мешаванд».³

Ба суҳанҳои зикргардида така намуда, қайд кардан мумкин аст, ки ҷомеашиносони рус дуруст иброз менамоянд, ки «омилҳои мухталифи макро ва микромухит дорандаи меъёрҳои мушаххаси ахлоқӣ ва омилҳои мувофиқи аъзои он мебошанд. Хоҳ-нохоҳ инсон равияи рафтореро нигоҳ медорад, ки он аз тарафи атрофиён мусбат арзёбӣ мешавад ва ба равандҳои меъёрҳои тарзи ҳаёти анъанавӣ мувофиқ аст. Муҳим ин аст, ки танҳо як унсуримикромухит, вале на ҳамаи он зидди ҷамъият равона мешавад. Ин ҷо муҳим аст, ки кадом гуруҳ барои шахс обрӯмандтар, воломақомтар, ҷаззобтар шинохта шуда бошад».⁴

Омӯзиши иҷтимоишавии шахс дар шароити дигаргуншавии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҷомеа бояд хусусияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодӣ дошта бошад, то инки омилҳои зайл ба ташаккули тамоюлҳои ҷавонон таъсири воқеӣ расонида тавонанд: интихоби касб, худмуайянкунии мавқеи ҳаётӣ ва нақши худ дар ҳаёти ҷомеа ва ғайраҳо. Аз ин нуқтаи назар, ҷой ва нақши маориф ва тарбияи меҳнатӣ дар сохтори иҷтимоии ҷомеа басамти интихоби арзишии ҷавонон вобаста буда, дар ҳалли самараноки мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла сиёсати давлатии ҷавонон таъсири мусбат мерасонад. Дар маҷмӯъ, масъалаҳои зикр гардида, муҳим будани мавзӯи кори диссертатсиониро мушаххас менамояд.

³Харчева, А.Г. Социология воспитания [Текст] / А.Г. Харчева.– М.: Политиздат, 1990. - С. 12.

⁴Ковалева, А.И. Социология молодежи: Теоретические вопросы [Текст] / А.И. Ковалева, В.А. Луков.– М.: Социум, 1999. - С. 18.

Дарачаи омӯзиши масъалаи таҳқиқот. Масъалаи иҷтимоишавии шахс дар илмҳои фалсафai иҷтимоӣ, сотсиология, психологияи иҷтимоӣ ва педагогика мавриди таҳлил қарор мегирад. Ташаккулёбии шахс дар ҳома аз муҳити иҷтимоӣ, вазъияти иҷтимоии оила, маълумот, даромад, доираи дӯстон ва дигар омилҳо вобаста аст. Бинобар ин, дар шароити муосир ҳома, ҳалли самараноки мушкилоти соҳаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодӣ барои ҳаёту фаъолият дар ҳома муҳим мебошад. Хусусияти иҷтимоишавии шахс дар ҳомаанатичаи тағйиротҳои куллии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад, кидар байни гуруҳҳои иҷтимоӣ фарқияти моддӣ ба амал меояд ва он сабаби тағйир ёфтани самтҳои интихоби арзишии ҳамагон мегардад.

Мафҳуми «иҷтимоишавӣ» аз доираи фаҳмишҳои анъанавии «маълумот» ва «тарбият» вазътар мебошад. Маълумот чун интиқоли як маҷмуи маълумот шарҳ дода мешавад. Тарбия чун низоми ҳаракатҳои иродавӣ, бошуурона ба нақшагирифташуда фаҳмида мешавад, ки ҳадафи он ташаккули сифатҳои малакаҳои шахсӣ ва тарзи рафтори кӯдак мебошад.

Чӣ тавре, ки М. Мид қайд менамояд, «иҷтимоишавӣ ин шомил шудан ба маълумоту тарбия буда, маҷмуи амалҳои мустақилона мебошад, ки аз тарафи касе ба нақша гирифта нашудааст ва он муассир ба ташаккулёбии шахс, ба ҳаёти монандшавии фардҳо дар гуруҳҳои алоҳида мебошад».⁵

Дар муайяннамоии моҳияти раванди иҷтимоишавӣ ду нуқтаи назар мавҷуд аст. Ақидаи яқум, иҷтимоишавӣ - шакли мушаххаси таълим (омӯзиши батадрич), ин «кӯча бо роҳрави ягона» аст, ки роҳрави ишорашудаи ҷамъият мебошад ва ҳуди инсон объекти ғайрифаволи таъсироти гуногуни он тасвир мегардад. Бо ин фикри муаллиф аксарияти ҳомаи инсон дар айни замон розӣ мебошанд ва онро дар парадигмаи ба ҳам таъсиррасони мутақобила ва на танҳо фаъолияти нишондодаи ҳома (агенти иҷтимоишавӣ), балки фаъолияти интихобкунандаи шахсро низ таъкид мекунанд.

⁵Мид, М. Культура и мир детства [Текст] / М. Мид. – М.: Наука, 1988. - С. 82.

В. Н. Лавриненко иҷтимоишавиро «равандемешуморад, китамони умри инсондавоммекунад». ⁶«Дар урфият ду давраи иҷтимоишавиро ҷудомекунанд. Иҷтимошавии аввалия, ки давраи кӯдакиро дар бар мегирад ва иҷтимоишавии баъдина, ки тӯлонитар мебошад, синну соли балоғат ва калонсолиро дар бар мегирад». ⁷

Ба ақидаи В.М.Бехтеров, «иҷтимоишавӣ чун анъана ба хусусияти инсондӯстӣ нисбат дода мешавад, ҳангоме ки кӯдак чун арзиши асосии хонаводаю ҷамъият баромад мекунад». ⁸ Бояд зикр кард, ки инсон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷамъият вақте амал мекунад, ки дар байни дигар одамон фаъолияти беҳтарини худро нишон дода тавонад. Аз ин рӯ, раванди иҷтимоишавӣ дар марҳилаи ҳозиразамони рушду нумӯи ҷомеаи инсонӣ натанҳо давраи кӯдакиро, балки тамоми ҳаёти инсонро фаро мегирад, ки вақти зиёдро талаб мекунад. Азбаски, ҷамъият ҳамавақт дар инкишоф аст, таҷрибаи иҷтимоии ҳосилшуда зуд кухна мешавад. Ҳамин тавр, натанҳо технологияҳо босуръат тағйир меёбанд, балки арзишҳо, меъёрҳо, идеалҳо низ дигаргун мешаванд. Пешгӯии инравандҳои тағйирёбии арзишҳо, «меъёрҳо ва муносиботи инсонӣ ғайриимкон аст. Ҳамзамонарзишҳое ҳастанд, ки бетағйиранд. Аввалан, таҳиягари онҳо кулли инсоният мебошанд ва онҳо дар тӯли асрҳо нигоҳ дошта шуда, қариб ба ҳамафаҳмо ва мақбуланд; дуюм, онҳоро тағйир додан номумкин аст, онҳоро ба чизи аз мартабаашон болотар табдил дода намешавад, онҳо ҳамчун мутлақ амал мекунанд. Ба шумораи ин арзишҳо арзишҳое аз қабилӣ адолат, вичдон, ростӣ, зебоӣ, муҳаббат, содагӣ, камолот ва ғайраро мансуб медонем, ки ягонагии чунин арзишҳо барои одамони дар шароити гуногуни иҷтимоӣ-фарҳангӣ, иқтисодӣ дучор шуда ва ё зери ангезандаҳои куллан фарқиятдоштаи ҷамъиятӣ-сиёсӣ ба воя расида, ҳамчун манбаи ягонаи ҳамдигарфаҳмӣ хизмат мекунанд». ⁹ Аммо дар раванди иҷтимоишавии муосир ба шумораи ниҳодҳои иҷтимоие чун: оила, маълумот, ҳуқуқ, дин, иқтисодиёт ва давлат нақши махсус дода шудааст. Ҳар

⁶Лавриненко, В.Н. Социология [Текст] / В.Н.Лавриненко. – М.: ЮНИТИ, 1998. - С. 235.

⁷Лавриненко, В.Н. Социология [Текст] / В.Н.Лавриненко. – М.: ЮНИТИ, 1998. - С. 236.

⁸Бехтеров, В.М. Личность и условия ее развития и здоровья [Текст] / В.М. Бехтеров. – СПб. 1905. - С. 113.

⁹Сухомлинский, В. Потребность человека в человеке [Текст] / В. Сухомлинский, – М.: 1978. - С. 26.

кадоми ин сохторҳо дар вобастагии байниҳамдигарӣ ва баъзан ба таври фарқкунанда ё мустақилан вобаста ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа ба раванди иҷтимоишавии шахс таъсири муайяне мерасонад.

Масъалаи иҷтимоишавии шахс дар асарҳои классикони илмҳои ҷомеашиносӣ ва психология, аз қабили: З.Фрейд, Г.С.Батигин, Д.Г.Подвойский, Э.Дюркгейм, Ч.Кули, З.Т.Голенков, Т.Парсонс, Н.Смелзер, И.М.Кузнетсов, Т. Лукман, А Шютс ва дигарон инъикос ёфтааст.¹⁰

Самти иҷтимоӣ-фалсафӣ (умуминазариявӣ)-и масъала дар асарҳои Г. А. Антипов, В. А.Артемов, А. Валитский, Е.В. Гирусов, В. Губин, Н.В.Лавриненко, С.Е.Крапивенский, К.Х. Момджян, В.П. Ратников, Л. Миголатиев, А.Г. Спиркин, Т.И.Артемов, Т.И. Ярошевский ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифтааст.¹¹

¹⁰Бергер, П.Личностно ориентированная социология [Текст] /П. Бергер, Б. Бергер, Р. Коллинз.– М.: Академ. Проект, 2004; Шюц, А. Избранное: Мир, светящийся смыслом [Текст] /А. Шюц.– М.: РОССПЭН, 2004; Гидденс, Э. Устроение общества; Очерк теории структуризации [Текст] /Э. Гидденс.– М.: Академический Проект, 2003; Вебер, М. Избранное. Образ общества[Текст] /М. Вебер.– М.: Юрист, 1994; Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда [Текст] /Э. Дюркгейм.– М.: Канон, 1996; Сорокин, П.А. Социологический прогресс и принцип счастья [Текст] /П. А. Сорокин. Социологические исследования 1988. № 4; Фрейд, З. Будущее одной иллюзии Сумерки богов [Текст] /З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989; Ильенков, Э.В. Что же такое личность? Философия и культура [Текст] /Э.В. Ильенков.– М.: Политиздат, 1991; Коган, Л.Н. Всестороннее развитие личности и культура [Текст] /Л. Н. Коган.– М.: Знание 1981; Фрейд, З. Введение в психоанализ [Текст] /З. Фрейд.– М.: Просвещение, 1989; Парсонс, Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения [Текст] /Т. Парсонс. Thesis Весна, 1993. Т.1. Вып.2; Батыгин, Г.С.История социологии. Учебник [Текст] /Г.С. Батыгин, Д.Г. Подвойский.–М.: Высшее Образование и Наука, 2007; Голенкова, З.Т.Общая социология: Учебное пособие [Текст] /З.Т. Голенкова, М.М. Акулич, И.М. Кузнецов.– М.: Гардарики, 2005; Парсонс, Т. Система современных обществ [Текст] /Т. Парсонс.– М.: Аспект Пресс, 1997; Смелзер, Н. Социология [Текст] /Н. Смелзер.– М.: Феникс, 1994; Ярцев, Д.В. Особенности социализации личности. Вопросы психологии [Текст] /Д.В. Ярцев. – М.: 2010. – № 6; Фрейд, З. По ту сторону принципа удовольствия [Текст] /З. Фрейд.– М.: Прогресс-Литера, 1992; Ядов, В.А. Становление личности: общественное и индивидуальное [Текст] /В. А. Ядов. Социол. исслед., 1986. № 3; Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда [Текст] / Э. Дюркгейм.– М., Наука, 1991; Конт, О. Вступительные лекции. Социология Конта [Текст] / О. Конт.– СПб.: 1889; Мертон, Р. Социальная структура и аномия Социология преступности [Текст] / Р. Мертон.– М.: Прогресс, 1966; Сорокин, П.А. Социальная стратификация и мобильность. Человек, Цивилизация, Общество [Текст] / П.А. Сорокин.– М.: Политиздат, 1992; Эфендиева, Г. Общая социология [Текст] / Г. Эфендиева.– М.: ИНФРА – М, 2007; Дюркгейм, Э. Самоубийство: Социологический этюд [Текст] / Э. Дюркгейм. Пер. с фр. – СПб.: Союз, 1998; Парсонс, Т. Американская семья: ее отношения с личностью и социальной структурой / Перевод И.Н. Тартаковской / Человек. Сообщество. Управление [Текст] / Т. Парсонс. – М.: 2006. – № 2; Сорокин, П.А. Кризис современной семьи (социологический очерк) [Текст] / П.А. Сорокин.// Вестник МГУ. – 1997. – № 3; Бергер, П. Социальное конструирование реальности [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман.– М.: Медиум, 1995.

¹¹Артемов, Г.П. Политическая социология: учебное пособие [Текст] / Г. П. Артемов.– М.: Логос, 2002; Артемьева, Т.И. Взаимосвязь актуального и потенциального в развитии личности. Методологические проблемы формирования и развития личности[Текст] / Т.И. Артемьева.– М.: Наука, 1981; Валицкий, А. По поводу русской идеи и русской философии. Вопросы философии [Текст] / А. Валицкий.– М.: Изд - во Моск. ун-та, 1994. № 1; Момджян, К.Х. Социум. Общество. История [Текст] / К.Х. Момджян.– М.: Наука, 1994; Спиркин, А.Г. Основы философии [Текст] / А. Г. Спиркин.– М.: Политиздат, 1991; Момджян, К.Х. Социум, общество, история. Учебное пособие для студентов и аспирантов, специализирующихся по философии, социологии, истории. Кн.1 [Текст] / К.Х. Момджян.– М.: Наука, 1994; Крапивенский, С.Э. Социальная философия. Учебное пособие [Текст] / С. Э. Крапивенский.– М.: ВЛАДОС, 1994; Спиркин, А.Г. Моральное зло в истории этики и культуры [Текст] / А. Г. Спиркин.– М.: Политиздат, 1992; Радугин, А.А. Философия:

Асоси назариявӣ, инчунин мафҳумҳои классикии иҷтимоишавӣ дар доираи «фаҳмиши ҷомеашиносӣ», «таҳлили сохторӣ-функционалӣ»-и Т. Парсонс, Р. Мертон, Н. Смелзер, С. Айзенштадт, «намоёндоғони психоанализ» З. Фрейд, К. Г. Юнг, Э. Фромм, К. Хорни ва ғайраинъикос ёфтааст.¹²

Таҳлили ҳамаҷонибаи ҷанбаи равонии иҷтимоишавии шахс дар асарҳои олимони муосири рус: Т. А. Алексеев, Б.Г. Ананев, В.И. Андреев, Н.П. Бехтеров, В. Богданов, Г. Дилигенский, И. Донтсов, И. Кон, Д.А. Леонтьев, В. Петровский, К. Платонов, П.В. Симонов ва дигарон оварда шудааст.¹³

Курс лекций [Текст] / А. А. Радугин.– М.: Владос, 1995; Лавриненко Н. В. Социальная философия [Текст] / Н.В.Лавриненко.– М.: ЮНИТИ, 1995; Барулин, В.С. Социальная философия: Учебник: В 2-х т [Текст] / В.С. Барулин.– М.: МГУ, 1993; Поппер, К.Р. Открытое общество и его врагиТ. 1 – 2 [Текст] / К.Р. Поппер. – М.: Феникс, 1992; Смирнов, П.И. Социальная значимость как основная личностная ценность [Текст] / П.И. Смирнов.// Вестник Ленингр.ун-та. Серия 6.1990. № 3; Антипов, Г.А. Историческое прошлое и пути его познания [Текст] / Г.А. Антипов. Новосибирск, 1987.

¹²Фромм, Э. Бегство от свободы [Текст] / Э. Фромм.– М.: Пргресс, 1990; Фромм, Э. Душа человека [Текст] / Э. Фромм.– М.: Политиздат, 1992; Фромм, Э. Иметь или быть? [Текст] / Э. Фромм.– М.: Прогресс, 1990; Фрейд, З. Будущее одной иллюзии. Сумерки богов [Текст] / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989; Парсонс, Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения [Текст] / Т. Парсонс. Thesis Весна, 1993. Т.1. Вып.2; Парсонс, Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс.– М.: Аспект Пресс, 1997; Смелзер, Н. Социология [Текст] / Н. Смелзер.– М.: Феникс, 1994; Парсонс, Т. Общетеоретические проблемы социологии. Социология сегодня [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Прогресс, 1965; Парсонс, Т. Человек в современном мире [Текст] / Т. Парсонс.– М.: Прогресс, 1985; Мертон, Р. Социальная структура и аномия. Социология преступности [Текст] / Р. Мертон. – М.: Прогресс, 1966; Фрейд, З. Введение в психоанализ [Текст] / З. Фрейд.– М.: Наука, 1991; Айзенштадт, Ш. Революция и преобразование общества. Сравнительное изучение цивилизаций [Текст] / Ш. Айзенштадт.– М.: Аспект Пресс, 1999.

¹³Алексеева, Т.А. Политическая философия: к формированию концепции. Вопросы философии [Текст] / Т.А. Алексеева, И.И. Кравченко.– М.: 1994. № 3; Андреев, И.В. Происхождение человека и общества [Текст] / И.В. Андреев.– М.: Мысль, 1988; Богданов, А.А. Вера и наука. Падение великого фетишизма [Текст] / А.А. Богданов.– М.: 1910; Платонов, С. После коммунизма [Текст] / С. Платонов.– М.: Молодая гвардия, 1990; Дилигенский, Г.Г. Социально-политическая психология [Текст] / Г.Г. Дилигенский.– М.: Наука, 1994; Кон, И.С. Социология личности [Текст] / И.С. Кон.– М.: Политиздат, 1967; Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б. Г. Ананьев.– М.: Наука, 2011; Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев.– СПб.: Питер, 2010; Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева.– М.: Аспект Пресс, 2010; Андреевкова, Н.В. Проблемы социализации личности. Социальные исследования. Вып.3 [Текст] / Н.В. Андреевкова.– М.: Юнити, 2014; Кон, И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание [Текст] / И.С. Кон.– М.: Политиздат, 1984; Кон, И.С. Научно-техническая революция и проблемы социализации молодежи [Текст] / И.С. Кон.– М.: Знание, 1987; Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев.– М.: Политиздат, 1977; Леонтьев, А.Н. Развитие памяти, экспериментальное исследование высших психических функций [Текст] / А.Н. Леонтьев.– М.: 1931; Леонтьев, А.Н. Проблемы развития психики [Текст] / А.Н. Леонтьев.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972; Ананьев, Б.Г. О психологических эффектах социализации. Человек и общество. Проблемы социализации индивида [Текст] / Б. Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971; Кон, И.С. Открытие «Я» [Текст] / И.С. Кон.– М.: Политиздат, 1978; Кон, И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя [Текст] / И.С. Кон, – М.: Просвещение, 1989; Кон, И.С. Ребенок и общество: (историко-этнографическая перспектива) [Текст] / И.С. Кон.– М.: Наука, 1988; Кон, И.С. Социологическая психология [Текст] / И.С. Кон. Москва-Воронеж.: 1999.

Дар асарҳои фалсафии Г. Антипов, Л.П. Буев, С.Н. Григорян, Е.В. Иленков, В.В. Морозов, В.М. Межуев, И.Т. Фролов, К.В. Харченко, А.Ф. Шишкин¹⁴ ва дигарон масъалаи ягонагии шахс ва ҷамъият, муҳити иҷтимоии шахс мавқеи намоёнро ишғол намуда, равандҳои тарбия ҳамчун агенти эҳтимолии иҷтимоишавӣ баррасӣ гардидааст.

Олимони рус Н.В. Андреев, Г.М. Андреев, Я.И. Глинский, Б. Ананев, И. Кон, Б. Ф. Поршнев, Б. Паригин, Л. Н. Лебедев, Л. Спиридонов, Л. В. Партина, Р. Шамионов, С. П. Иваненков, В. П. Воробёв, Ю. И. Кривов, Е.Б. Весна ва дигарон ба масъалаи инкишофи иҷтимоишавии муосир саҳм гузоштаанд.¹⁵

¹⁴Межуев, В.М. Философия истории и историческая наука. Вопросы философии № 6 [Текст] / В.М. Межуев. – М.: 1994; Ильенков, Э.В. Философия и культура [Текст] / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991; Межуев, В.М. Культура как проблема философии. Культура, человек и картина мира [Текст] / В.М. Межуев. – М.: Наука, 1987; Ильенков, Э.В. Что же такое личность? Философия и культура [Текст] / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991; Межуев, В.М. Социализм как идея и как реальность. Вопр. Философии № 11 [Текст] / В.М. Межуев. – М.: 1990; Буева, Л.П. Социальная среда и сознание личности [Текст] / Л.П. Буева. – М.: МГУ, 1968; Антипов, Г.А. Историческое прошлое и пути его познания [Текст] / Г.А. Антипов, – Новосибирск.: Наука, 1987; Буева, Л.П. Социокультурный опыт и механизмы его освоения человеком. Культурный прогресс: философские проблемы [Текст] / Л.П. Буева. – М.: Наука, 1984; Григорян, С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана [Текст] / С.Н. Григорян. – М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1960; Буева, Л.П. Человек: деятельность и общение [Текст] / Л.П. Буева. – М.: Мысль, 1978; Мороз, Н.М. Проблемы формирования социальной зрелости советского воина в современных условиях: дис. ... канд. филос. наук / Н.М. Мороз. – М.: ВПА, 1981; Морозова, О.Ф. Социализация индивида и ее реализация в пространственно-временных формах: дис. ... канд. филос. наук / О.Ф. Морозова. – Красноярск, 1987; Фролов, И.Т. Введение в философию.: Учеб. пособие для вузов. Авт. колл и др. -3-е изд., перераб. и доп [Текст] / И.Т. Фролов. – М.: Республика, 2005.

¹⁵Ниг.: Поршнев, Б.Ф. Социальная психология и история [Текст] / Б.Ф. Поршнев. – М.: Наука, 1966; Поршнев, Б.Ф. О начале человеческой истории. (проблемы палеопсихологии) [Текст] / Б.Ф. Поршнев. – М.: Наука, 1974; Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001; Ананьев, Б. Г. О психологических эффектах социализации. Человек и общество. Проблемы социализации индивида [Текст] / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971; Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев, – СПб.: Питер, 2001; Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева, – М.: Аспект Пресс, 2000; Андреевкова, Н.В. Проблема социализации личности. Социальные исследования. Вып. 3 [Текст] / Н.В. Андреевкова. – М.: Наука, 1970; Андреевкова, Н.В. Социализация личности в период начала трудовой деятельности: автореф. дис. ... канд. филос. наук / Н.В. Андреевкова. – М.: 1971; Гилинский, Я.И. Стадии социализации индивида. Человек и общество. Проблемы социализации индивида [Текст] / Я.И. Гилинский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1998; Иваненков С.П. Проблемы социализации современной молодежи [Текст] / С.П. Иваненков. – СПб.: РТА, 2003; Иваненков, С.П. Проблемы социализации современной молодежи [Текст] / С.П. Иваненков. – Оренбург.: Печатный Дом «ДИМУР», 1999; Кон, И.С. Открытие «Я» [Текст] / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1978; Кон, И.С. Ребенок и общество [Текст] / И.С. Кон. – М.: Наука, 1988; Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1994; Кон, И.С. Социология личности [Текст] / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1967; Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 2011; Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2010; Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2010; Андреевкова, Н.В. Проблемы социализации личности. Социальные исследования. Вып.3 [Текст] / Н.В. Андреевкова. – М.: Юнити, 2014; Гилинский, Я.И. Стадии социализации индивида. Человек и общество. Вып.9 [Текст] / Я.И. Гилинский. – М.: Юнити, 2011; Парыгин, Б.Д. Социальная психология [Текст] / Б.Д. Парыгин. – СПб.: Питер, 2012; Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г.

Дар илми фалсафаи иҷтимоии ватанӣ масъалаҳои иҷтимоишавии шахс аз ҷиҳати шинохти иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ қисман дар асарҳои Ш. Шоисматуллоев, А.Ш.Курбонов, Х.У. Идиев, З. Шоисматуллоева, А. Калонов, Б. Насурова, М. Комилова баррасӣ шудааст.¹⁶

Аммо ҷанбаҳои муҳими хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият ва таъсири онҳо ба ниҳодҳои иҷтимоишавии шахс қарордод нашудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот муайян кардани хусусиятҳои иҷтимоишавӣ дар давраи тағйироти ҷомеаи Тоҷикистон мебошад.

Барои ноил шудан ба ҳадафи таҳқиқот дар диссертатсия вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- муайян кардани вобастагии иҷтимоишавии шахс аз табилии муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ;
- ошкор намудани таъсири муҳити иҷтимоӣ ба иҷтимоишавии шахс;
- ошкор намудани раванди иҷтимоишавии шахс дар муҳити оилавӣ;

Ананьев.– М.: Наука, 1987; Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980; Андреевкова, Н.В. Проблема социализации личности. Социальные исследования. Вып.3[Текст] / Н.В. Андреевкова.– М.: Наука, 1970; Андреевкова, Н.В. Социализация личности в период начала трудовой деятельности: дис. ... канд. филос. наук / Н.В. Андреевкова.– М.: 1971; Кон, И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание [Текст] / И.С. Кон.– М.: Политиздат, 1984; Кон, И.С. Научно-техническая революция и проблемы социализации молодежи [Текст] / И.С. Кон.– М.: Знание, 1987; Кон, И.С. Социология личности [Текст] / И.С. Кон.– М.: Политиздат, 1967; Лебедев, Л.Н. Социализация индивида и воспроизводство общества. Человек и общество. Вып. IX[Текст] / Л.Н. Лебедев.– Л.: Изд-во ЧТУ, 1971; Парыгин, Б.Д. Основы социально-психологической теории [Текст] / Б.Д. Парыгин.– М.: Мысль, 1971; Гишинский, Я.И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» [Текст] / Я.И. Гишинский.– СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004; Воробьев, В.П. Социализация как комплексная культурная трансформация: проблемы переходного общества [Текст] / В.П. Воробьев.– Пенза.: изд. Пенз. пед. инс-та, 2001; Весна, Е.Б. Социализация и индивидуализация. Закономерности и механизмы. Монография / Е.Б. Весна.– М.: Петропавловск-Камчатский, 1997.

¹⁶Ниг.: Идиев, Х.У. Трансформирующееся таджикское общества [Текст] / Х.У. Идиев.– Душанбе: Ирфон, 2003; Шозимов, П.Д. Таджикская идентичность и государственное строительство в Таджикистане [Текст] / П.Д. Шозимов.– Душанбе: Ирфон, 2006; Шоисматуллоев, Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений [Текст] / Ш. Шоисматуллоев.– Душанбе: Ирфон, 2006; Насурова, Б. А. Социальные проблемы формирования молодежи в трансформирующемся таджикском обществе: автореф. дис. ... канд. филос. наук / Б.А. Насурова.– Душанбе, 2012; Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: автореф. дис. ... канд. филос. наук / М.К. Тавакалова.– Душанбе, 2016; Калонов, А.Г. Роль семьи в формировании жизненных ориентации молодежи: автореф. дис. ... канд. филос. наук / А.Г. Калонов.– Душанбе, 2000; Шоисматуллоева, З. Ш. Социальная интеграция молодежи в условиях трансформирующегося таджикского общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук / З.Ш. Шоисматуллоева.– Душанбе, 2010; Асадуллоев, Р.Н. Молодежь в процессах демократизации общественной жизни страны [Текст] / Р.Н. Асадуллоев, – Душанбе, 2004; Комилова, М.Д. Гражданская социализация молодежи в условиях трансформирующегося таджикского общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук / М.Д. Комилова.– Душанбе, 2015.

- муайян намудани омилҳое, ки ба шуғли насли наврас дар давраи дигаргунсозии Тоҷикистон таъсир мерасонанд;

- муайян кардани таъсири гуруҳҳои хурд ба раванди маълумот ва касбияти меҳнат;

- муайян намудани иҷтимоишавии шахс дар раванди тарбияи меҳнати насли наврас.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот истифодаи равиши байнисоҳавиро тақозо менамояд, ки бо ёрии он масъалаи иҷтимоишавии шахс дар ҳамбастагӣ бо истифода аз усулҳои фалсафаи иҷтимоӣ, сотсиологияи шахс, сотсиологияи меҳнат ва сотсиологияи ҳаёти иқтисодӣ имконпазир гардид.

Объекти таҳқиқот иҷтимоишавии шахс дар шароити гузариш ба шаклҳои нави низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот хусусиятҳо ва тамоюлҳои иҷтимоишавии шахс дар шароити иқтисодӣ бозаргонӣ муайян карда шудааст.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ давоми солҳои 2019 – 2023 дар Шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ дар доираи мавзӯи «Ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон: ҳолат, омилҳои рушд ва дурнамо» анҷом дода шудааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро як қатор равишҳо ва усулҳои умумиилмию соҳавӣ, азҷумла равиши умумиилмии функционализми сохторӣ, таҳлилисотсиологӣ (равешитабақабандии иҷтимоӣ) ва равиши системавӣ ташкилмедиханд, чунки омӯзиши иҷтимоишавии шахс дар шароити гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ дар доираи ин равишҳо мувофиқ мебошад. Инчунин, омилҳое, ки ба раванди иҷтимоишавӣ дар муносибатҳои диалектикӣ таъсири манфӣ мерасонанд ва вобастагии мутақобилаи онҳо муайян карда шуд. Дар ҳалли вазифаҳои ба миён гузошташудаи таҳқиқот, назарияҳои иҷтимоишавии шахс, ки аз тарафи классикон ва ҷомеашиносони муосир таҳия шудааст, бо назардошти хусусиятҳои давраи дигаргунсозиҳои ҷомеаи Тоҷикистон истифода гардид.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар доираи таҳқиқоти мазкур методҳои умумиилмӣ, таҳлили мантиқию-муқоисавӣ, шарҳдиҳӣ, умумиятдиҳӣ ва равиши функционалӣ-сохторӣ истифода шуданд. Ҳамзамон ҳангоми омӯзиши мавзӯи диссертатсия аз методҳои таҳқиқоти сотсиологӣ, ба монанди таҳлили ҳуҷҷатҳо, муқоиса, пурсиши сотсиологӣ васеъ истифода шуданд. Инчунин, ба сифати манбаи иттилоот адабиёти илмӣ ва таълимӣ, нишондодҳои оморӣ, диссертатсияҳои илмӣ, маводҳои интернетӣ ва дигар сарчашмаҳои илмӣ баромад мекунанд.

Асоси эмпирикии таҳқиқотро маводҳои маълумоти оморӣ, натиҷаҳои як қатор таҳқиқотҳое, ки дар нашрияҳои даврии илмӣ ба таъб расидаанд, монографияҳои солҳои охир ва натиҷаҳои таҳқиқоти сотсиологӣ, ки соли 2019 диссертант дар байни донишҷӯёни чор мактаби олии шаҳри Душанбе гузаронд, ташкил медиҳанд.

Навгони илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ:

Дар натиҷаи татбиқи равиши концептуалии таҳқиқот муайян карда шуд, ки иҷтимоишавии шахс дар давраи дигаргуншавии ҷомеаи Тоҷикистон дорои хусусиятҳои зеринмебошад:

- муайян карда шуд, ки хусусиятҳои иҷтимоишавии шахс, тамоюлҳои худмуайянкунии насли наврас дар ҷомеаи Тоҷикистон ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодии ҳаёти гуруҳҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои аҳолии алоқаманд аст. Онҳо дар шакли нобаробарии иҷтимоӣ зоҳир шуда, ба раванди мутобиқшавии ҷавонон дар ҷомеа таъсир мерасонанд;

- ошкор гардид, ки раванди иҷтимоишавии шахс дар стратегияи иқтисоди бозаргонӣ хусусияти миллии худро дорад: меъёрҳои анъанавии рафтор дар муносибатҳои оилавӣ, тарзи зиндагӣ, урфу одат, интихоби касбу ҳунар, худмуайянкунии ҳаёти шахсии ҷавонон ва ғайраҳо;

- муайян гардид, ки ба раванди иҷтимоишавии ҷавонон муҳити иҷтимоӣ, бахусус хонавода, муносибатҳои оилавӣ, мактаби таҳсилоти умумӣ ва донишгоҳ, маҳфили дӯстон, муносибатҳои онҳо таъсир мерасонанд. Хусусияти ин раванд ба тағйир додани меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба рафтори одамон, таносубҳои онҳо, худтанзимнамоӣ, худназораткунӣ ва тамоюли

иртиботӣ бо дигар амалҳои субъективӣ вобаста ба вазифаи иҷрокарда ва мақоми ишғолкардаи онҳо таъсиррасон аст;

- ошкор карда шуд, ки дар ҷомеаи Тоҷикистон ба раванди ташаккули иҷтимоишавии шахс, паस्त будани сифати таълим ва номувофиқ будани он бо бозори меҳнат таъсири манфӣ мерасонад, ки нишондиҳандаи он сатҳи пасти шуғли ҷавонон дар истеҳсолот мебошад;

- маълум гардид, ки дар рафти гузариш ба иқтисоди бозорӣ ҷавонон аз ҷиҳати назариявӣ барои зухуроти худ, инкишофи қобилияти худ дар соҳаи меҳнат ва фаъолияти соҳибкорӣ имкониятҳои бештар пайдо кардаанд. Амалан барои бо қор таъмин кардани ҷавонон дар шароити иқтисоди бозорӣ монеаҳои муайяне ба амал меоянд; ба монанди маҳалчигӣ, сифати пасти таълим, ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ номувофиқ будани шаклҳои таҳсилот, робитаҳои хешутаборӣ;

- муайян карда шуд, ки барои ҳалли масъалаи шуғли ҷавонон рушди соҳибкории хурду миёна, ташкили биржаи меҳнат, такмили маҳорати касбӣ зарур аст. Ин омилҳо натавонанд ба мутобиқшавии шахс дар шароити нав мусоидат мекунад, балки ба раванди иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахс ёрирасон ба ҳисоб мераванд.

Мушкилоти мавҷуда, ки бо доираи васеи масъалаҳо пайваستاанд, тавассути фаъолияти меҳнатӣ ба раванди иҷтимоишавии шахс монеаҳо ба вучуд меоваранд.

Нуктаҳои, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Роҷеъ ба консепсияи дар боло зикргардида оид ба иҷтимоишавии шахс, қайд мекунем, ки яке аз меъёрҳои асосии мувозинати устувор дар ҷомеа нигоҳ доштани нерӯи инсонӣ мебошад, ки он ташкилдихандаи низоми иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Натанҳо таъмини такрористеҳсолкунии аҳоли, сатҳи зиндагӣ, ҳадди ақали музди меҳнат, тандурустии одамон дар назар аст, балки бояд ба инобат гирифт, ки муҳайё намудани шароити мусоид барои рушди шахсии ҷавонономиле мебошад, ки имкониятҳои бомуваффақияти иҷтимоишавии онҳоро ҳамчун омили муҳимтарини рушди муътадили ҷамъият ва устувории он таъмин мекунад.

2. Проблемаи иҷтимоишавии шахс яке аз масъалаҳои мубрам дар илми сотсиология буда, механизмҳои аз насл ба насл интиқолдиҳии таҷрибаивучуддошта ва таъсиррасони ҷомеа таносуби равандро ва ниҳодҳои иҷтимоишавӣ бавучудовардари меомӯзад. Хусусияти хоси таҳлили сотсиологии иҷтимоишавӣ аз муайян кардани хусусиятҳои иҷтимоӣ дар равандро мухталифиҳамгироии шахсдар ҷамъият иборат мебошад. Хусусияти таҳқиқоти сотсиологиииҷтимоишавии шахс бообъекти таҳқиқот «шахс-ҷомеа» алоқаманд аст.

3. Дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ низоми маориф ҳамчун низоми муҳимтарин дар дигаргунсозии демократии ҷомеа ва таъмини раванди баробарии иҷтимоӣ нақш бозида, ба наслҳои нав интиқоли фарҳанг ва дигаргун сохтани вазифаҳо аз мавқеи ҷамъият бартарият дорад. Соҳаи маориф ба яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти кишварҳои пешрафтаи муосир табдил ёфта, раванди ҳамгироии шахсро дар ҷомеа таъмин менамояд ва имкон медиҳад, ки раванди иҷтимоишавии шахс идорашаванда бошад.

4. Иҷтимоишавӣ инчунин хотираи таърихии инсониятро нигоҳ дошта, барои ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид шудани инсон, ташаккули сифатҳои шахсии ӯ мусоидат мекунад. Раванди иҷтимоишавӣ аз кӯдакӣ оғоз шуда, дар пиронсолӣ анҷом меёбад. Ҳангоми иҷтимоишавӣ шахс нақшҳо, меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоии ҷомеаро, ки дар он ҳаёти ӯ ҷорӣ мегардад, аз худ мекунад. Бидуни иҷтимоишавӣ одамон қомилан нобаробар мешаванд, рафтори онҳо идорашаванда мегардад, он гоҳ дар ҷомеа зиддиятҳо ба амал меоянд.

5. Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки омилҳои асосии мутобиқшавии ҷавононро дӯстони хуб, муҳити оилавӣ ташкил медиҳанд. Омилҳои дигар, аз қабили муҳити қорӣ ва шароити иқтисодӣ дар давраи таҳқиқот барои мутобиқшавӣ дар муҳити иҷтимоӣ мусоидат менамоянд. Таҳқиқот муайян намуд, ки мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз қабили ангеҷаи муносибатҳои оилавӣ, набудани таҳсилоти босифат ва шуғл ба меҳнат,

махусан дар шароити дигаргунсозии ҷомеа ба иҷтимоишавии ҷавонони таъсирманфӣ мерасонанд.

6. Бо қор таъмин намудани ҷавонон низ яке аз омилҳои муҳими иҷтимоӣ буда, ба раванди иҷтимоишавии ҷавонон нақши муҳим мебозад. Бинобар ин, ҳангоми пурсиши сотсиологӣ мусоҳибон роҳҳои ҳалли мушкилоти бекориро дар ташкили ҷойҳои нави қорӣ, ташкили биржаи меҳнат, тақмили ихтисос ва дигар шаклҳои шугъл, дастгирии соҳибқорӣ хурд ва миёна нишон додаанд.

Нуқтаҳои пешниҳодшуда барои ҳалли мушкилоти иҷтимоишавии ҷавонон дар шароити муосири ҷумҳури аҳамияти аввалиндараҷа дошта, барои амалӣ гардондани рушди моддию маънавии аъзоёни ҷамъияткӯмак мерасонанд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот. Хулосаҳои асосии назариявӣ ва амалие, ки дар натиҷаи таҳқиқот ба даст оварда шудаанд, метавонанд барои омӯзиши васеи масъалаҳои иҷтимоишавии шахс дар ҷомеаи дигаргуншудаи тоҷикистонӣ, таҳияи минбаъдаи муқаррароти концептуалӣ ва назариявии таҳлили ин мушкилот истифода шаванд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Маводи таҳқиқоти диссертатсиониро дар омодамоии қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, илмию педагогӣ ва дар қори мутахассисони соҳаҳои гуногуни донишҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки ба омӯзиши масъалаи иҷтимоишавии шахс дар шароити иқтисоди бозоргонӣ машғуланд, метавон истифода кард.

Муқаррарот ва хулосаҳои муҳимтарини таҳқиқотро дар раванди таълими сотсиологияи шахс, дар таҳия ва мутолиаи қорҳои таълимӣ-фалсафаи иҷтимоӣ, сотсиологияи умумӣ ва дигар қорҳои ҷамъиятӣ ҳамчун асоси назариявӣ методологӣ истифода бурдан мумкин аст.

Асоснокӣ ва эътимоднокии таҳқиқот ва натиҷаҳои бадастомада ба хулосаҳои таҳқиқ бо мувофиқати усулҳо ва методологияи интихобшуда, ба ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳқиқот, мувофиқати таҳлили миқдорӣ ва сифатӣ, равиши байнисоҳавӣ ба омӯзиши иҷтимоишавии шахс ҳамчун унсурҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ таъмин карда мешаванд.

Мубоикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи таҳиянамудаи Солихов Саймурод Тағоймуродович дар мавзӯи «Масъалаҳои иҷтимоишавии шахс дар ҷомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон» таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи сотсиология маҳсуб меёбад. Диссертатсия ба ихтисоси 22.00.04 - Сохтори иҷтимоӣ, ниҳодҳо ва равандҳои иҷтимоӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия аз он иборат аст, ки вай дар мавзӯи таҳқиқшаванда аз маводимаълумотҳои оморӣ ва натиҷаи таҳқиқотисотсиологӣ, ки муаллиф бевосита дар байни донишҷӯёни чор макотиби олии шаҳри Душанбе соли 2019 оид ба «Иҷтимоишавии шахс дар шароити иқтисоди бозоргонӣ» гузаронида буд, омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодиро дар марҳилаи кунунии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба таври муфассал таҳлилкарда, тавсияҳои худро нисбати вазъияти муосири иҷтимоишавии шахс дар шароити иқтисоди бозоргонӣ пешниҳод мекунад.

Интишороти аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Нуқтаҳои асосӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар Шӯъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.М. Баҳоваддинови АМИТ, инчунин дар конференсияҳои илмии ДАТ ба номи Шириншоҳ Шохтемур ва семинарҳои ҷумҳуриявӣ гузориш шудааст. Вобаста ба мавзӯи кори диссертатсионӣ 5 мақолаи муаллиф дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиягардида нашр шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб (панҷ зербоб), хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда, инчунин аз 21 расм ва ҷадвалҳои натиҷаи таҳқиқоти сотсиологӣ иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 167 саҳифа мебошад.

БОБИ I. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚОТИ ИҶТИМОИШАВИИ ШАХС ДАР ДАВРАИ ТАҒЙИРӢБИИ ҶОМЕА

§ 1. Раванди иҷтимоишавии шахс дар шароити дигаргуншавии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ

Солҳои истиқлолият дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла: иҷтимоӣ-фарҳангӣ, иқтисодӣ-сиёсӣ тағйиротҳои ба вучуд омаданд, ки ба сатҳи зиндагӣ, барои бо ҷойи кор таъмин кардан, таҳсилоти босифат, интихоби касби ба талаботи иқтисодибозорони ҷавобгӯто андозае таъсир расонида, самти иҷтимоишавии шахсро дигар карданд. Дар шароити муосир, раванди иҷтимоишавӣ дар ҷамъият аз муҳити иҷтимоӣ ва қобилияти мутобиқшавии гуруҳу табақаҳои иҷтимоии аҳоли ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва коллективҳовобаста аст. Инсон дар ҷамъият, ҳангоми аз сар гузарондани ҷараёни иҷтимоишавӣ роҳу услуби зиндагии худро дуруст муайян мекунад ва масъулияти мақомгирии хешро аз муҳити атрофи ҷамъият омӯхта, эътиборро ноил мегардад, мақсаду вазифаҳои худро дар ҳаёт муайян карда, барои амалӣ кардани онҳо кӯшиш мекунад.

Дар афкори илмии сотсиологӣ, ҳамеша ба проблемаи иҷтимоишавии шахс диққати махсус дода мешавад. Дар байни ҷомеашиносон оид ба мушкилоти иҷтимоишавӣ нуқтаҳои назари мухталиф вучуд доранд. Масалан, дар консепсияи Карл Маркс оид ба инкишофи назарияҳои сотсиологӣ иҷтимоишавии шахс, дар бораи моҳияти инсон ҳамчун маҷмуи тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, оварда шудааст, ки мувофиқи он «муҳити иҷтимоӣ натавонанд ташаккулдиҳандаи инсон аст, балки ташаккулдиҳандаи ҷамъият низ мебошад».¹⁷

Ташаккулёбии шахс ба мутобиқшавии ғайрифайзоли одамон ба муҳити иҷтимоӣ шабеҳ нест, балки фазолияти амалии худро онҳоро фаро мегирад, ки он ба шарофати инсонҳо ба олами атроф таъсир расон буда, муҳити иҷтимоиро тағйир медиҳад. Назарияи таҳияшуда дар асоси равиши

¹⁷ Маркс, К. Процесс труда и процесс увеличения стоимости [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. Т. 23, – М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. – С. 206.

объективии назарияи иҷтимоишавии Э. Дюркгеймбунёд шудааст, ки дар он «мавқеи табиати духурагии инсоннишон дода шудааст».¹⁸

Табиати биологии шахс(қобилият, вазифаҳои биологӣ, импульсҳо, ҳавасҳо) «бо табиати иҷтимоии ӯ тавассути мавҷудияти тарбия (меъёрҳо, арзишҳо, идеалҳо ва ғ.) дар муҳолифат қарор дорад».¹⁹ Ин боиси ташвиши доимии дохилӣ, эҳсос,изтироб гашта, танҳо бо амалияи ҷомеа бартараф карда мешавад. Аз рӯи ақидаи Дюркгейм яке аз вазифаҳои асосии иҷтимоишавӣ, «ошноии шахсони алоҳида бо ғояи «шуури коллективӣ», яъне муқаррар намудани якхела ва бутун будани ҷамъият мебошад».²⁰ Маҳз, вобаста ба ин, ҷомеа чунин шароити имкониятҳоро фароҳам меорад, ки фард дар оянда ҳамчун шахс ташаккул ёбад. Илми сотсиология нишон медиҳад, ки ташаккули ҳар як узви ҷомеа аз муҳити атроф вобастагии зич дорад. Қайд мекунем, ки асоси консепсияи Дюркгейм дар бораи иҷтимоикунони шахс хислатҳои ахлоқии шахсро чун замина фаҳмида, ҳамчун як занҷираи қоидаҳои объективии рафтор баромад мекунад. «Вазифаҳои иҷтимоии ахлоқро Дюркгейм бо тарбия алоқаманд карда, зарурияти парвариданион хислатҳою сифатҳоеро, ки ба кӯдак ҳангоми тарбия ва инкишоф ёфтани зарур аст, барои ҷамъият лозим медонист. Вай методи тарбияро як падидаи иҷтимоӣ медонист, киба иҷтимоишавиинасли наврас таъсири мусбат мерасонад».²¹

Г.Тард «принсипи тақлид ва муносибати «омӯзгор-донишҷӯ»-ро, дар ҳама гуна муносибатҳои иҷтимоӣ ҳамчун асос баррасӣ намудааст. Вай аввалин шуда кӯшиш намуд, ки раванди дохилкунони меъёрҳоро тавассути ҳамкориҳои иҷтимоӣ тавсиф кунад».²² Дар баробари тафсири «иҷтимоӣ» ҳамчун тақлид, ки аз нуқтаи назари ӯ, зуҳуроти қонуни асосии ҳама чиз-такрори умумӣ мебошад, ба ибораи дигар вай имкони таҳаввулоти иҷтимоиро бо навоарӣ (инноватсия)- ҳамчун дуршавӣ аз такрори қатъӣ алоқаманд кардааст. Тавассути навоарӣ пешгири кардани патологияро

¹⁸ Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев.– М.: Наука, 2011. - С. 108.

¹⁹ Дюркгейм, Э. Социология образования [Текст] / Э. Дюркгейм.– М., ИНТОР, 1996. - С. 57.

²⁰ Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев.– М.: Наука, 1987. - С. 110.

²¹ Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев.–СПб.: Питер, 2010. - С. 128.

²² Ковалева, А. И. Социализация личности: норма и отклонение [Текст] / А.И. Ковалева.– М.: 1996. - С. 27.

мумкин мешуморид. Вобаста ба ин, қайд мекунем, ки нақши асосиро дар давраи дигаргунсозии ҷомеаи тоҷик дар раванди иҷтимоишавии шахс бояд навоарӣ (инноватсия), махсус тавассути амалияи гуруҳӣ, иҷро намояд.

Назарияи Ф. Гиддингс дар бораи нақши муайянкунандаи иҷтимоишавӣ ба маҷбуркунии иҷтимоӣ асос ёфта, ӯ чунин меҳисобад: «барои ба як шакли якхела пайвастан унсурҳои гуногуни аҳолиро таҳлил кардан лозим аст».²³ Аз нигоҳи ӯ ба ҷомеа ду навъи асосии нерӯ таъсир мерасонад, ки онҳоро «раванди ихтиёрӣ» ва қувваҳои «интихоби сунъӣ барои интихоби бошуурона» меноманд. Гиддингстаҳминменамуд, ки: «Шахсбо худии худ наметавонадзиндагӣкунад, то инки дар ҳаётишахсии худ нобудшавад. Аз қадимулайёмтағйиротҳо дарҷомеа, дар асоси фаъолиятишахсиятҳо ба амалмеояд».²⁴

У.Ҷеймснисбати масъалаи иҷтимоишавӣ овардааст: «имкониятҳои шахсоид ба мушаххаснамоии мувозинатбайни дастовардҳои инсонбо талошҳои ӯ ба вучудомада, он баҳудбаҳодиҳии шахсво бастааст ва ба рушди бомуваффақияти шахсва ё ба бегонашавии он ба назар мерасад, ки ба рақобати байни паҳлӯҳои алоҳидаи он оварда мерасонад».²⁵

Мувофиқи консепсияи психоаналитикии З. Фрейд, шахсбо худ ягонагии мутақобилаи се соҳаи ба ҳамтаъсиркунандароташкил медиҳад: «Вай», «Ман» ва «Мани оӣ» (фавқулман). Фрейд дар раванди иҷтимоишавӣ ақидаи «механизми мудофиавӣ»-еро, киякпорчагӣ ва устувори ишахсротаъмин менамояд, пешниҳод намудааст. Мувофиқи ақидаи Т. Парсонс, «раванди иҷтимоишавӣ воситаи аввалияни гаҳдори мувозинати иҷтимоӣ мебошад. Воситаи дуҷумназорати иҷтимоӣ ҳамчун роҳини гоҳдоштанитартиботи байни одамон мебошад. Раванди ҳамгириии фардбосистемаи иҷтимоӣ тавассути дохилкунони имеъёрҳои

²³ Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – С. 78.

²⁴ Ҳамон ҷо: – С. 79.

²⁵ Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – Л., Изд-во Ленингр. ун-та 1968. – С. 103.

умумӣ он вақтамалӣ мешавад, кифард «нисбат ба худ» арзишҳои ба «дигаронмуҳим»-ро эътироф менамояд». ²⁶

Т. Парсонс мутобиқшавии фардхоро ба муҳити иҷтимоӣ чун яке аз шартҳои муҳимтарини иҷтимоишавӣ медонад, ки он: «бошаффофияти нақшҳои муҳимтарини фарқкунанда дар ҳуди шахс мебарорад. Вай дар иҷтимоишавӣ нақши калонро ба мактаб нисбат дода, онро пайванди муназзамизидиятҳои байни оила ва истеҳсолот менамояд. Низомимаорифи метавадхонандагонро барои иҷроинақшҳои муайяни иҷтимоӣ дар оянда интихоб намуда, одамонро ба он омода созад». ²⁷

Ю. Хабермасасосгузори «назарияи интиқоди иҷтимоишавӣ» мебошад. Мувофиқи ин назария «раванди иҷтимоишавӣ на тамоми одамонро, балки танҳо «як қисм»-и шахсхоро фаро мегирад, ки моҳияти иҷтимоии фард, хислати иҷтимоии онро ифода мекунад, яъне, онҳо ки рушди ҷамъиятро таъмин менамоянд. Баъзе ҷомеашиносон ба ин ақидаанд, ки «мудирон нисбат ба низоми бартаридошта дар ҷомеа, оид ба иҷроии нақшҳо, меъёрҳо, арзишҳо дар ҷомеа фосилаи муайянрониҳо доранд, яъне имкон ба унсурҳои муҳити иҷтимоӣ бониҳо хитанқидӣ рафторкарданро фароҳамоварда ба шахс имконияти худтасдиқнамоӣ диҳанд». ²⁸

Ба ақидаи ҷомеашиноси амрикоӣ Н. Смелзер, иҷтимоишавӣ ду ҳадаф дорад: ба ҳамкорию одамон дар асоси нақшҳои иҷтимоӣ ватаъминии онҳо дорию ҷомеа аз ҳисоби аз худкунии аъзоёни нави он мусоидат намуда, бониҳо дошти эътиқод ва намунаҳои рафторонро инкишоф медиҳад. Иҷтимоишавии муваффақ ба ақидаи Смелзер аз се омил вобаста аст: «интизориҳо, тағйирёбии рафтор ва майли конформизм». ²⁹ Э. Эриксон барои таъсири инкишофи шахсаштмарҳилаи пайдарпай таъсири кулли психологию иҷтимоии шахсро муайян намуда аст. Ҳар як марҳила аз давраҳои

²⁶ Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 29.

²⁷ Парсонс, Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1997. - С. 118.

²⁸ Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 2011. - С. 229.

²⁹ Смелзер, Н. Социология [Текст] / Н. Смелзер. – М., Феникс, 1994. - С. 157.

ҳаёти шахс бо вазифаи мушаххас тавсиф карда мешавад. Давраи наврасӣ ё давраи аввали наврасӣ (марҳилаи 5-ум)-ро Эриксон «марҳилаи калидии ба даст овардани ҳисси шахсӣ меҳисобад, вақте ки аввалин бор огоҳии якҷоя намудан дар бораи худ ва мавқеи худ дар дунё ба амал меояд, ки бо худсанҷии тӯлонӣ худ дар соҳаҳои гуногун ба анҷом мерасад ва нақшу таҷрибаҳо дар муносибат бо дигарон озмуда мешаванд. Анҷоми наврасӣ ва оғози давраи камолот (марҳилаи 6) гузариш ба ҳалли мушкилоти воқеии калонсолӣ, ҷустуҷӯи шарики ҳаёт ва муносибатҳо бо дӯстони наздик, бартарарф кардани эҳсоси танҳоӣ мебошад».³⁰

Коркарди масъалаҳои ташаккул ва инкишофи шахс дар афкори сотсиологии рус аз охири асри XIX оғоз ёфт. Ин проблема барои психология ва психологияи муҳим ба шумор меравад. Дар афкори ҷамъиятшиносии рус доир ба ҷараёни иҷтимоишавӣ ақидаю муқаррароти самарабахшмавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар ин самт концепсияи тарбияи иҷтимоӣ аз ҷониби К.Д.Ушинский, ақидаи М.М.Бахтин дар бораи муқола маҳамчун шакли ҳамзистии шахс, концепсияи Л.С.Виготский оид ба муносибати шахсӣ ва ҷамъиятӣ дар шуури фард, андешаҳои равоншиносони шӯравӣ дар бораи имкони ислоҳи инкишофи инфироии бачаҳо, назарияи коллективии бачагонаи А.С.Макаренко ва дигарон дар назарияи иҷтимоишавии шахсмавқеи махсусро ишғол менамоянд.

Ба концепсияҳои дар боло зикргардида оид ба иҷтимоишавии шахс такя намуда, қайд мекунем, ки яке аз меъёрҳои асосии мувозинати устувор дар ҷомеани ғоҳдоштани нерӯи инсонӣ мебошад, ки он ташкилдиҳандаи низомии иҷтимоӣ махсуб меёбад. Мавридиназарна танҳо таъминтақрористеҳсолкунии аҳоли, эминдори изиндагӣ, ҳадди ақали музди меҳнат, тандурустию одамон аст, балки фароҳам овардани шароит барои рушди шахсии онҳо, махсусан барои ҷавонон,

³⁰Эриксон, Э. Идентичность: юность и кризис [Текст] / Э. Эриксон. – М., Издательская группа «Прогресс», 1996. - С. 68.

инмаъноифароҳамоварданиимкониятҳои бомуваффақияти иҷтимоишавие, кихамчун омили муҳимтарини фаъолияти муътадили ҷамъият ваустувори он, инчунин рушди муттасили он мебошад.

Мушкилоти иҷтимоишавии шахс яке аз масъалаҳои муҳим дар илми сотсиология буда, механизмҳои аз насл ба насли натиқолдиҳитаҷрибаи муқарраргардида ватаъсиррасонандаи ҷомеарота носубира вандҳои ҳодҳои иҷтимоии вучуддошта меомӯзад. Хусусияти ҳоситаҳлили сотсиологии иҷтимоишавӣ аз муайян кардани хусусиятҳои иҷтимоӣ дар равандҳои мухталифи ҳамгироии шахси ва умумӣ дар ҷамъияти борат мебошад. Хусусияти таҳқиқоти сотсиологии иҷтимоишавии шахс бодугонагии объекти таҳқиқот «шахс-ҷомеа» алоқамандаст.

Бояд қайд намуд, ки дар илми сотсиология бисёр назарияҳои иҷтимоишавӣ коркард шудаанд. Онҳочун таркиби мантқиқӣ дар асоси хусусиятҳои ошкоршудаи ин ҷараёни ҷамъиятӣ сохташуда, бароитаҳлили он пешбинӣ ватасвиршудаанд. Онҳосамтҳои гуногуни илмиро, дар заминаи баррасии мухталифи ва шарҳи воқеияти иҷтимоӣ сохташуда рои нъикос мекунанд. Вобаста аз он, ки дар кадом назарияи мушаххаси иҷтимоишавии ин ё он раванд эҷод карда шудааст, модели назарияи муайяни сохташуда, ҳамчун модели боэтимод ва асоснокии иҷтимоишавӣ пешниҳод карда мешавад. Таҳқиқотҳои пурсамартарини иҷтимоишавӣ дар доираи ҷунин соҳаҳои илмӣ, аз қабилӣ: «таҳлили сохторӣ-функционалӣ, сотсиологияи фаҳмиш, анъанаҳои психоаналитикӣ ва психологияи иҷтимоӣ, мактаби ахлоқӣ-субъективӣ, бихевиоризм, интеракционизми рамзӣ, ҷомеашиносии падидаи таҷаккул меёбанд».³¹

Инкишофи минбаъдаи назарияи шояд на дар самти ба вучудовардани парадигмаи ягона, балки дар маҷрои асоси ҷустуҷӯи тафсириҳои нави иҷтимоишавӣ равона бошад. Коркардҳои нави

³¹Иваненков, С.П. Проблемы социализации современной молодежи [Текст] / С.П. Иваненков. – СПб.: РТА, 2003. - С. 78.

таҳқиқотта вассути омӯзиши равишҳои назариявӣ ҷиҳати таҳияи онҳо, набарои аз байн бурдани гуногунии концептуалӣ, балки барои таҳияи амалии он мебошад.

Дар илми сотсиологияи шӯравӣ муддати тулонӣ муносибати танқидӣ нисбат ба таҳлили ташаккул ва инкишофи шахс, аз нуқтаи назари иҷтимоишавӣ ҳукмфармо буд. Дар адабиёти илмӣ мафҳумҳои «ташаккули шахс», «тарбияи коммунистӣ», «ташаккули ҳаматарафа ва мутаносибии шахс» васеъ истифода мешуданд.

Гузашта аз ин, олимони Г.М.Андреев, И.С.Кон ва дигар мутахассисони рус дар соҳаи психологияи иҷтимоӣ дар таҳияи равишҳои концептуалии омӯзиши иҷтимоӣ саҳми арзанда гузоштанд. Г.М.Андреев се самти асосии иҷтимоишавиро ишон додааст: «фаъолият, муошират ва худшиносӣ».³² Таъкид кардан зарур аст, ки дар раванди иҷтимоишавӣ натавонанд аз худ кардану такрористеҳсолнамоии таҷрибаи ҷамъиятӣ, балки тағйир додани он ва ба зинаҳои навин гузариш ёфтани он низ ба амал меояд. Дар асоси гуфтаҳои боло давраҳои иҷтимоишавии шахсро муайян мекунем: пеш аз меҳнатӣ (давраи аввал ва давраи таълимӣ), давраи меҳнатӣ ва баъди меҳнатӣ.

Вақтҳои охир, аксари сотсиологҳо баҳри даврабандии ин чараён дигар асосҳои истифода мебаранд, ки «имконияти таҳлили ба назар гирифтани хусусияти иҷтимоишавии кӯдакон ва калонсолонро медиҳад. Мисли ҷомеашиносии Ғарб тафовут дар ду давраи асосӣ, вале сифатан гуногун ифода мешаванд. Яқум, ин «иҷтимоишавии ибтидоӣ» аз лаҳзаи таваллуди одам то ташаккули ҷамъияти шахси баркамол».³³ Вобаста ба он, агентҳои иҷтимоии ибтидоӣ - волидайн, бародарон, хоҳарон, бибиҳо, бобоҳо, хешовандони наздик ва дур, дӯстони оилавӣ, ҳамсолон, оила, омӯзгорон ва гуруҳҳои ҷавонро фарқ мекунанд. Истилоҳи «ибтидоӣ» дар сотсиология ба ҳама чизе, ки «муҳити бевосита ё наздикии атрофи шахсро ташкил медиҳад ва ба ҳамин маъно ҷомеашиносон онро чун як гуруҳи хурд тасвир менамоянд.

³² Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2010. - С. 87.

³³ Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1987. - С. 83.

Муҳити ибтидоӣ заминаи иҷтимоии шахс мебошад». ³⁴Агентҳои баъдина намояндагони маъмурияти мактаб, донишгоҳ, корхона, масҷид, радио, матбуот, ҳукумат ва ғайраҳо мебошанд. Истилоҳи «дум» ба он гуруҳҳоедаҳл дорад, ки ба шахстаъсирикамтармерасонанд. Истилоҳидумдарача дар сотсиология ба он гуруҳҳо тааллуқ дорад, ки аҳамияташон дар ташаккулёбии иҷтимоӣ на онқадар муҳим мебошад, ба монанди ташкилотҳои ғайрирасмӣ, муассисаҳои расмӣ ва ғ. Бинобар ин, давраи ҳаёти инсон ботаъғйирёбии ақшоқи иҷтимоӣ, ба даст овардани мақоми нав, даст кашидан аз одатҳои қаблӣ, муҳитизист, робитаҳои дӯстон, таъғйир додани тарзҳои муқаррари индағӣ, ё ғайри иҷтимоӣ кунонӣ алоқамандаст, ки ҳамчун навъиди гаргунсозии шахсаллақай дар давраи камолоти ҷамъияти худ вобаста доништамешавад. Ба ақидаи И.С.Кон «иҷтимоишавӣ на танҳо таъсири табиқат ва таъсири табиқат (тарбия ба маъноивасеъ), балки равандҳои ғайри табиқатӣ (стихиявӣ), бо ин ё он тарз ба ташаккули шахстаъсири расонро дар бар мегирад». ³⁵

Муҳаққиқон ду марҳилаи иҷтимоиро ҷудо мекунад: мутобиқшавии иҷтимоӣ ва интериоризатсия.

Мутобиқшавии иҷтимоӣ маънои ҳамроҳии ҳаёти фард ба шароити иҷтимоӣ юқтисодӣ, вазифаи ақшоқо, меъёрҳои иҷтимоӣ ва муҳити индағиро дорад.

Интериоризатсия раванди ворид кардани меъёрҳои арзишҳои иҷтимоӣ ба ҷаҳони ботинии шахс мебошад. Хусусияти таҳқиқоти сотсиологии иҷтимоишавӣ бодуғонагии объектитаҳқиқот «шахсият-ҷомеа» алоқамандаст. Яке аз роҳҳои созишкано рағйирӣ аз равишҳои қутбӣ (танҳо усули объективӣ ё субъективӣ) мебошад. Хусусияти таҳлили сотсиологии иҷтимоишавӣ дар муайяннамоии самтҳои гуногуни иҷтимоӣ-

³⁴Шюц, А. Формирование понятия и теории в общественных науках. Американская социологическая мысль [Текст] / А. Шюц. – М.: 1994. – С. 69.

³⁵Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2010. – С. 112.

типикӣ, ҳамчун маҷмӯи афзалиятнок ва хусусиятҳои равандро ихчамгирои шахсҳо ба ҷомеаи боратаст.

Иҷтимоишавӣ аз тарафи объектҳои мӯзӣ, «шахс-ҷомеа» вобастагӣ дорад. Ҷамъиятхусусияти иҷтимоии шахсро дар шахсҳо асоснок карда, барои мураттаби муносибатҳои иҷтимоӣ нигоҳдоштани тамоми ҷомеа ватақриб ҳамаҷумла ҳисоб карда мешавад.

Ҷомеа моделҳои иҷтимоӣ-шаклиро асоснок намуда, ҷабҳаҳои мушаххасии иҷтимоиро барои нотакрор будани он аз рафтори шахсҳо дастрасӣ ба тартибҳои вобастагӣ ва печу тоби иҷтимоӣ, яқиндорчагии он, қобилияти худистеҳсолӣ ва худидораи он ба миён меорад. Ҷомеа андозаҳои иҷтимоишавӣ ва паҳлуҳои мухталифи ҳосифарди роёён менамояд (забон, арзишҳо, иттилоот, ҷаҳонбинӣ, тарзи рафтор ва ғ.), ки дар ёфтҳои ислоҳоти ақиқатшудаи шахсҳо моделҳои берафтории он раваншударо пешкаш мекунад. Ин омилҳо барои аксарияти аъзоёни ҷомеа қобили қабул данд, бинобар он, дастрасӣ ба онҳо чандон душвор нест. Ҷомеа моделҳои рафторӣ тасдиқшуда ва шакли сифатҳои иҷтимоиро, ки дар раванди иҷтимоишавӣ ба вуҷуд меоянд, натавонанд ба таври сифатӣ мушаххасан пешниҳод менамояд. Илова ба ин, ҷомеа раванди интиқоли таҷрибаи иҷтимоиро ба наслҳои ҷавон дар шаклҳои институционалӣ омода мекунад. Ҷаҳд қадар қабати ҷамъиятиро бо таснифоти шаклӣ ва ғайришаклӣ он ва сӯзтар намоён пешниҳод намоем, ҳамон қадар аз тарафи шахсҳо он дар қарда мешавад. Андозаи иҷтимоӣ-шаклӣ ва ғайришаклӣ аз шабоҳатҳо ва тафовутҳо дар меъёрҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, арзишҳо, шеваҳои рафтор ва амалияи иҷтимоишавӣ дар сатҳи ҷомеаҳо, гуруҳҳо ва табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ пайваста мешавад. Ҷунин тафовутҳо ҳар қадар бештар бошанд, ҳамон қадар одамоне аз ҳамдигар фарқ қарда мешаванд. Мувозинути иҷтимоӣ-шаклӣ ва фардӣ-шахсӣ дар раванди иҷтимоишавӣ ҳам бо омилҳои объективӣ ва ҳам субъективӣ ба мубаддалгардӣ наздик аст, ки дар байни онҳо омилҳои объективӣ нақши ҳалқунандаро мебозанд. Махсусан, дар марҳалаи муайян ҷараёнҳои объективӣ аз дигар гунаҳои шахсӣ пештар

мегузаранд. Аммо дар чараёни иҷтимоишавӣ мутобиқ нашудани шахс бо инкори меъёрҳо ва арзишҳои муайяни иҷтимоӣ ва эҷоди моделҳои нави алоқаманд бо равандҳои субъективӣ бархе афзалтар баромада метавонанд. Ин метавонад ба сифати нави иқтисодии шахсии ҷомеа, ба маҷмуи гуногуни хислатҳои хоси шахс оварда расонад. Дар ин сурат чараёнҳои субъективӣ аз чараёнҳои объективӣ пеш гузашта, омилҳои аввалиндараҷаи боиси дигаргунсозии ҷамъиятӣ мегарданд.

Чунон ки А.И.Ковалева қайд мекунад: «Иҷтимоишавӣ, ки раванди мураккаби бисёрҷониба аст, онро аз рӯи меъёрҳои гуногун тасниф кардан мумкин аст. Меъёрҳои иҷтимоишавиро дар ҷомеанатиҷаи самтҳои асосии инкишофи он муайян мекунад. Аз ин рӯ, навҳои зерини иҷтимоишавӣ ҳамчун меъёре, ки шароити татбиқи раванди иҷтимоишавиро инъикос мекунад, таснифот мегарданд: табиӣ, оддӣ, табақавӣ, синфӣ, танзимшаванда, патерналистӣ, конформистӣ, инсондӯстӣ».³⁶

Дар ҳар як ҷомеа ҷанбаи васеи навҳои иҷтимоишавӣ бо бартарии ин ё он намуд ба назар мерасад. Ба ақидаи Б.Г.Ананев, ба сифати меъёрҳои дигари таснифкунии раванди иҷтимоишавӣ, ки чунин намудҳои иҷтимоишавиро ба монанди маърифатӣ, касбӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, меҳнатӣ, иқтисодӣ дарбар мегирад, фарқиятдида мешавад. Меъёри сеюм бо самаранокии иҷтимоӣ алоқаманд буда, имкон медиҳад, ки ба рушди бомуваффақият ва муътадил дар ҷомеа мусоидат намояд ва ё ба бухрон, қачравӣ, маҷбури, барқароркунии оварда мерасонад.

Сотсиология ҳамчун илми ҷамъиятшиносӣ инчунин масъалаҳои меъёрҳо ва инҳирофоти иҷтимоишавиро меомӯзад. «Дар шакли умумӣ, ҳамчун меъёри ҷамъиятӣ натиҷаи амали механизми иҷтимоӣ, азнавистеҳсолкунии моҳияти ҷамъиятии инсон баромад мекунад».³⁷ Иҷтимоишавии қачрафторӣ дар шаклҳои гуногуни рафтори ғайримаъёрии иҷтимоӣ зоҳир шуда, инчунин ҳамчун номотобиқати байни инкишофи шахс ва меъёрҳои дар ҷомеа

³⁶ Ковалева, А.И. Социализация неслышашей молодежи [Текст] / А.И. Ковалева, М.Н. Реут. – М., Социум, 2001. – С. 115.

³⁷ Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. – С. 14.

муқарраргардида зоҳир мегардад. Хусусияти иҷтимоишавӣ бо сохтори синнусолии фардҳо алоқамандӣ дорад. Масалан, барои ҷавонон аз рӯи марҳилаи иҷтимоишавӣ он шомили давраи ба итмомрасии иҷтимоишавии ибтидоӣ ва оғози дуҷумдараҷа мебошад.

Хусусияти иҷтимоишавии аввалия азхудкунии ибтидоии фард ба олами атроф тавассути «дарккунии дигар» (дар тафсири Вебер) мебошад. Шахс дар раванди муошират бо дигар одамоне, ки барои ӯ аҳамияти калон доранд, арзишҳои умумиро «ба худ қабул мекунад» ва онҳоро ҳидоят мекунад. Дар ин марҳила, интиҳоби дигарон муҳимиятро гум мекунад; падару модар, оила ҳамчун агентҳои иҷтимоӣ нақши пешбаранда доранд; воқеияти объективӣ ҳамчун ногузир дарк карда мешавад, ки дар схемаҳои забонӣ, тафсири ва ҳавасмандкунӣ мебошад.

Иҷтимоишавии дуҷумдараҷа тафовути кулӣ дорад ва аз он иборат аст, ки барои шахс муҳити атроф, инчунин ҷомеа ва ҳуди шахс дар тасаввуроти худ, бо назардошти воқеияти объективие, ки ӯ қаблан азхуд кардааст, фарқ мекунад. Марҳилаи ибтидоии иҷтимоишавии дуҷумдараҷа азхудкунии субъекти иҷтимоии ҷавоншаклҳои дар ҷомеа қабулшударо дар бар мегирад. Нақшҳои иҷтимоӣ ғайриинфироӣ мешаванд, онҳо ҳамчун ивазшаванда қабул карда мешаванд. Дар шуури шахсмӯҷарраӣ (абстрактсия)-и нақшҳо ва муносибатҳои шахсӣ мушаххас бо нақшҳо ва муносибатҳои умумӣқарор мегиранд. Ин ба ҳамбастагӣ бо шахс, натавонанд дар мушаххасномаи вай ва бо тамоюли умумӣ, балки айният бо универсалии ғайр, бо ҷомеа дорад.

Оғози иҷтимоишавии дуҷумдараҷа, чун қоида, бо коҳиши нақши оилавии волидайн ҳамчун агенти иҷтимоишавӣ рост меояд, иҷтимоисозӣ дигар ба таври муқаррарӣ қабул карда намешавад. Бо азхудкунии субъективият шахс кӯшиш мекунад, ки онро эҷод ва тағйир диҳад. Ташаккули ғайр дар шуур чун марҳилаи ҳалқунандаи иҷтимоигардонӣ мебошад. Мураккабият ва бӯҳронӣ будани иҷтимоишавии ҷавонон иборат аз он аст, ки равандҳои нави мутобиқшавӣ ва интерниализатсия бар равандҳои қаблӣ, ки дар иҷтимоишавии ибтидоӣ гузаштанд, ҷойгир карда мешаванд. Аз ин рӯ мушкилоти ҳамохангӣ, мутобиқат ва ҷаҳоникунонӣ ба вучуд меояд.

«Мутобиқати шахс ба муҳити дорои аҳамияти ҷамъиятӣ, инчунин ихтирооти ӯ дар марҳилаи нави ҳаёт кифоя нест».³⁸ Имкониятҳои муайяни пажухиши сотсиологии иҷтимоишавӣ дар истифодаи равиш ба ин масъаламавҷуданд. Моҳияти ин равиш «пешкаш кардан дар шакли асосии шартӣ иҷтимоишавии он мебошад, ки ҳамчун инкишофи комплексҳои аломатдор аз рӯйи модели «худӣ ё бегона» эътироф карда мешавад. Вобаста ба ин муносибат, ин гуна маҷмӯи ҳодисаҳо (комплексҳо) дар шуури шахс, дар зери таъсири вазъияти ҳаёт, амалияи асосии ҷамъиятӣ, дар муносибат бо «ғайрҳои муҳим» барпо карда мешаванд. Дар муҳити ҷавонон якҷанд омилҳо метавонанд бо ҳам вучуд дошта бошанд, ки боиси тағйири ҷойивазкунии муносибатҳо гардида, ҳифзи «ҷаҳонбинии худ»-ро таъмин менамояд».³⁹

Дар мавриди муҳаққиқони аврупоӣ бошад, метавон гуфт, онҳо ин масъалаҳоро аз нуқтаи назари анъанаи (фарҳанги) аврупоӣ, ки ба мулоҳизакорӣ катъӣ ва фарҳангӣ, эътирофи озодии шахсии инсон, ҳуқуқи худшиносӣ берун аз ҳаёти оилавӣ асос ёфтааст, баррасӣ намудаанд. Зеро мавқеи онҳо аз ҷомеаи суннатӣ тоҷикон ва аз мавқеи дохилӣ, ки ба шинохту баррасии анъана ва тарзи тафаккури дастаҷамъӣ, ки равандҳои дигари иҷтимоишавиро ташкил медиҳанд, ба таври кулӣ фарқ мекунад.

Хусусиятҳои ҷомеаи суннатӣ, бахусус ҷомеаи тоҷикистонӣ аз он иборат аст, ки дар ин ҷомеа бо гузаштан ба шаклҳои нави муносибатҳои иҷтимоӣ раванди иҷтимоишавӣ ба самти манфӣ тағйир ёфтааст. Раванди иҷтимоишавӣ дар ҷамъияти мо, аз як тараф, характери меъёрӣ-анъанавӣ, аз тарафи дигар, характери куҳнапарастӣ-таассубӣ пайдо кардааст. Қобили зикр аст, ки солҳои охир дар ҷомеаи Тоҷикистон оилаҳои бисёрзанӣ тадричан ташаккул меёбанд, ки дар натиҷа нигоҳдории оила бо тарзи суннатӣ зиндагӣ афзоиш ёфта, ба раванди иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахс таъсири манфӣ мерасонад. Яке аз масъалаҳои муҳимтарини иҷтимоишавӣ дар ҷумҳурӣ мустаҳкамкунии ташаккулёбии оила дар мавзӯҳои деҳот

³⁸Тавакалова, М.К.Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова.– Душанбе, 2016. - С. 15.

³⁹Тавакалова, М.К.Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова.– Душанбе, 2016. - С. 16.

мебошад, ки сохтор ва низоми арзишҳои он бо дар назардошти шароитҳои нави таърихи инкишоф ёбад. Аз рӯи мушоҳидаҳои мо, таассурот ба ҳолати иҷтимоишавии ҷавонон, ҳолатҳои ташаккулёбии ҷавонон ҳамчун шахс дар оилаҳои ҷумхури назаррас нест. Бо тағйирёбии фазои иҷтимоишавии оилаҳо, муҳити аτροφ, доираи дӯстон, мактаб, омилҳои бунёдие, ки ба раванди ташаккулёбии шахс таъсир мерасонанд, дигар шуда истодаанд. Нисбати масъалаи иҷтимоишавӣ, бояд ба он диққат диҳем, ки муносибатҳои нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва шаклҳои таъсиррасонии онҳо ба шахс, на он қадар ба одаткунии муҳити нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ муассир мебошанд. Дар замони муосир бисёр муҳаққиқон ба мушкилоти иҷтимоӣ, ки дар таъсиррасонии ташаккулёбӣ ба рушду нумӯи кӯдак чун шахс, тансиҳатии психологию иҷтимоишавии он дар ҷомеа нақшимухим доранд, таваччуҳ зоҳир кардаанд. Аз ин нуқтаи назар, муносибат байни падару модар ва фарзандон ба ташаккулёбии мушкилиҳои мухталифи психологӣ-педагогии кӯдак, ба тарбияи он таъсири ғайритартиботӣ расонда, ба ягонагии фазои оила ҳалал ворид менамояд. Дар сотсиология зери мафҳуми иҷтимоишавӣ баҳамтаъсиррасонии муносибатҳо байни падару модар ва фарзандон, доираи дӯстон, мактаб, коллективи меҳнатӣ ва ғайраро дар назар дошта, эътибор на ба омили ҳиссиётӣ-эҳсосотӣ, балки ба маънавӣ-тарбиявӣ ва танзимгарӣ дода мешавад.

Моҳияти раванди иҷтимоишавӣ аз даркнамоии вазифаҳои хеш ҷӣ аз ҷониби волидайн ва ҷӣ фарзандон нисбат ба ҳамдигар иборат аст, зеро ин муносибатҳо робита ва муносибатҳои мутақобиларо дар тамоми ҳаёти ҳар ду тараф пешбинӣ менамоянд. Агар дар марҳилаи аввалӣ ҷониби фаъоли иҷтимоишавӣ ва фазои мутобиқшавии он оила бошад, ки барои тарбия, солимии равонӣ ва ҷисмонии кӯдакон, ташаккули он ҳамчун шахс масъул мебошад, сипас дар баробари ба камол расидани кӯдакон онҳо дар ин муносибат субъекти фаъол мегарданд.

Иҷтимоишавии ибтидоӣ, пеш аз ҳама, муносибатҳои байни волидон ва фарзандонро бо тамоми гуногунрангии онҳо ифода мекунад, ки дар хусусиятҳои услуби тарбияи оилавӣ, интизориҳои падару модар аз тарбияи

хеш, мухити зист, арзишҳои оилавӣ ва муҳаббат маънидод мешавад. Ҷаҳли вакилони қабиланистӣ шуд, проблемаи иҷтимоишавӣ объектҳои ҳамаҷонибаи педагогика, сотсиология ва психология мебошад. Агар илми психология «муносибатхоро» пеш аз ҳама, ҳамчун ҷараёни таъсиррасонӣ ба шуурваравонон мӯзад, пас сотсиология ин проблемаро таваҷҷуҳ ба таъсири тағйироти иҷтимоӣ ва интиқоли таҷрибаи ҷамъиятӣ, аз ҷумлаташаккули шахстаҳқиқмена менамояд. Ба омилҳои муассир, ба таъсири тағйироти динамикаи иҷтимоишавӣ муҳаққиқон низоми оила, хусусиятҳои фаъолиятваруши он, дар маҷмуъ, хусусиятҳои шахсият ва эҷоди оила ва ҷамъиятро мансуб мекунанд. Алоқаҳои ҳешутабори наслҳо чун фазаи воқеии муҳаббат, эҳтиром ва эътибори калонсолон, асосат муносибатҳои барои манфиати умумӣ ба вучудомада, ғамхорӣ нисбат ба хамдигар ва фарзандон, эҳсоси амният, ҳамдигарфаҳмӣ, дастгирӣ, эътимод, имкониятҳои номаҳдудитарбиявӣ доранд. Чуни ғайриравандҳои фазаи оила ва дигар агентҳои иҷтимоӣ ро тағйир медиҳанд. Вобаста ба ин Ҷукумати Ҷумҳурии Қонунро «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул намуд. Бояд гуфт, ки қонуни мазкур метавонад ба иҷтимоишавии шахстаъсиримусбат расонад. Азбаски оила яке аз агентҳои иҷтимоӣ ба шумор меравад, иҷтимоишавии аввалия, аз ин рӯ дар фазаи муносибатҳои оилавӣ ба вучуд меояд. Аммо дар ҷомеаи мо, махсусан дар шаҳрҳо, имрӯз сохтори оилаи анъанавӣ тағйир ёфта, равандигузаштан аз оилаи падаршохӣ ба шакли нави муосиримуносибатҳои оилавӣ ҷараён дорад. Дар ҷомеаи тоҷик субъектҳои асосии иҷтимоӣ, ки ба раванди иҷтимоишавии шахс мусоидат мекунанд, ниҳодҳои иҷтимоӣ: таҳсилот, давлат, иқтисод, оила, низоми маориф, ҳуқуқ, воситаҳои ахбори умум ва дин мебошанд.

Хусусияти ҳосилои таъҷибон дар устуворшавии муносибатҳои оилавӣ, ҳешутаборӣ, расму оинҳои суннатӣ ва фарҳанги миллии ифода меёбад. Бинобар ин, омилҳои динӣ дар таъсири тағйироти шахс дар оилаҳои ҷумҳуриявӣ таъсирбахш ба назар мерасанд, ки асоси онро «риояи бечунуچارоӣ қоидаҳои муқарраршуда,

танзимикатъи муносибатҳои байни сохторҳои синну соли чомеа, садоқат ба урфу одат, риояи расму оин, одобвағайраҳо ташкил медиҳад. Умуман, дар чомеаҳои муслмонии шарқӣ, бахусусточикӣ, дар байни арзишҳои иҷтимоиву ахлоқӣ дар баробари арзишҳои миллӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ арзишҳои динӣ нақшимухим доранд. Аз ин рӯ, оилаи муосир тоҷик мушкилоти ба худ хос аз ҳаҷатимиқёс ва ҳусусияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дорад».⁴⁰

Албатта, тағйирёфтани сохти ҷамъиятӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ, моддӣ ва маънавии одамон як қатор дигар гуниҳоворид менамояд. Ин тағйиротҳодар натиҷаи ҷунонимилҳо: афзоиши аҳоли, сатҳи пасти зиндагии аҳоли, бекорӣ, раванди муҳочиратва ғайраҳо, ки боиси паст шудани масъулиятбароисарнавишти қӯдакон мегардад, ба миён меоянд. Зимнан, масъалаи омӯзиши мушкилоти иҷтимоишавӣ дар чомеаи суннати тоҷик, бодарназар дошти воқеияти муосир кишвар, яке аз масъалаҳои камтаҳқиқи илмисотсиология мебошад.

Ҳусусиятҳои иҷтимоишавӣ ва муносибатҳои дохили оилавӣ мавриди омӯзиш қар орғирифта, омӯхтани ҳусусиятҳои муносибатҳои навра сонбололидайн дар оилаҳоро дар асоси таҳқиқотҳои нави таҷрибавию илмӣ душвор мегардонад. Бештар муҳимиятдар таҳқиқотимазкур масъулияти падарумодар дар назди фарзандон ва масъулияти фарзандон дар назди волидон муқаррар карда шудааст. Аз ин лиҳоз, маҳз ҳамин омил мавҷудияти робитаи зичро байни волидайн ва фарзандон, байни наслҳо, яъне мавҷудияти муносибатҳои аъзоёни оиларо муайян мекунад.

Маҳз аз ҳамин нуқтаи назар чанд омилҳои объективӣ ва субъективӣ, ки ба раванди иҷтимоишавии шахс таъсири ҷиддӣ мерасонанд, ба назар гирифтани муҳим аст. Махсусан, раванди гузариш ба шаклҳои нави муносибатҳои ҷамъиятӣ боиси тақсим шудани чомеа ба камбизоатон, сарватмандон ва осебпазирон гардид. Дар натиҷаи нобаробарии иҷтимоӣ дар чомеа тафовути даромад дар байни гуруҳҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли зиёд

⁴⁰Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 17.

гардид, ки ба раванди иҷтимоишавӣ натанҳо дар муҳити оила, балки дар фазои ҷамъиятӣ низ таъсирбахш ба назар мерасад. Ин нишондиҳандаҳо, аз як тараф, муносибатҳои байни падару модар ва фарзандонро муайян намоянд, аз тарафи дигар, ба самти иҷтимоии насли наврас, худмуайянкунӣ ва ноил шудан ба мақоми иҷтимоии онҳо таъсир мерасонанд.

Сабаби дигаре, ки ба муносибати байни волидон ва фарзандон таъсир мерасонад, дар он аст, ки: падару модарон дар бораи тарбияи кӯдак ва хусусиятҳои фардии психологӣ он ханӯз тасаввуротиқофӣ надоранд; кӯдак дар фазои оила худро бароҳат ва муфид ҳис намекунад, яъне аз мавқеи худ дар оила қаноатманд нест, муҳити номусоиддар оила ва дигар омилҳо, ки хусусияти суннатӣ доранд, барои иҷтимоишавии онҳотаъсири манфӣ мерасонанд. Барои бартарарф намудани ин падидаҳои номатлуб як барномаи ислоҳи психологию педагогӣ бо мақсади ташаккули шахс ва рафъи номусоиди муҳити оила, изтироб, хашм дар кӯдакони наврас дар раванди иҷтимоӣ зарур аст. Дар ин замина аксари волидон дар хонаводаҳои тоҷик назоратро аз сатҳи лозима бештар истифода мебаранд, бо ҳадафҳои тарбиявӣ зулмури низ истифода мекунанд, ҳатто вақте ки эҳсоси меҳру муҳаббат нисбат ба фарзандашон шадидан аён мешавад. Омилҳои зикршуда ба раванди иҷтимоишавии шахс бевосита таъсири манфӣ расонида, дар характери таъсири мутақобилаи равандҳои дигаргунсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва проблемаҳои иҷтимоиюиқтисодӣ дар шароити тағйирёфтаи шаклҳои моликият зоҳир мешаванд.

Тағйирёбии имконият ба амали одамон, бо воқеияти омилҳои мушаххас вобастагӣ дошта, табдил ёфтани имконият ба амал дармуҳити хурд сурат мегирад. «Дар як шароити иқтисодӣ ва иҷтимоию психологӣ, қайд мекунад Харчева, дар рафтори одамон тафовути калон ва баъзан принципиалӣ мавҷуд аст. Онҳо ба вазъияти оила, дар чараёни таҳсил ва кор дар коллектив, таъсири гуруҳҳои хурди иҷтимоӣ, инчунин ба хусусиятҳои шахси вобаста мебошанд».⁴¹ Аз ин сабаб, қисмҳои гуногуни микромуҳит интиқолдиҳандаи шаклҳои ахлоқии шартӣ ва сабабҳои рафтори дурусти аъзоёни онҳо

⁴¹Ковалева, А.И. Социализация личности: норма и отклонение [Текст] / А.И. Ковалева. – М.: 1996. - С. 28.

мебошанд. Шахс ихтиёран ё беихтиёр як хатти рафтореро, ки муҳити наздики хурд тасдиқ кардааст, пайравӣ карда метавонад. Баъзан чунин ҳодисаҳо рӯй медиханд, ки танҳо ягон унсури муҳити хурд, хусусияти муайяни зиддичамъиятиродорад. Ва дар ин чо бисёр омилҳо аз он вобаста аст, ки кадом гуруҳи иҷтимоӣ барои шахс бонуфӯзтар ва чолибтар хоҳад буд.

Ба ақидаи Тошенко: «Муносибати объективии макро ва микромуҳит масъалаи мустақилияти нисбии охирин, имконияти такрористехсолкунии рафтори девиантӣ (качрафторӣ), аз ҷумла зиддичамъиятиро дар он бартарарафнамекунад. Аз ин рӯ, дар микромуҳит аксар вақт ақидаҳо, одатҳо ва анъанаҳои характери манфидошта ба вучуд меоянд. Дар микромуҳитиномусоиди ахлоқию психологӣ, номутобикатии байни меъёрҳои гуруҳӣ ва меъёрҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ вучуддошта, душворихои мутобиқшавӣ, набудани серталабии мутақобила, низоъҳо ва ташаннуч дар муошират, сабабҳои качрафторӣ мегарданд. Аммо, худи фазо гуногунтаркиб аст (гетерогенист), зеро одам дар як вақт, узви якчанд гуруҳҳои иҷтимоӣ шуда метавонад, ки таъсири онҳо зиддиятнок мебошад. Аксари инҳирофҳое, кидар оила ба вучуд меоянд ва ё бо он алоқаманданд аз камбудихои тарбияи оилавӣ сарчашма мегиранд».⁴²

Мувофиқан, шуғли волидайн, серфарзанд будан, аз кори хона дур мондани фарзандон ва мушкилоти ҷиддии зиндагӣ омилҳое ба ҳисоб мераванд, ки боиси пайдо шудани майлу амалҳои номатлуб мешаванд. Дар робита ба ин метавон зикр кард, ки фарҳанги муоширати шахсӣ, натаанҳо, яке аз ҷузъҳои фарҳанги ҳаётӣ аст, балки меъёри муайянкунандаи ташаккули иҷтимоишавӣ мебошад. Дараҷаи инкишофи фарҳанги фард асосан аз инкишофи фарҳанги муошират ва муносибат бо одамони дигар муайян карда мешавад, зеро маҳз дар ҳамин намуди фаъолият интиқол ва азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ фаъолон ва ба таври мақсаднок сурат мегирад. Илова ба ин, фарҳанги муносибатҳодар маҷмӯъ, нишондиҳандаи муайяни фарҳанги шахс мебошад.

⁴²Ковалева, А.И. Социология молодежи: Теоретические вопросы [Текст] / А.И. Ковалева, В.А. Луков. – М.: Социум, 1999. - С. 89.

Мазмуниҳаётӣ дар воқеият гузоштани ҳадафи озоду дуруст ва дар баҳодихӣ ба қобилияти умқи он тӯҳи худ, қаноатманд будан аз интиҳоби роҳи дурусти зиндагӣ фода меёбад. Инсон метавонад рисолати неки худро, дар ин замина, бо иҷронаи моӣ ва ифтихорӣ, муносибати бо шуурона ба меҳнат пайдо кунад. Шахсе, ки дар фаъолияти ҳаётан муҳим хешонро бо ҷомеа мепайвандад, дар мадди аввал на мегузорад, ки аз сатҳи салоҳияташ боло равад. Дар сохторӣ муносибати ҷомеаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ахлоқӣ-ҳаётӣ омили ҳиссиёти шахсӣ мавҷуда аст, ки на ҳама вақт ҳамчун муносибати ахлоқӣ ишроа мекунад, ки худ ҳамчун субъекти арзишманд қабул карда мешавад, баромад мекунад. Ба маънои иҷтимоӣ, дараҷаи дарк кардани моҳияти худ аз тарафи шахс, ҳамчун қобилияти ҳар як одам чун сарватӣ маданияти ҷамъиятӣ зоҳир намудан аст. Албатта, инсон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар асоси ниятҳои неки худ метавонад ба наздикон барои амалӣ намудани имқониятҳои худ кӯмак расонад, агар фаъолияти функционалиаш бо интиҳоби ӯ мувофиқат кунад. Чунин қодом танҳо натиҷаи интиҳоби озодии бо шуурона буда, онро ҳамчун мақсади ҷамъиятӣ ихтиёр кардан мумкин аст. Масъулияти соҳибхонагари худ будан, яъне инсон аз ҳаёти худ чизе месозад, чунки пурраи масъулияти умумии инсон дар назди оламаст, зеро ҳар як фард маҳз «муҳит»-и ҳаётест, ки дар он афродиди гаринкишоф меёбад, бинобар ин, тасмири шахсият ба ҳама баённа меравад, балки мисли аксуламалҳои занҷирӣ дар олами инсонӣ паҳн мешаванд. К. Маркс қайд карда буд, ки «...Ман шахсияти хешро месозам, худро барои ҷамъият меофарам, чун неки маҳлуқи ҷамъиятӣ буданамро дарк мекунам».⁴³ Яъне, агар ман ба меҳр бошам, дунё кам меҳрубонтар мешавад, агар ман оқил бошам, дунё ҳамсоҳибӣ ба қад мебарорад. Ба ин маънои инкишофи ёби андешаи меҳварӣ маданият будани инсон ва муносибати ахлоқӣ ба олами атрофи мушоҳида мебарорад. Аз ин рӯ, таҳкурсии

⁴³Маркс, К. Экономическо-философские рукописи [Текст] / К. Маркс. – М.: Государственное политическое издательство, 1844 года. - С. 118.

гузоштаниасосизиндагиюянда, воқеан, аз айёмикӯдакӣғозғирифта, он замонмаъноихаётвамуносибатиинсон ба зиндагӣ ба назармерасад. Дар ин заминаметавонгуфт, ки одами ташаккулнаёфтанисбат ба шахсе, китачрибаиизидизиндагӣ дорад, эҳсоситараст. Ин сифатҳоҳангомиабдилёфтан дар ҳаётикалонсолон, шахсимаърифатнокумаданӣшуданиинсон, аз ҷиҳатимаънавӣғанӣшуданионромуайянмекунад. Ҳангомишуниданиафсонаҳоҷаҳонбиниикӯдакӣвасеъ гардида,некиюбадиродаркмекунад, муносибатиоилавиروмушоҳидамекунад,хурдсолон онҳоробеихтиёразхудмекунад ваҳамчунмуносибатҳоитабиӣвамуқаррариибайниинсон дар умумқабул менамоянд. Бомашғулшавӣ ба бозиҳоиқӯдаконаваймеъёрҳоиахлоқиимаҷудиятимуштаракӣинсониромеомӯзад. Бо он эҳсосоти инсонпарварӣ, тарбияифарҳангӣзиндагиӣшахсоғозмешавад. «Ҳиссиётинек, фарҳангӣэҳсосотӣ дар марказитаваҷҷуҳиинсониятаст. Агар дар кӯдакӣэҳсосотинекӣпарвариданашавад, шумоонҳороҳечгоҳтарбия карданаметавонед, зеро ин ҳақиқатиинсонӣҳамзамонбохудшиносииаввалиявамуҳимтаринҳақиқатҳо, ҳамзамонботачрибаваэҳсосинозуктарин дар руҳ, нозуқиҳоикалимаҳоизабонимодарӣтасдиқмешаванд».⁴⁴Ва «шахсибомаданият», ба гуфтаи В.М. Шукшин он касеҳаст, киҳолатиҳамдардироэҳсос карда тавонад».⁴⁵

Боядқайд намуд, киистеъдод ба офарандагонванамояндагонииарзишҳоифарҳангиибашарият ба дараҷаиолӣҳосбуд, ки аз ҳаминсабабнақшисанъат дар равандиташаккулимаданиятиахлоқиӣҳаётхелебузургаст. Санъатронабоядчунсаёҳатичустучӯӣ дар «мамоликидигарон» ҳамчун шарикитаҷрибавиирӯйдодхотасаввур намоем. Шахс ба

⁴⁴Тавакалова, М.К.Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова.– Душанбе, 2016. - С. 18.

⁴⁵Шукшин, В.М. Вопросы самому себе [Текст] / В.М. Шукшин.– М.: мол. Гвардия, 1981. - С. 75.

таҷрибаи ахлоқи одамони дигар чалбшуда, имконият пайдо мекунад,
кисиндагони дигарро аз саргузаронад, онро дар худ санҷад ва ба ин
васила маҳдудиятҳои «ман»-и фазои ихдро паси саркунад.

Эҳсосоти инсондӯстӣ,
ҳиссиёти ахлоқӣ заминаи зарури имарифати синдагироташкил медиҳанд;
ифодакунандаи «овози омавӣ»-и дар олами ботинии субъект дохилшуда, ба
равандизиндагии
шахспайваस्ता ба ҳодиханда, мунтазам дурсткунанда мебошанд.
Ташвиш ботинӣ, пушаймонӣ аввалин далели он аст, ки одам кореро қардаст,
ки ба ахлоқи ҷамъиятӣ муҳолиф аст.

Бояд зикр кард, ки дар давраи тағйирёбии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ
дар микдориму айнан маънои мафҳуми фарҳанги рафтор,
тарзизиндагӣ ва арзишҳои ҳадафҳои ҷамъиятӣ, роҳҳои ноилшудан ба
воситаҳои зарури мувофиқ дар шуурӣ қавонон таҳриф шудааст.
Фарҳанги зеҳнӣ ва ахлоқӣ дар ҷомеаи дигар гуншуда ба инсонимкон медиҳад,
ки мустақилона ботамони шӯро ахлоқие, ки инсоният таҳия қардаст,
мучаҳҳаз бошад, вазъиятҳои гуногуни интихобизиндагии ихдро таҳлил кунад.
Фарҳанги ахлоқӣ ва зеҳнӣ ба мо имкон медиҳад,
ки воситаҳои беҳтарини ахлоқи робаро ирасидан ба ҳадафҳои синдагӣ муайян
кунем.

Дар ин замина, метавон гуфт, ки оилаҳои тоҷикистонӣ ба
равандҳои дигар гунсозҳои ҷомеа, дар шароити муосири
ба амал омадани тадриҷан мутобиқ мешаванд.
Ҳангоми нигоҳдоштани робитаи муносибатҳои байни аъзоёни оила, ба ҳусус,
байни волидайн ва фарзандон, вобаста ба
тағйироти ахлоқӣ ва арзишмандии онҳо бояд монечӣ шуд. Проблемаҳои таҳакку
ли оилаи муносибатҳои оилавӣ, тарбияи фарзандон ҳамеша муҳим мебошанд,
зеро инкишофи муътадили ҷамъият бе восита аз сатҳи сифати онҳо вобастагӣ
доранд.

Тамоюлҳои мусбат ва манфӣ, ки дар иҷтимоишавии шахс вучуд доранд,
пеш аз ҳама, дар сохтори иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеа мушоҳида

мешаванд. Бинобар ин, муҳимтарин вазифаи давлат қабули барномаи ҳамаҷониба оид ба масъалаҳои иҷтимоии оила мебошад, ки таъсири бӯхронӣ нисбати он то ҳадди ақал кам шавад, ки он ба сатҳи зиндагӣ, маош, шуғл ватаҳсилоти босифат вобаста аст.

Сатҳи салоҳияти волидайн бо он муайян карда мешавад, ки оё ӯ дорои хусусиятҳои иҷтимоӣ, намудҳои тарбия, услуби муошират, васоил ва аксуламалҳои волидон мебошад, инчунин дар раванди таълим зоҳир мегардад. Раванди иҷтимоишавӣ дар ҷомеа ба фаъолияти самараноки ниҳодҳои иҷтимоӣ, ба сохтори иҷтимоии оила вобаста аст, зеро маҳз дар оила, дар раванди таҳсилот, ҳангоми фаъолияти меҳнатӣ ва дигар агентҳои иҷтимоӣ насли наврас таҷрибаи аввалини иҷтимоиро азхуд мекунад, ки дар ташаккули ӯ ҳамчун шахс аҳамияти ҳалқунанда дорад ва бевосита сатҳи салоҳиятнокии волидон муайян карда мешавад.

Ҷйтавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳад, дар оилаҳои ҷумҳурӣ новобаста аз шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар сатҳи паст қарор дорад, масъалаи танзими оила қариб, ки вучуд надорад ва қисми зиёди оилаҳо то ҳол дар асоси фаҳмиши кӯхнапарастӣ ва андешаҳои хурофотӣ оила ташкил мекунанд, ки он барои иҷтимоишавии шахс таъсири манфӣ мерасонад. Бинобар ин, зарурати ба ҳам пайвастании анъана ва навоарӣ дар бунёди муносибатҳои дохили оилавии тоҷикистониён ба миён меояд. Аз ин рӯ, масъалаи гендерӣ ва масъалаи марбут ба тарбияи гендерӣ барои оилаҳои тоҷик аҳамияти калон дорад. Ба фикри мо, ҳалли бомуваффақияти ин масъала метавонад иҷтимоишавии духтарону занонро фаъол гардонад, онҳоро ба фаъолияти ҷамъиятӣ ҷалб намояд, ки ин боиси баланд шудани дараҷаи некуаҳволии онҳо мегардад ва барои барпо намудани муносибатҳои дуруст дар оила, алалхусус ба инкишофи кӯдакон кӯмак мерасонад. Таҳлили қонунҳои қабулнамудаи давлат оид ба ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти оила нишон медиҳад, ки талаботи иҷтимоӣю давлатӣ нисбат ба ҳадаф, вазифаҳо ва муҳтавои тарбия дар оилаи тоҷик тамоюлҳои иҷтимоишавии шахсро инъикос менамояд. Ҷйтавре ки З. Шоисматуллоева менависад: «Маданияти оила нишондиҳандаи маданияти тамоми ҷамъият буда, дар навбати худ маданияти

чамбият бевосита ба маданияти оила вобаста аст».⁴⁶ Оила як гуруҳи одамоне мебошад, ки ба якдигар арзи эҳтиром мегузоранд, аҷдодони умумӣ доранд, бо номгӯи васеи аломатҳои оилавӣ пайванд буда, дарҷомеаи мушаххас зиндагӣ мекунанд.

Ҳамин тавр, иҷтимоишавӣ мафҳумест, ки таъсири иҷтимоиро тавсиф мекунад ва ба ҳамгироии ҷавонон ба низоми ояндаи чунин муносибатҳои чамбиятӣ нигаронида шудааст: омодагии иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологии насли нав барои идомаи фаъолияти меросӣ тавассути ворид шудан ба ин фаъолият. Иҷтимоишавӣ аз кӯдакӣ оғоз шуда, дар наврасӣ қавӣ мегардад ва агар шумо дар ин раванд таъхир кунед, пас оқибатҳои бебозгашт боқӣ мемонанд. Асоси тарбия дар овони тифлӣ гузошта мешавад ва агар кӯдак тарбияи комил нагирад, ӯ наметавонад шахс шавад ва дар ҳаёти чамбиятӣ ҷойгоҳи худро пайдо намояд. Иҷтимоишавӣ таҳти назорат ва печубҳоисунӣ ба вучуд омада наметавонад, он раванди омӯхтан ва муқарраркардани мақоми иҷтимоии шахс мебошад.

Иҷтимоишавӣ аз ду марҳила иборат мебошад. Иҷтимоишавии ибтидоӣ дар давраи кӯдакӣ ва наврасӣ сурат мегирад, ки шахс дар он ҷо таҳти таъсири оила, муассисаҳои томактабӣ, мактабҳо ва ҳамсолон қарор дорад. Иҷтимоишавии дуумдараҷа, вақте ки фард аллакай иҷтимоӣ шуда, ба бахшҳои нави ҷаҳони иҷтимоӣ ворид мешавад. А.И.Кравченко фарқияти байни иҷтимоишавии ибтидоӣ ва дуумдараҷа ро чунин нишон додааст: «ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ (шиноснома, ҳуқуқи овоздиҳӣ), иқтисодӣ (ба кор гирифтани) ва иҷтимоӣ (таъсиси оилаи худ)».⁴⁷ Иҷтимоишавӣ раванди дугарафа мебошад. Аз як тараф, шахс таҷрибаи чамбиятии аллакай чамьшудаи наслҳои пешинро меомӯзад, тавассути фаъолияти босамар таҷрибаи ҳаётии наслҳои пешинаро аз худ менамояд. Аз тарафи дигар, ба муносибатҳо, василаҳои касбӣ, самтҳои арзишӣ ва малакаҳои иҷтимоӣ

⁴⁶Шоисматуллоева, З.Ш. Социальная интеграция молодежи в условиях трансформирующегося таджикского общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук / З.Ш. Шоисматуллоева.– Душанбе, 2010. - С. 29.

⁴⁷Шоисматуллоева, З.Ш. Социальная интеграция молодежи в условиях трансформирующегося таджикского общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук / З.Ш. Шоисматуллоева.– Душанбе, 2010. - С. 30.

табдил ёфта, он таҷрибаро тавассути амалиётҳои фаъолони мегирад. Инсон табиатан иҷтимоӣ буда, тадричан дар раванди иҷтимоишавӣ ҷамъияти мегардад.

Мусаллам аст, ки таваллуди кӯдакба фаъолияти ҷамъият ба таври механикӣ омили дохил шудани инсон ба сохтори ҷамъият шуда наметавонад. «Кӯдак, - таъкид мекунад Т. А. Осипова, - бо майли иҷтимоишавӣ таваллуд мешавад, вай тадричан ба мавҷудияти иҷтимоӣ табдил меёбад».⁴⁸ Ба механизмҳои иҷтимоии иҷтимоишавӣ чунин равандҳо дохил мегарданд, ба монанди: таълим, тарбия, ташаккули нақшҳои иҷтимоӣ, камолот, мутобиқшавӣ. Иҷтимоишавӣ ва таълим рушди меъёрҳои ахлоқиро дарбар мегирад. Аммо, раванди иҷтимоишавӣ пеш, аз ҳама ба рушди солими маънавии ҷомеа нигаронида шуда, тарбия бошад, ба рушди маънавиёт дар шахс нигаронида шудааст. «Ин омилҳо бо он алоқаманданд, ки вақте ҷомеа барои нигоҳ доштани солимии руҳии худ кӯшиш намекунад, иҷтимоишавӣ дар он асосан бо мутобиқсозии оддӣ иваз карда мешавад. Дастгирии ҷомеа ба хоҳиши он ба худмуҳофизаткунии хеш, рушди устувори худ, ба мувозинати мутаносиби озодиҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шахс ва ниҳодҳои иҷтимоӣ дар он асос меёбад».⁴⁹ Вақте ки раванди дастгирӣ ба маҷбуркунӣ, истифодаи фишору зӯрварӣ дар ҷомеа эҳсос мешавад, ин нишонаи носолимии ҷомеа мебошад. Раванди иҷтимоишавӣ натавонанд ба ташаккули моҳияти ҷамъиятии шахс, балки ба таъминоти ҷамъият низ нигаронида шудааст. Вақте ки шахс ба низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дохил мешавад, табиати иҷтимоӣ, таҷрибаи иҷтимоӣ пайдо мекунад, ба ҷомеа мутобиқ мешавад, пас амали он ба нигоҳ доштани ҷомеа, инкишоф ва тақмили он нигаронида мешавад.

Зери мафҳуми инкишофи маънавии шахс, муайян кардани маъноихаёт, ташаккули дастурҳои ахлоқӣ, тақомули рушд ва худшиносии шахс фаҳмида мешавад. Ин ду соҳа ҳар қадар бештар бо ҳам пайванданд, дарки мақсади рушду нумӯи ҷамъият бештар буда, он дар идеология ба ҳадафҳои инкишофи

⁴⁸ Осипова, Т.А. Социально-личностное самоопределение учащихся в условиях художественно-эстетическое образовательной среды: дис. ... канд. педагогич. наук: 13 00 01/ Т.А. Осипова. – Тюмень, 2006. - С. 95.

⁴⁹ Ҳамон ҷо: - С. 96.

шахси чавон наздиктар мебошад, кидар идеалҳои ахлоқӣинъикос ёфтааст.Тарбия пеш аз ҳама даридеалҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои аз тарафи умум қабулшудаи ахлоқу ҳуқуқ асос ёфтааст. Аз инҷобармеояд, ки чунин идеалҳо ба чараёни иҷтимоишавӣ дохил шуда, вориди ҷомеа мегарданд ва ё дар он мавҷуданд, ки мазмуниидеологӣ гирифта, ба раванди тарбия таъсир мерасонанд. Дохилшавӣ бо роҳи инкишоф додани «меъёрҳои аз тарафи умум қабулшудаи идеалҳо ва идеологияҳои ахлоқӣ ба амал меояд».⁵⁰ Тарбия бештар тадбирҳои мақсаднокро дарбар мегирад, иҷтимоишавӣ бошад, бештар масъалаҳои ҳоси ҷамъиятиро. Андозаи муносибатҳои инсондӯстиибайни одамон ҳар қадар баланд бошад, доираи ахлоқ дар ҳаёти ҷамъият ҳамон қадар васеътар мешавад. Сатҳи солимии маънавии ҷамъият ҳар қадар баланд бошад, иҷтимоишавӣ ҳамон қадар ба инкишофи шахс таъсирмерасонад.

Хулоса, дар натиҷаи дигаргуншавии низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодӣ тағйир ёфтанд, ки ба раванди иҷтимошавии шахс дар ҷомеа таъсир гузоштанд. Азбаски омилҳои номбурда асоси рушди ҷанбаҳои гуногуни ҷамъиятро муайян мекунанд, аз ин сабаб масъалаҳои воқеии иҷтимоӣ, ки бояд мушкилоти ҳаёти оилавино ба таври самаранок ҳал мекард, баръакс боиси камбизоатии як гуруҳи оилаҳои ҷумҳурӣ гашта, раванди иҷтимоишавии шахсро, ҷӣ дар раванди таҳсилоти босифат ва ҷӣ дар раванди тақсимои меҳнат ва фарогирии фаъолияти меҳнатӣ ҳалалдор намуд. Махсусан, ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ набудани сифати таҳассусӣ яке аз масъалаҳои мебошад, ки натавонанд барои иҷтимоишавии шахс дар оила, балки барои иҷтимоишавии шахс дар фаъолияти меҳнати коллективона ва таҳсилот монеа эҷод мекунанд.Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки маҷмуи хислатҳои наврасро, ки бо шароити иҷтимоӣ алоқаманданд аст, дар асоси маълумоти таҳлили муқоисавӣ собит кардан имконпазир аст. Аз ин ҷиҳат истифодаи ташкили корҳои ислоҳӣ дар байни гуруҳҳои иҷтимоӣ (махсусан ҷавонон)метавонад ба беҳтар шудани раванди

⁵⁰Кириллова, А.И. Социализация учащихся: функциональное содержание и диагностика: функциональное содержание и диагностика: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04/ А.И. Кириллова.–Новосибирск, 2005. - С. 23.

ичтимоӣ дар низоми тағйирёбандаи муносибатҳои иҷтимоӣ мусоидат намояд.

§ 2. Омилҳои иҷтимоишавии шахс дар давраи гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ

Дар ҷомеаи Тоҷикистон дар давоми ду даҳсолаи ахир дигаргуниҳои ҷиддии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ ба амал омад. Зери таъсири гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ сохтори ҷамъиятӣ низ тағйир ёфт, ки боиси дигаргуншавии ҳаёти иҷтимоӣ ва муносибатҳои нави ҷамъиятӣ гардид. Дар натиҷаи тағйирёбии сохтори ҷомеа мушкилоти нав падид омаданд, ки онҳо аз ҷумла, дар нуктаҳои зайл мушоҳидамешаванд: тафриқаи гуруҳҳо ва табақаҳои иҷтимоии аҳоли ба сарватманд ва камбизоат, нобаробарии иҷтимоӣ, афзоиши бекорӣ ва ҷинояткорӣ, бӯҳрони арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва ғ. «Натиҷаи тағйиротҳо дар шууру рафтори одамонтаъсир расониданд ва ба таври табиӣ афзалиятҳои ҳаёти ва арзишҳои суратгирифтаро тақон доданд».⁵¹

Дар натиҷаи равандҳои тағйирёбӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон ташаккулёбии шахс дар раванди иҷтимоишавии насли наврас, ҳамчунин дар воқеияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар шуур, тарзи ҳаёт, равони иҷтимоӣ худмуайянкуни рафтори ҷавонон нақшимуайян гузоштанд. «Баъди пошхӯрдани сохти шӯравӣ ва гузариш ба низоми нави иқтисоди бозаргонӣ тағйирёбии низоми идоракунии арзишҳои мавҷудаи қаблӣ хароб гардида, моҳияти худро аз даст доданд. Дар шароити дигаргунсозии ҷомеаи Тоҷикистон, хусусияти хоси зиддияти ғоявӣ-ҷаҳонбинӣ зоҳир гашт, ки он сабабгори аз байн рафтани арзишҳои қаблӣ ва ҳанӯз ташаккул наёфтани идеалҳои нави ҷавонон дар муддати хеле тӯлонӣ ва бе дастурҳои равшани маънавӣ ва ахлоқӣ мондани ҷавонон аён мегарданд. Ба ҳаёти ғайри воридшудан дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ бояд боиси он мегардид, ки ҷавонон дар марҳилаи аввали ба воқеа расиданашон мустақилияти қофӣ ба даст

⁵¹Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 19.

оранд. Ин омил ҳам ба интихоби ҳадафҳо дар зиндагӣ ва интихоби арзишҳобарои ноил шудан ба ин ҳадафҳо сабаб гардид. Дар натиҷа мазмунисамтҳои арзишмандии ҷавонон, муносибати ҷавонон ба низоми анъанавии арзишҳо, аз ҷумла ба таълиму тарбия тағйирот ба амал омад».⁵²

Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ низоми маориф ҳамчун низоми муҳимтарин дар дигаргунсозихои демократии ҷомеа ва таъмини принсипи баробарии иҷтимоӣ нақш бозида, ба наслҳои нав интиқоли фарҳанг ва дигаргун сохтани вазифаҳо аз мавқеи ҷамъиятӣ бартарият дорад. «Соҳаи маориф ба яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодии кишварҳои пешрафтаи муосир табдил ёфта, раванди ҳамгироии шахсро дар ҷомеа таъмин менамояд, ки он имкон медиҳад раванди иҷтимоишавии шахс идорашаванда бошад. Дар ҷомеаи Тоҷикистон аз замони шӯравӣ тарзи анъанавӣ бунёд гаштааст, ки мувофиқи он ба таҳсилоти олӣ майлу рағбат пайдокардани ҷавонон ба таври кофӣ мушоҳида мешуд. Ин раванд то имрӯз идома дорад, чунки муносибатҳои арзёбии эътибори касбу ихтисосҳои муайян дар зехни ҷавонон ба таври назаррас тағйир ёфтааст. Имрӯз дар ҷомеа тағйироти нақши таълиму тарбия ба мушоҳида мерасад, ки ба раванди иҷтимоишавии шахс то андозаи муайян таъсир мерасонад».⁵³

Дар натиҷаи дигаргуншавии омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ сохтори ҷомеа, ҷаҳонбинии ҷавонон, самтҳои арзишии онҳо, усулҳои худшиносӣ, ки дар он муҳити иҷтимоӣ, бахусус сифат ва сатҳи таҳсилот ва сатҳи маърифатнокӣ нақши асосӣ мебозанд, тағйир ёфт. Бо дарназардошти вазъи кунунии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, хангоме, ки сатҳи маълумот, фаъолияти касбии гуруҳҳои иҷтимоии аҳоли ба талаботи бозори меҳнат мувофиқат намекунад, раванди мутобиқшавии табақаҳои гуногуни аҳоли ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ мутобиқ намешавад. Маориф метавонад ба ин раванд тавассути васеъ кардани уфуқҳои назар ба ҷаҳон ва ба даст овардани донишҳои нав мусоидат кунад. Мувофиқан, «маориф омил ва шартҳои муҳими омода намудани насли наврас ба ҳаёти мустақилона дар шароити гузариш ба

⁵²Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 20.

⁵³Ҳамон ҷо: - С. 21.

муносибатҳои бозаргонӣ тавассути рушди дастовардҳои пешрафти илм ва арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеа шуда метавонад».⁵⁴

Гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ боиси тағйироти ҷиддие дар вазъи иҷтимоии табақаҳои гуногуни аҳоли, аз ҷумла онҳое, ки чун анъана барандаҳои ақидаҳои пешқадам ҳисоб мешуданд, гардид. «Таҷрибаи ғанигардидаи иҷтимоиро зерӣ омӯзиш қарор дода, мебинем, ки насли наврас ҳамеша ба навоарӣ эҳтиёҷ дорад. Аммо, на ҳамаи дигаргуниҳо ба тараққиёти ҷамъиятӣ мусоидат мекунанд, балки танҳо он дигаргуниҳое, ки ба нав намудани пешравии ҷамъият нигаронида шудаанд ва хусусияти бебозгашт доранд, ба раванди иҷтимоишавӣ мусоидат мекунанд».⁵⁵ Ба ин гуруҳи иҷтимоӣ камолоти физиологӣ, ба анҷом расидани ташаккули шахс ба таври комил ба соҳаҳои асосии ҳаёти ҷамъиятӣ: иқтисодӣ, сиёсӣ, муносибатҳои оилавӣ ва маданият хос аст.

Бояд қайд кард, ки ҷавонон дар ҷомеа вазифаҳои махсуси иҷтимоиро иҷро мекунанд, агар онҳо бо дастовардҳои илм ва технологияи иттилоотии муосир мучаҳҳаз шуда бошанд, ки шахсони дигар онро иҷро карда наметавонанд. Аввалан, ҷавонон сатҳи бадастомадаи рушди ҷомеа ва давлатро мерос мегиранд ва имрӯз дар шароити муносибатҳои бозорӣ симои ояндаро ташаккул дода, вазифаи такрористехсолии иҷтимоӣ ва рушди муттасили ҷомеаро ба уҳда мегиранд. Сониян, ҷавонон ҳам мисли дигар гуруҳи иҷтимоӣ мақсад ва манфиатҳои хоси худро доранд, ки на ҳамеша бо ҳадаф ва манфиатҳои тамоми ҷомеа комилан мувофиқат мекунанд. Сеюм, бо сабабҳои объективӣ ҷавонон бо ин дучор мегарданд, ки ханӯз арзишҳо, дастурҳои маънавию ахлоқӣ дар шуури онҳо мустаҳкам нагардидаанд ва надоштани таҷрибаи ҳаётӣ ба назар мерасад, ки эҳтимоли интихоби нодуруст ҳангоми қабули қарорҳои масъулиятнок сабаби хатогиҳо шуда метавонад. Аз тарафи дигар, ҷавонон ба ҳаёти меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ ворид шуда, объект ва субъекти асосии тарбия мебошанд. Проблемаи таълиму тарбия, муҳит ва

⁵⁴Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 22.

⁵⁵Сулакшин, С. С. Россия: путь к социальному государству: / С. С. Сулакшин // материалы Всероссийской научной конференции (г.Москва, 6 июня 2008 г.) – Москва, 2008. - С. 36.

мутобикшавӣ ба он, ба ҳам пайвастаанд ва ба раванди иҷтимоӣ таъсир мерасонанд. Чорум, аз як тараф, ҷавонон иштирокчии асосии ҳаракати иҷтимоӣ ва ташаббуси иқтисодӣ буда, аз ҷониби дигар, ба он пурра дохил нашудаанд, ки ба муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсии мавҷуда хос аст. Панҷум, ҷавонон қишри иҷтимоии ҷомеа буда, аз як ҷониб манбаи эҳёи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва маънавии ҷомеа бошанд, аз ҷониби дигар сарчашмаи сарзадани ҷиноят, нашъамандӣ ва ташаннуҷи иҷтимоӣ шуда метавонанд.

Бояд зикр кард, ки ҷавонон вобаста ба сифати иҷроивазифаҳо ҳам омили рушд ва ҳам сабабипастравии ҳаёти ҷамъият шуда метавонанд. Якчанд сифатҳо ва захираҳои заруриро доштан лозим аст, ки ба ҷавонон дар муошират бо ҷомеа мусоидат мекунанд. Ин ба он вобаста аст, ки ҷавонон, пеш аз ҳама, мақсаду вазифаҳои тараққиёти давлатию ҷамъиятиро чӣ тавр мефаҳманд ва қабул мекунанд ва вобаста ба ин дурнамои ҳаёти худро бо онҳо мепайвандад; дуюм, онҳо дорои сифатҳои зарурӣ (ҷисмонӣ, шахсӣ, тарбиявӣ, касбӣ) барои ҳалли мушкилоти ҷомеа мебошанд; сеюм, барои иштироки фаъолона дар ҳалли масъалаҳои баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирии кишвар, захираю имкониятҳои зарурии онро таъмин карда тавонанд. Ба ин масъала шиддатнокӣ ва мутақобилияти равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷамъият, дар давраи гузаронидани ислоҳот аҳамияти махсус дорад. Ҳангоми ин равандҳо боз ҳам осебпазиртарин гуруҳи иҷтимоӣ ҷавонон мебошанд. Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ маҳз ин қишри аҳоли аз ҷиҳати иқтисодӣ камтар мустақил буда, аз ҷиҳати иқтисодӣ устувор нест ва зери фишори саҳти кувваҳо ва ҳаракатҳои гуногуни сиёсӣ қарор дорад, роҳнамоии равшани иҷтимоӣ надорад, ҳудаш дар вазъияти худмуайянкунии ҳаёт қарор гирифтааст. Зимнан, танҳо насли наврас қодир аст, ки қолабҳои ғоявӣ равандро паси сар карда, низомҳои нави тамоюлҳои арзиширо ташаккул дода, ҷомеаи шахрвандии ояндаро ба вучуд оварад. Барои ин ҷавонон тамоми заминаҳои объективӣ ва субъективиро доранд: табиати эҷодии тафаккур ва фаъолият, ҳаракати назарраси иҷтимоӣ иқтисодӣ, чандирии равонӣ, майли ҷустуҷӯи ҷавоб ба саволҳои ҳаёт, хоҳиши

амалан татбиқ намудани низоми арзишҳои нав, дарки донишҳои нави ғайрианъанавӣ ва ғ.

Ҳамин тавр, ҳислатҳои иҷтимоии ҷавонон дар он ҷамъият муайян карда мешаванд, ки бо хусусиятҳои мавқеи ишғолкардаи онҳо дар раванди бозсозии сохти ҷамъияти муҳимтарин вазифаҳои ҷамъиятии ҷавонон, инчунин қобилияти натавон мерос гирифтани, балки дигаргун сохтани муносибатҳои ҷамъиятии мавҷуда, ки онҳо дар давраи бозсозии сохти ҷамъияти мушаххас гардидаанд, аён мегардад. Дар баробари ин, нақши иқтисодии ҷавонон дар ошкорнамоӣ ва бештар раванқ додани нерӯи меҳнати хеш, ба вучуд овардани таҳкурсии кофии модди натавон барои насли худ, балки барои ояндаи ҷомеа, сарфи назар аз он ки дар айни замон дар кори худмуайянкунии касби ва ҷамъияти, бо кор таъминшавӣ, таъминот бо манзил ва ғайра душворихоро аз сар гузаронида истодаанд, муҳим мебошад.

Дардаҳсолаи охир мушкилоти ҷавонон афзуда, имкониятҳои ҷисмонӣ ва маънавии онҳо аз сабаби омилҳои носолими замони муосиркоста мешавад (ба монанди, ВНМО, сироятҳои ба тариқи ҷинсӣ паҳншаванда ва ғ.). Бад шудани ҳолати саломати оммавӣ инчунин бо вайроннамоии меъёрҳои табиӣ истеъмоли хӯрок, бад шудани ҳолати экологӣ, афзоиши шароитҳои манфии таъсиррасон ба асаб, паст будани таблиғоти усули солими ҳаёт, пеш аз ҳама дар доираи оила ва муассисаҳои таълимӣ мушоҳида мешаванд. Паст шудани сатҳи зиндагонии аҳоли, паст шудани қобилияти харидории гуруҳҳои иҷтимоии аҳоли, беқурб шудани пул, масъалаи истироҳат, сифати пасти таълиму тарбия ва эҳтиёҷоти рӯзгор боиси камбизоатии (моддию маънави)-и қисми зиёди ҷавонон гардиданд.

Дар баробари ин омилҳо дар шуури ҷамъиятии ҷавонон тағйироти манфӣ низ ба вучуд омада, шумораи ҷиноятҳои, ки дар зерпоёи манфиатҷӯии шахсӣ содир мешаванд, то андозае меафзояд. Дар натиҷа, тафовути сатҳи зиндагии категорияҳои гуногуни насли наврас мушоҳида мешавад. Нобаробарӣ дар сатҳи даромад ва сатҳи истеъмол боиси тағйири шакли манфиатҳонафақат дар соҳаи меҳнат, балки дар истеъмол, ба вучуд омадани

ихтилофу ангезаҳо дар ин соҳаҳо гардид. Омилҳои овардашуда гувоҳӣ медиҳанд, ки солҳои охир бепарвоии иҷтимоӣ сиёсии ҷавонон афзуда, обрӯи меҳнати ҳалол пастшуда, ҳисси худпарастӣ ва истеъмолкунандагӣ баланд рафта, ҷоймеҳнати фаъолона ва маънавиётро иваз мекунад.

Дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ ба қадри кифоя машғул набудани ҷавонон ба пешомадҳои тараққиёти иқтисодӣ зарари калон мерасонад. Коҳиши сифати таълим ва нуфӯзи он яке аз тамоюлҳои нигаронкунанда дар муҳити ҷавонон аст. Тавре мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ҳар сеюмин ҷавонхотанҳо ба хотири гирифтани диплом оид ба таҳсил ба донишгоҳ меоянд ванисбати ҳуди таҳсилот бепарвоӣ зоҳир намуда, ҳар панҷумин нафар аз таҳсил худдорӣ мекунад. Чунин маълумот бори дигар нишон медиҳад, ки ҷавонон таҳсилотро ҳамчун омилҳои муҳими ҳаракати меҳнатӣ ва касбӣ таҳлил намекунанд, балки онро ҳамчун имкони нигоҳдорӣ ва ё каме баланд бардоштани мавқеи иҷтимоӣ худ медонанд. Ғайр аз ин, шумораи ҷавононе, ки бо маълумоти сифатан паст ба кор шуруъ карда, хонданро давом додан намехоҳанд, зиёд шуда истодааст. «Барои тасдиқи ин гуфтаҳо имаъмулии донишҷӯёро метавон мисол овард: «Чаро меҳонед, дар ҳолате ки касе ба диплом нигоҳ намекунад, барои гирифтани кори муқаррарӣ ба шумо восита лозим аст, на диплом».

Худуди рафтори ғайримеъёрии иҷтимоӣ (девиантӣ) васеъ шуда, афзоиши ҷинояткорӣ, махсусан дар байни ноболиғон ва занон пурзӯр шуда, шумораи бештари кӯдакону наврасон ба доираҳои ҷинояткории муташаккил ҷалб карда мешаванд. Теъдоди танфурӯшону нашъамандон ва ҳаводорони мазҳабӣ миёни ҷавонон дар ҷомеа ба маротиб меафзояд.

Дар заминаи муносибати интиқодӣ ба тарзи зиндагӣ арзишҳо ва дидгоҳи волидайн тезутунд шуда, нуфӯзи охиринҳо коҳиш меёбад. Қисми муайяни ҷавонон аз падару модар ва ҳешу табор вобастаанд, манзили шахсии худро надоранд. Зиёда аз нисфи онҳо намедонанд, ки масъалаи манзили худро чӣ тавр ҳал кунанд. Мушкilotи зикршудаи иҷтимоӣ ба солимии ҷавонон ва касбомӯзии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. «Қисме аз ҷавонон ба ҳаёти мустақилона тайёрӣ дида, аз сабаби кам будани маош қору зиндагиро дар

хориҷи кишвар афзалтар медонанд. Боздоштани падидаҳои бухронӣ, ҳалли мушкилоти ҷавонон, таъмини ояндаи насли наврас ҳамчун нерӯи навоари ҷомеа дар шароити муосир ва бухрони системавӣ танҳо дар сурати ташаккул ва татбиқи сиёсати аз ҷиҳати илмӣ асосноки самарабахши иҷтимоишавӣ имконпазир аст».⁵⁶ Ҳангоми гузариш ба муносибатҳои иқтисодӣ бозаргонӣ инкишофи муносибатҳои хоҷагидорӣ принципанавӣ иҷтимоию иқтисодӣ аён гашта истодааст. Сабаб он аст, ки дар натиҷаи тағйир ёфтани наслҳои нав натавонанд раванди азнавсозии оддӣ сохти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, балки азнавбунёднамӯи тамоми системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, алалхусус ниҳодҳои ҷамъиятӣ низ ба амал меояд. Вобаста ба ин, масъалаҳои зарурати ташаккули ниҳоди шарикӣ иҷтимоӣ бо мақсади мусоидат ба рушди соҳибкорӣ хурду миёнаи ҷавонон дар заминаи бизнес-инкубаторҳо, сохторҳои машваратӣ, ҳуқуқӣ, иттилоотӣ оид ба дастгирии соҳибкорӣ назаррас нест. Бояд таъкид намоем, ки манбаи муҳими рушди иқтисодӣ, ҷалби соҳибкорони ҷавон ба соҳаи инноватсионӣ фаъолият мебошад. Азбаски фаъолияти соҳибкорӣ ҷавонон дар шароити идоракунии механизми бозори меҳнат нақши хоса дорад, он вақте аҳамияти муҳим пайдо мекунад, ки дар раванди муносибатҳои бозаргонӣ яке аз заминаҳои муҳимтарини рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҷомеа махсуб ёбад. Дар робита ба ин, қайд менамоем, ки ҷавонон захираи зеҳнии ҷомеа мебошанд. Бинобар ин, баланд бардоштани сатҳу сифати таълиму тарбияи ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ба масъулияти касбии омӯзгорон вобаста аст, зеро ин имконият медиҳад, ки нерӯи меҳнатӣ эҷодӣ онҳо афзун гардида, ниҳоят ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ ҷамъият мусоидат намояд.

Тавреки муҳаққиқи тоҷик Р.Н. Асадуллоев менависад: «Ба ҷавонон имкони дастрасӣ ба арзишҳо, имтиёзҳо ва хидматҳо, имкони худмуайянкунии касбӣ ва ноил шудан ба истиқлолияти иқтисодӣ, кафолати ҳуқуқҳои шахсӣ, ба эътидол овардани шароити меҳнат, зиндагию рӯзгор, фароғат, ҳалли мушкилоти манзил фароҳам овардан лозим аст, ки махсусан барои оилаҳои

⁵⁶Сулакшин, С.С. Россия: путь к социальному государству: / С.С. Сулакшин // материалы Всероссийской научной конференции (г.Москва, 6 июня 2008 г.) – Москва, 2008. - С. 37.

чавон чун масъалаи асосӣ ба шумор мераванд. Маҳз чалб намудани тавачҷух ба ин соҳаҳо дар иқтисодиёти бозоргонӣ ва барои раванди иҷтимоишавии шахс аҳамияти муҳим дорад». ⁵⁷Бояд гуфт, ки гузаштан ба иқтисоди бозоргонӣ талаботу меъёрҳои мушаххаси худро ба миён мегузорад. Шаклҳои инкишофи онба рушди инсон нигаронида шавад, ки он ба вазъи иҷтимоии аҳоли таъсири самаранокмерасонад.

Иқтисоди бозоргонӣ пеш аз ҳама ба чунин омилҳои мусбат, аз қабили: меҳнати софдилона, интизоми қатъӣ, истеҳсоли мунтазами маҳсулоти ватанӣ, илму дониши муосир, технологияи нави пешрафта ва маҳсулоти рақобатпазир таъсия мекунад. Аз ин рӯ, истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ бо чалби сармояи хориҷӣ барои ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ ва бунёди корхонаҳои муштараки наву ояндадор, афзоиши ҳаҷми маҳсулоти содиротӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, пешрафти иқтисоди бозоргонии ҷомеа, пеш аз ҳама, ба самаранокии идоракунии системавии соҳаҳои иқтисодиёт ва чалби ҷавонони ташаббускор барои соҳибкории хурду миёнаҳалли босамари мушкилоти иҷтимоӣ ва иҷтимоишавии шахс мусоидат мекунад. Бо ин мақсад ҷавонро аз рӯйи принципҳои меҳнати эҷодкорона ва ба шароити нави муносибатҳои ҷамъиятию иқтисодӣ мувофиқ кунондан зарур аст. Мутаассифона, муассисаҳои, ки бояд ҷавонро дар шароити демократикунони ҷамъият ва муносибати он ба иқтисоди бозоргонӣ ба меҳнат тайёр кунанд, ҳанӯз моҳияти ин масъаларо дарк накардаанд. Имрӯз вазифаи аввалиндараҷаи ҷавонон азхуд кардани касбҳои замонавӣ, илму техникаи пешқадам аст. Ин ба ҷавонон имкон медиҳад, ки дар ҷомеа мавқеи устувори худро ишғол намуда, дар интихоби мавқеҳои сиёсӣ ва шахрвандӣ ва ташаккули шахс саҳмгузоранд.

Дар шароити муосиртибқи нишондиҳандаҳои омории, ҳудуди 58000 нафар аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол бо фаъолияти меҳнатӣ фаро гирифта нашудаанд. Бинобар ин як қисми аҳоли ба муҳочирати меҳнатӣ мераванд. Ин раванд махсусан ба ташаккули психологияи ҷавонон таъсир мерасонад, ки бо

⁵⁷Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.mehnat.tj>. (санаи истифодабарӣ: 10.11.2022).

анъанаҳои миллӣ муҳолиф буда, дар натиҷа байни наслҳо фосила ва нофаҳмӣ ба вуҷуд меояд. Аксар вақт рафтори муҳоҷир дар ҷойи истиқомат ба меъёру арзишҳои суннати миллӣ мувофиқат намекунад. Дар натиҷа, муноқиша бо калонсолон ва хатари набудани имконият барои интиқоли арзишҳои асосӣ ба насли нав ба вуҷуд меояд. Ин боиси аномия дар байни ҷавонон мегардад, ки он дар тамоюли арзишии ҷавонон, афзоиши шумораи ҷавонони рафтори ғайримеъёрии иҷтимоӣ (девиантӣ) дошта зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, имрӯз ҷомеаи моро зарур аст, ки масъалаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодиро, ки ба ташаккули арзишҳои нав мусоидат мекунанд, самарнок ҳал намояд. Барои пасттар кардани сатҳи рафтори ғайримеъёрии иҷтимоӣ (девиантӣ) дар байни ҷавонон бояд бо истифодаи воситаҳои ахбори омма масъалаҳои ҳаётан муҳимҷомеа баррасӣ шавад. Чунки ҷомеае, ки арзишҳои демократӣ надорад, ҷомеаи пӯшида буда, дар он масъалаҳои иттилоотӣ ба қадри имкон дастрас нест ва инсон наметавонад қобилиятҳои касбии худро пуррадар амал татбиқ намояд.

Мувофиқи андешаи олими шинохтаи тоҷик, сотсиолог Ш.Шоисматуллоев, «Агар мавҷудияти тағйирёбии иқтисодӣ амалӣ намешуд, шаклҳои нави рафтори иқтисодӣ ба воқеияти муосир мувофиқ намеомад». Сарфи назар аз хусусияти фаҳмиши консервативии арзишҳо, ки натавонанд муносибатҳои иқтисодие, ки «дар ин ҷо ва ҳоло» шуда истодаанд, балки бо таҷрибаи воқеии гузашта, мақоми шахс, гуруҳ, табақаҳои муайян, инчунин анъана ва расму оинҳо миёнаравӣ мекунанд. Дар ҷомеа, ки баранда ва муҳаррик муносибатҳои нави иқтисодӣ мебошад, тадричан гуруҳи одилонаи намоёндагӣ ташаккул меёбад».⁵⁸

Ш.Шоисматуллоев равандҳои дигаргунсозиро дар ҷомеатаҳқиқ намуда, ҷавонро вобаста ба мутобиқшавӣ ба тағйиротҳои нави иҷтимоӣ иқтисодӣ ба гуруҳҳои зерин ҷудо мекунанд. «Тоҷирон», ки ба онҳо дар самти ноилшавӣ ба дастовардҳои инфиродӣ мақсаднокӣ, сифатҳои баланди ихтиёрӣ ва эътимод хосанд. Аз шумораи зерин пурсиш қарор дода шуда, аз

⁵⁸Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 23.

чор се ҳиссадар ин гуруҳ ба қобилияти бомуваффақият рафъи душворихо, нишон додани мустақилият ва суботкорӣ, қобилияти тобеъ намудани шароит барои ноил шудан ба мақсадҳои ҳаётии ҳеш боварии комил доранд. Дигарон имкониятҳои худро хуб қадр мекунанд, изҳори боварӣ мекунанд, ки ояндаи онҳо танҳо аз онҳо вобаста аст ва ҳамеша метавонанд нақшаҳои худро иҷро кунанд».⁵⁹

«Маркетерҳо» дар ҳаёти воқеӣ фаъоланд ва афзалияти онҳо бо комёбиҳои амалӣ алоқаманд буда, ба онҳо баҳои баланд медиҳанд. «Гуруҳи дуҷумро» «мағлубҳо» ташкил медиҳанд, ки варианти бозори рушдро қабул надоранд, ба таҷриба ва арзишҳои гузашта нигаронида шудаанд. Одамоне, ки сифатҳои ғайрибозорӣ доранд, бештар бефаъолият буда, ба қудрат ва тавоноии худ эътимоди камтар доранд ва дар амал муваффақ нестанд. Омодагии онҳо барои дарк кардани навоарӣ камтар аст. Аксари онҳо ба гуруҳҳои камбизоат тааллуқ доранд, ё миқдори муайяни аҳолиро ташкил медиҳанд, ки бо мушкилоти ҷиддии мутобиқшавӣ дучор мешаванд. Дар байни ингуруҳҳои ифротӣ қисми зиёди аҳоли ҷойгир аст, ки оммаи танқидро ташкил медиҳад, ки дар ниҳояти қор сарнавишти ислохотро дар ин ё он шакл ҳал мекунанд».⁶⁰ Аз ин нуқтаи назар, ҷалби омма ба дигаргуниҳои воқеӣ, дурнамои афзоиш ё паст шудани мақоми иҷтимоиашон, қобилиятҳои мутобиқшавӣ, ки бо хусусиятҳои иҷтимоӣ-демографӣ, таълимӣ, фарҳангӣ ва равонӣ муайян карда мешаванд, муҳимтар аст. «Аксари аҳолии фаъол чунин ақида доранд, ки ҳоло ҳар касе, ки мехоҳад вақор карда метавонад, ба муваффақият ноил шуда, некуаҳволии моддии худро таъмин мекунад. Аксар вақт, эҳсоси эътимод ба худ дар фаҳмиши маҳдудиятҳои имкониятҳои худ пайдо мешавад. Бисёр одамон иқтисоди ғайрибозориро афзалтар медонанд, аммо он ба давлат тааллуқ дорад».⁶¹ Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон «бо гузашти беш аз 20 сол шумораи «бозоргарон» то ҳадде зиёд шудааст, вале дар миёни аксари мардум бӯҳрони қорӣ боқӣ мемонад. Муносибати дудилагӣ

⁵⁹Шоисматуллоев, Ш. Современное таджикистанское общество: трансформационные процессы [Текст] / Ш. Шоисматуллоев. – Душанбе, Дониш, 2011. - С. 46 - 93.

⁶⁰Ҳамон ҷо: - С. 52.

⁶¹Шоисматуллоев, Ш. Современное таджикистанское общество: трансформационные процессы [Текст] / Ш. Шоисматуллоев. – Душанбе, Дониш, 2011. - С. 47-48.

нисбат ба иқтисоди бозорӣ вучуд дорад. Аз як тараф, дар санадҳои қонунгузорӣ фаъолияти озоди соҳибкорӣ мавҷуд аст, аммо муносибати мавҷудаи бюрократию фасоди идорӣ (коррупсионӣ) имкон намедихад, ки одамон ба фаъолияти соҳибкориҳои хурду миёна машғул шаванд, зеро аксарияти аҳолие, ки дар асоси анъанаҳои советӣ тарбия ёфтаанд, муносибатҳои нави коррупсиониро қабул карда наметавонанд».⁶²

Олимони рус дар он ақидаанд, ки тасаввуроти пароканда дар замони муосир бӯҳрони шадиди арзишҳои аҳолиро ба вучуд меорад, ки даронмеёр «маъноӣ ҳаётӣ» дорад. Муътадилан он арзишҳои душвор мебошанд, ки ризоият ба имконот, нишондиҳандаи муносибати мусбат ба рақобати боинсоф, зиракӣ, озодӣ, ҷавобгарӣ, мустақилият, ғояи муносибати озоди бозоргонӣ ва ғайра боқӣ монда истодаанд.

Чӣ тавре, ки Р.Р.Вагапова ибраз менамояд: «нишондиҳандаи муҳими ҳаракати мусбати арзишҳои муайяни аҳолии Россияро фарҳанги истироҳат ҳисобидан мумкин аст. Агар то вақтҳои охир истироҳати ғайрифасолро, телевизор, рӯзнома ва маҷаллаҳо ташкил дода бошанд, имрӯз зиёда аз 30 фоизи аҳоли вақти холии худро оқилона сарф мекунанд, яъне ба худумузӣ, баланд бардоштани дониши худ, гирифтани маълумоти дуҷуми олий, хатм кардани курсҳои такмили ихтисос машғуланд».⁶³ Низомии таҳсилоти доимӣ дар назар дорад, ки шахс муддати тӯлонӣ маълумоти бисёр на аз он сабаб мегирад, ки кори дигаренадорад, балки барои он ки таҳсилоти босифат имконияти ҳамеша дар рақобат будан, талабот дар соҳаҳо ва сохторҳои гуногун дошта бошад.

Агар вазъи Тоҷикистонро ба назар гирем, пеш аз пошхӯрии соҳти шӯравӣ дар шуури аҳоли чунин арзишҳо бегона буданд: нафъи шахс болотар аз манфиати ҷомеа, бартарии арзишҳои моддӣ аз маънавий, бечазо мондан ва ҳукмронии рафтори бадахлоқона. Вале, тадриҷан одамон пайҳас накарда, тағйир ёфтаанд ва ба шароити ҷомеаи бозаргаронӣ мутобиқшуданд. Дарҷомеа ақидаҳои гуногун ба миён омаданд. Дар натиҷа, байни

⁶² Ҳамон ҷо: - С. 49.

⁶³ Вагапова, Р.Р. Вечные ценности и болонский процесс [Текст] / Р.Р. Вагапова, А.И. Синюк. Альметьевск: Закамское отделение, 2008. - С.14.

аҳолииҷумхурӣ се тоифа пайдо шудааст: 1) насли калонсолон, ки то ҳол ба чунин арзишҳои замони шӯравӣ эътиқод доранд: некӯаҳволииҷомеа аз манфиати шахсӣ, арзишҳои маънавӣ аз арзишҳои моддӣ болотар аст, ватандӯстӣ, ахлоқи одоби баланд, поквичдонӣ, инсофдӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, бегаразӣ; 2) «бозоргарон», ки ба иқтисоди бозаргонӣ зуд мутобиқ шудаанд, намунаи он, дар кишвари мо мавҷуд аст. Арзишҳои онҳо ба арзишҳои, ки мардуми замони шӯравӣ қадр мекарданд, муҳолифанд. Манфиати шахсӣ аз манфиати ҷомеаболотар аст, бе ватандӯстӣ (ватани хеш ҷоеро мешуморанд, ки дар оназ ҷиҳати моддӣ беҳтар таъминанд), роҳҳои осони маблағкоркуниро меҷӯянд, ки тарзи ҳаёт чунин одамонро тавлид кард; 3) табақкаи миёна, ки дорои арзишҳои замони шӯравӣ намебошанд ва ба тоифаи «бозоргарон» ҳам мансуб нестанд. Аксари онҳо то ҳол арзишҳои иҷтимоинадоранд ва ба ин тоифаҳо шубҳа доранд.

Гарчанде раванди ташаккули арзишҳои нав идома доранд, лекин дар ҷумхурӣ то ҳол суботи иҷтимоӣ пурра барқарор нашудааст. Аз ин рӯ, дар чунин шароитҳои зиддиятнок ташаккул додани арзишҳои баланди иҷтимоӣ хеле душвор аст. Равандҳои дигаргунсозӣ ба ҷомеаи тоҷик дар ҷараёни иҷтимоишавӣ ва ташаккули насли нави ҷавонон таъсири шадидрасониданд. Ба ҳаёти ғайбӣ ворид шудан дар шароити бозаргонӣ аз ҷавонон тақозо менамоянд, ки дар марҳилаи аввали ба воя расидан соҳибистиклолии кофӣ дошта бошанд. Ин ба интиҳоби ҳадафҳо дар ҳаёт ва қабули қарорҳои дурустбарои ноил шудан ба онтааллуқ дорад. Волидаине, ки тавонистаанд соҳиби касби серталаб, мансаби обрӯманд шаванд ё тичорати манфиатовари шахсии худро таъсис додаанд, дар оянда ҳангоми тарбияи фарзанд метавонанд барои насли наврас намунаи ибрату тақлид шаванд. Дар раванди иҷтимоишавии оилавӣ кӯдакон бо истифода аз қолаби волидаини хеш ҳам манфиати мутобиқшавии бомуваффақиятро мебинанд ва ҳам имкон пайдо мекунанд, ки воқеан ҳикматеро, ки волидайнашон ба онҳо мерос гузоштанд, барои он муваффақиятҳо ҷӣ нарх пардохтаанд, эҳсос кунанд. Ҳамаи ин имкон медиҳад, ки бо назардошти шароити воқеӣ душворихоихаётонҳоро аз ҷиҳати психологӣ бояд тайёр намуд.

Дар даҳсолаҳои охир муҳаққиқони илмҳои фалсафа, сотсиология ва равоншиносӣ дар бораи дигаргуниҳои, ки дар шуури ҷавонон дар давраи гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ба амал омаданд, таҳқиқоти зиёде гузаронидаанд. Муҳаққиқи рус В.М.Соколов қайд мекунад, ки: «Дар олами маънавӣ-ахлоқии шахс доираи самтҳои мусбат аз ҷиҳати иҷтимоӣ ба таври назарраскоҳиш ёфта, нақши самтҳои шахсӣ на ҳамеша зиёд шудааст. Аҳамияти чунин хислатҳо, дар шуур ва ҳисси вазифаи ҷамъиятӣ, поквичдонӣ, риояи устувори ақида, масъулиятшиносӣ, ҷаъолияти ҷамъиятӣ то андозае коҳиш ёфтааст. Раванди аз байн рафтани чунин меъёрҳои «оддӣ»-и ахлоқӣ, аз қабилӣ меҳрубонӣ, шафқат, одоб, хушмуомилағӣ ва ғайраҳо ба назар мерасад».⁶⁴

Прагматизм дар соҳаи маънавӣ торафт васеъ паҳн шуда, дар одамон саъю кӯшиши манфиатҳои шахсӣ, робитаҳои иқтисодӣ, вазъияти ҷамъиятию сиёсӣ, ҳалли ихтилофҳои гуногун аён мегардад. Дар ин замина ташаббуси шахсӣ, мақсаднокӣ, некӯаҳволии моддӣ, алоқаҳои зарурӣ, ҳиссиёти «худнамоӣ» афзуда истодааст. Мақсаднокӣ, кордонӣ ва зиракӣ дар ин марҳилаи рушди ҷомеа заруртарин сифатҳои ҷавонон доништа шуда, арзиши камтарин барои як қисми ҷавонон тобеъ будан ба қонун, бепарвоӣ, бемасъулиятӣ маҳсуб меёбад. Баъзе аз тамоюлҳои зикршуда ҳолати бухронии ҷомеаро дар давраи иқтисоди бозоргонӣ инъикос мекунанд. Аксари масъалаҳоеро, ки объекти сиёсати иҷтимоии давлат мебошанд, ҷавонон мустақилона ҳал мекунанд. Онҳо маҷбуранд, ки таҷрибаи иҷтимоии шахсиро тавассути озмоиш ва ҳатогӣ ба даст оранд ва роҳҳои қабилӣ қабули худшиносиро пайдо кунанд. Замоне, кивазӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ тағйир меёбад, ҷавонон ба он мутобиқ шуда, самтҳои арзишҳои худро мустақилона ислоҳ мекунанд.

Муҳаққиқон ба ин назаранд, ки ҷаъолияти муосир ҷавонон самаранок буда, дар он хусусияти шахсӣ бештар ба назар мерасад, зеро дар он аҳамияти худшиносӣ ва амният бартарӣ дорад. Дар самти ноил шудан ба ҳадафҳои худ

⁶⁴Соколов, В.М. Социология морали - реальная или гипотетическая. Социологические исследования № 8 [Текст] / В.М. Соколов. - 2004. - С. 79.

арзишҳои моддӣ нисбат ба арзишҳои маънавӣ бартарӣ доранд. Бо назардошти мушкилоти ҳавасмандгардони ҷавонон, академик М.Н.Руткевич қайд намудааст: «Дар ҷомеаи муосир гузариш ба шаклҳои нави ҷаҳолият пайдо шуданд ва инкишоф меёбанд, ки имкони зуд бой шудан, ба «ҳаёти зебо» шомил шуданро ваъда медиҳанд, худмуайянкунӣ инсон дар чунин шароит майлу рағбатро ба вучуд меорад, маҳз ин нишонаҳо барои ташкили зиндагии оянда қабул карда мешавад».⁶⁵ Тамоюлҳои арзишмандии ҷавонро дар таҳсилот, пеш аз ҳама, вобаста ба зарурати шуғли минбаъда таҳлил кардан лозим аст. Соҳибхтисос будан ва савияи баланди маълумот дар шароити муосир арзиши аслии пайдо карда, ба ҷавонон роҳи ишғоли ҷаҳолияти сердаромад ва таъмини моддиро мекушояд. Ин ҳолат яке аз омилҳои асосии иҷтимоишавии ҷавонон батаҳсилоти олии мебошад. Дар баробари ин, чунон ки академик Т.И.Заславская қайд мекунад: «Ин танҳо ба он намудҳои таълим дахл дорад, ки дар бозор талабот доранд, пеш аз ҳама иқтисодчӣ, ҳуқуқшиносӣ ва идоракуни. Талабот ба таҳсилоти муҳандисӣ, иҷтимоӣ ва гуманитарӣ хело коҳиш ёфтааст, ки ин аксуламали ҷавонро ба пастанавии якбораи мақоми мутахассисоне, ки касбашон ба кор дар бахши давлатӣ, яъне маошашон аз буҷаи давлат ҷудо мешавад алоқамандӣ дорад ва ё ба бозор робитаи мустақим надорад (муҳандисон, омӯзгорон, ходимони маданият, санъат, илм) нишон медиҳад».⁶⁶

Насли навраси муосир тамоми хислатҳои хоси муносибатҳои бозорро тадричан аз худ мекунад. Зеро онҳо воқеан дар фазои бозори меҳнат зиндагӣ мекунанд. «Дар байни ҷавонон арзишҳои чун меҳрубонӣ, масъулиятшиносӣ, фидокорӣ, ростқавлӣ ва садоқат номатлуб мебошанд. Дар баробари ин, онҳо бо чунин омилҳои субъективӣ, ба монанди масъулият, садоқат, мустақилият дар интихоби дастурҳои ҳаёт ва қабули қарорҳо тавсиф хоҳад шуд. Гарчанде ки ин омилҳо хусусияти сирф ба шахс нигаронида шуда мебошанд, саъю кӯшиши касбӣ, ба даст овардани неқӯаҳволии худ, истиқлолияти моддӣ барои

⁶⁵Айзенштадт, Ш. Революция и преобразование общества. Сравнительное изучение цивилизаций [Текст] /Ш. Айзенштадт.– М.: Аспект Пресс, 1999. - С. 117.

⁶⁶Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова.– Душанбе, 2016. - С. 24.

чавонон аҳамияти аввалиндарача пайдо мекунад. Махз ҳамин арзишҳо муносибати чавонро ба касби интихобкарда, ба кори оянда вабунёди оилаи шахсии худ муайян мекунад. Танҳо ончизе, ки имкон дорад, ба рушду равнақи шахсмусоидат кунад, арзишманд аст. Дар одамони дигар низ чавонон касбият, зиракӣ, фаъолият, яъне сифатҳои хоси рафтори инсонро дар шароити бозори меҳнат кадр мекунад. Даромад меъёри асосии касби интихобкарда ва ҷои кори оянда мебошад. Муносибат ба насли калонсол асосан ба шартҳои даромаднокӣ ва муваффақиятнокии онҳо асос ёфтааст. Инчунин дар оилаи хеш аз ҳуқуқ ба ҳаёт ва истиқлолияти худ дифоъ мекунад. Ҳамаи ин натиҷаитӯлони ба масъалаҳои иҷтимоишавии чавонон диққат зоҳир намудани давлат мебошад. Бо вучуди ин «муассисаҳои иҷтимоӣ, ки фаъолияти муътадили ҷомеаро дар сатҳи қаблӣ таъмин мекунад, мавқеи пешбарии худро дар иҷтимоишавии чавонон, ташаккули самтҳои ҳаётии онҳо, ба захираҳои иҷтимоӣ ва моддии оилаи падару модарон, инчунин инфрасохтори ҷойгирии маҳалҳои аҳолинишин аз даст доданд».⁶⁷

Дар шароити муосир, дар рушди ҷомеаи кишвар нақши маълумотнокӣ ҳамчун омили баробар кардани имкониятҳои чавонон аз байн рафта, он дигар василаи ҳаракати иҷтимоӣ ба шумор намеравад. Маълумоти олий ҳарчанд дар зехни чавонони тоҷик аҳамияти худро нигоҳ дошта бошад ҳам, ба ҳайси василаи ноилшавӣ ба муваффақияти моддӣ дар шуурашон нигоҳ дошта, самаранок маҳсуб намешавад, яъне он ҳамчун шартҳои асосии интихоби стратегияи зиндагӣ баромад намекунад (масалан, на ҳама соҳибкороне, ки комёбиҳои моддӣ ва шуҳрат ба даст овардаанд, маълумоти олий доранд).

Бо дарназардошти вазъи кунунии мухталифи иҷтимоӣ-фарҳангии кишвар, тағйироти ҷойгоҳу нақши насли наврас дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ, тағйироти низоми арзишҳо ва дастурамалҳои зиндагӣ, мавқеъ ва мақоми иҷтимоии чавонон аз насли шӯравӣ хело фарқ мекунад. Дар низоми арзишҳои чавонон хислатҳои характерноки имрӯза воситаҳои таълиму

⁶⁷Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 25.

меҳнат, норавшани ифодаи ҳиссиёти коллективизм ва ватандӯстӣ, набудани идеалҳо мебошад. Дар самтҳои арзишӣ, майл ба сарватҳои моддӣ, тамоюл ба соҳибкорӣ ва парастии пул ҳукмфармоист. Дар ноустувории байни наслҳо фосила пайдо шуд - дониш ва таҷрибаи ҳаётии насли қаблӣ, калонсолон аҳамияти худро аз даст дод; агентҳои асосии иҷтимоишавӣ оила, гуруҳи ҳамсолон, дӯстон шуда истодаанд, ки на ҳувияти гуруҳии ҷавонро ташкил медиҳанд, балки аҳамияти маҳдуд доранд. Дар муқоиса бо давраи шӯравӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон низомии тамоюли арзишмандии хатмкунандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ дигаргуниҳои ҷиддиро тай кард.

Агар давраи таърихро муқоиса кунем, маълум мегардад, ки барои хатмкунандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии солҳои 80-уми асри гузашта, дар қадамҳои аввалини зинаҳои таҳсилот, ҳангоми интихоби касб, арзишҳои чун моҳияти касб, аҳамияти он барои ҷамъият, имконияти тақмили касбӣ, сифатидониш дар мадди аввал меистод. Имрӯз чунин арзишҳо, ба монанди маоши баланд, некӯахлоқии моддӣ ва имконияти ҳаракати амудии иҷтимоӣ қадр карда мешаванд.

Бо тағйирёбии сохти ҷамъиятӣ ва гузариш ба муносибати иқтисоди бозоргонӣ низомии нави муносибатҳои ҷамъиятӣ ба амал омаданд, ки он ба соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва бозори меҳнат таъсир расонида, нисбат ба тамоюли интихоби касбии ҷавонон ба меҳнатталаботҳои нави ба миён гузошт. Чӣ тавреки муҳаққиқи тоҷик М.К. Тавакалова қайд мекунад: «муносибат ба самаранокии меҳнат (мунтазам худтақмили ҳақиқӣ, раванг додани дониш ва малакаи худ аз рӯйи ихтисос, бо кори дӯстдошта машғул шудан, эҷодкорона меҳнат кардан, қобилиятҳои худро ба кор бурдан дар шуури ҷавонон бо назардошти меҳнат, пеш аз ҳама бавучудории неъматҳои моддӣ, ҳамчун воситаи ноил шудан ба дигар мақсадҳо баргараф карда мешавад».⁶⁸

⁶⁸Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 26.

Чавонони муосирдар муқоиса бо давраи шӯравӣ, аз ҷиҳати иҷтимоӣ инкишофнаёфта буда, нақшаи ҳаёти шахсии худро намесозанд, дастури дақиқ, нуфӯзи ахлоқӣ ва нақшаи пешбурди зиндагӣ надоранд. Яке аз вижагиҳои табдили арзишҳои иҷтимоӣ дар кишвар бо эҳёи дин ва таассуботи мазҳабӣ, ки бо мушкilotифақр алоқаманд аст, ба густариши таассубидинӣ мусоидат мекунад. Дар Тоҷикистон ислом ҳамчун ҷаҳонбинии асосии динӣ мебошад, ки дорои низоми ҷудонашавандаи ҷаҳонбинии арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ буда, муносибат ва равиши ҳоси худро ба тарзу усули ҳаёти муосири ҷомеа ташаккул медиҳад. Аз инҷо бармеояд, ки ҷанбаи динии равандҳои иҷтимоӣ, маънавӣ ва гендерӣ дар ҷомеа пайваста таваҷҷуҳи мутахассисон ва олимону муҳаққиқонро ба худ ҷалб мекунад. Гузашта аз ин, таъмини ваҳдати иҷтимоӣ ва суботи иҷтимоиро дар кишваре, ки бахши аъзми аҳолии онро муслмонон ташкил медиҳанд, бидуни таҳқиқ ва омӯзиши нақши дин дар ҳаёти маърифатӣ, маънавӣ ва фарҳангии ҷомеа, хусусиятҳои тафаккури динии мардум имконнопазир аст. Дар натиҷа, Тоҷикистон, ки дар роҳи демократисозӣ ва бунёди ҷомеаи дунявӣ инизоми таълим қарор дорад, дурнамои мутобиқати дини ислом ва шартҳои давлати дунявиро аз низоми шӯравӣ мерос гирифтааст. Пас маълум мешавад, ки воқеияти объективии ҷомеаи тоҷик характери оммавӣ ва бартари шуури динӣ мебошад. Агар ба таърих назар афканем, маълум мешавад, ки ба истиснои давраи шӯравӣ, таъсири тафаккури динӣ ба арзишҳои тарбиявӣ хеле зиёд аст. Аз нигоҳи гендерӣ ин таъсир бо назардошти суннатпарастии ҷомеаи тоҷик ба маротиб зиёд шуд. Ба фикри мо, набояд аз чунин омилҳои муҳими раванди иҷтимоӣ тамоман рӯй гардонд ё бетараф монд, алалхусус, аз таъсири чунин омилҳои ҳангоми иҷтимоишавӣ ба воситаи гирифтани маълумот. Баръакс, бояд тамоми нерӯи бузурги иҷтимоӣ маънавии динро дар ташаккули саъюу кӯшиши маърифатӣ маданиятнокии насли наврас ба як маҷрои созанда равандабояд кард. Чунин бархӯрд ба пешгирии эҳсосоти номатлуб дар заминаи биниши динӣ дар байни чавонон мусоидат мекунад. Дар баробари ин омилҳои диниро дар ҳаёти ҷомеа, бахусус дар соҳаи маориф набояд мутлақ кард, зеро хатари

ба вучуд омадани оқибатҳои манфии номатлуб низ ҷой дорад. Аз ин рӯ, барои муайян кардани вижагиҳои табилии арзишҳои иҷтимоишавӣ дар ҷумҳурӣ, дар қатори дигар равишҳо ҷиҳати ҷилавгирӣ дар ҳаёти ҷамъият аз хулосаҳои таҳрифшуда ва андешаҳои нодуруст бояд арзёбии ҷойгоҳ ва нақши шуури динӣ муносибати мутавозин ва объективӣ дошта бошад. Омили диниро дар шуури ҷамъиятии мардуми тоҷик набояд нодида гирифт ва ҳамзамон мутлақ гардонид. Фақат бо ҳамин роҳ мо дар бораи моҳияти ҳодисаҳои дар ҳаёти ҷамъиятии кишвар ба амалномада дониши ҳақиқии объективӣ мегирем. Аз тарафи дигар, безътиноии комил ба принципҳои динӣ дар шуури ҷомеа боиси пайдо шудани вазъияте мегардад, ки дар пайи ҳамбастагии номатлуби шароит метавонад аз унсурҳои хатарнок, аз ҷумла ифротгароӣ ва иртиҷоӣ шавад. Аз ин рӯ, баҳодиҳии объективии равандро тағйироти ҷомеаи тоҷик имкон медиҳад, ки соҳаҳои илмӣ рушди ояндадори онро пешбинӣ намуда, паҳлуҳои гуногунҷабҳа ва зухуроти рушди таърихӣ ҷомеаи мавҷударо омӯзем. Бо назардошти ин мулоҳизаҳо ҳукумати Тоҷикистон дар замони истиқлолият ба хоҳири ислоҳи камбудҳои нодида дар арзёбии аҳамияти арзишҳои динӣ дар замони коммунистӣ корҳои зиёдеро анҷом дод. Ин тасмимҳо имкон дод, ки суботу оромӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон барқарор шавад. Аз тарафи дигар, ба шарофатичунин талошҳои мушкilotи даркитабилии арзишҳои иҷтимоӣ, бахусус арзишҳои динӣ, дар маҷмуъ, тобиши илмӣ пайдо кардааст. Ин тасодуфӣ нест, зеро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронӣ ва китобҳои худ ба шартҳои (принсип) асосии муносибати давлатдорӣ ва дин, мавқеи ҷаҳонбинии динӣ дар шуури ҷамъиятӣ, нақши шуури динӣ дар ҷомеа борҳо таъкид кардаанд. Раванди таълим, махсусан аз нуқтаи назари гендерӣ, имконият медиҳад, ки арзишҳо ва манфиатҳои мазҳабӣ, фарҳангӣ, ахлоқӣ, миллӣ ва давлатӣ ба ҳам пайванданд. Барои ошкор намудани вижагиҳои ҷаҳонбинии динӣ, фаҳмидани хусусияти табилии арзишҳои иҷтимоӣ дар давраи гузариш ба шакли бозори иқтисодиро бе муносибати дурусти илмӣ асоснок кардан имконнопазир аст. Таҳлили илмӣ он имкон

медихад, кипайдоиши ҳодисаҳои номатлуби ифротгароӣ ва оқибатҳои онро дар ҷомеа пешгирӣ намоем.

Табиист, ки шуури динии омма на аз шоҳаҳои тасодуфӣ ва ҳатто оилавӣ бармеояд, балки аз талаботи иҷтимоӣ-таърихӣ ва маънавию ахлоқии аҳоли сарчашма мегирад. Барои ошкор ва рафъ кардани шаклҳои манфии зухуроти суннатпарастии динӣ дар ҷомеаи тоҷик дар баробари радди илмӣ ва оқилонаи решаҳои он, ниёзи маънавии одамонро бо дигар шаклҳои шуури ҷамъиятӣ пурра кардан лозим аст. Зеро арзишҳои динӣ барои як қисми аҳоли сарчашмаҳои ахлоқию равонӣ ва иҷтимоии арзишҳо боқӣ хоҳанд монд. Яке аз хусусиятҳои номусоиди сохтори арзишии ҷавонон дар шароити муосир, мавҷуд набудани робитаи мустақими шуғл ва даромад мебошад. Ҳарчанд ин робита ҳанӯз дар замони шӯравӣ то андозае заиф шуда буд, лекин дар шароити муосири ҷомеа он хелекоҳиш ёфтааст.

Шахс дар шароити таърихӣ, ки дар он зиндагӣ мекунад, ташаккул меёбад. Дигаргунсозҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодӣ дар нофаҳмии пешомадҳои воқеӣ, дар муҳити «номуайяни», «ғайримушаххасӣ» ба вучуд меоянд, ки дар натиҷаи он раванди иҷтимоишавӣ на ҳамеша бомуваффақият мегузарад. Мушкилоти асосии ҷомеаи муосири тоҷик дар ҷанбаи иҷтимоишавии ҷавонон-мавҷуд набудани меъёрҳои иҷтимоишавии шахс мебошад, ки дар натиҷаи он ҷомеа наметавонад ба инкишофи бомуваффақияти шахсимконият диҳад, тоинки робитаҳои иҷтимоӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои фарҳангии худро тавлид кунад ва ба онҳо имконияти инкишофи минбаъда диҳад.

Дар шароите, ки дар ҷамъият дигаргуниҳои босуръатба амал меоянд ва дигаргунсозҳои ҷамъиятиро муайян мекунанд, идеалҳои кӯхнаи иҷтимоӣ симои умумибашарии худро гум мекунанд, намуна ва рафтори нав ташаккул меёбад, ба ибораи дигар, мубаддалгардии меъёрҳои иҷтимоишавӣ ба амал меояд. Дар сурати мавҷуд набудани қолабҳои муайяни ғоявию меъёрии хислатҳои муайяни шахс, ҷомеашиносии ҷавонон бо намунаи гуногунандешӣ, камбизоатӣ, номуайяни, тасодуфӣ, тақлид ба фарҳанги дигар, дар баъзе мавридҳо фарҳанги ғарбӣ, навҳои гуногуни равияҳои

диниифайрианъанавӣ, баъзан тамоюли ифротгароӣ ва ҳолатҳои дигар рӯбарӯ мешавад. Вобаста ба ин дар ҷумҳури мушкilotи иҷтимоишавии шахсва нақши ниҳодҳои иҷтимоӣ дар ин раванд шадидтар мешавад. Тавре М.К. Тавакалова қайд мекунад: «Ҷамъияте, ки муваффақияти иҷтимоишавиро таъмин мекунад, метавонад хувияти худро хифз кунад, ба он аз хориҷи кишвар ворид намудани фарҳанг ва арзишҳои каси дигар таҳдид намекунад. Барои идоракунии раванди иҷтимоишавии ҷомеа, механизми назорати иҷтимоиро истифода мебаранд, ки тавассути танзими ҳуқуқи фаъолияти ниҳодҳои асосии иҷтимоӣ таъмин карда мешавад, ки мутобиқати рафтори одамонро ба меъёрҳо, қоидаҳо ва талаботҳои иҷтимоӣ таъмин карда, ба омилҳои каҷравӣ дар раванди иҷтимоӣ имконият намендиҳад».⁶⁹

Агар мо хоҳем, ки ҷавононро аз тамаддуни космополитикии Ғарб муҳофизат кунем, бояд тамоми қомеъҳои маданияти миллиро самаранок истифода намоем. «Қафолати боэътимоди зидди офатҳои миллии ин қобилияти донишомӯзии мардуми кишвар ва миллатаст. Қобилияти омӯхтан мавҷудияти чунин маҳорати умумии илмиро, ба монанди қобилияти нишон додани чизи асосии муҳимро, ки барои ҷудо кардани тухмҳо аз қоқ кӯмак мекунад, пешбинӣ мекунад».⁷⁰ Барои ташаккули шахси қомил, шахс ба самтҳои равшани арзиши мақсаднокниёз дорад.

Иҷтимоишавӣ инчунин хотираи таърихӣ инсониятро нигоҳ дошта, барои ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид шудани инсон, ташаккули сифатҳои шахсии ӯ мусоидат мекунад. «Раванди иҷтимоишавӣ аз кӯдакӣ оғоз шуда, дар пиронсолӣ анҷом меёбад. Ҳангоми иҷтимоишавӣ шахс нақшҳо, меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоии ҷомеаро, ки дар он ҳаёти ӯ ҷорӣ мегардад, аз худ мекунад. Бидуни иҷтимоишавӣ одамон қомилан нобаробар мешаванд, рафтори онҳо идоранашаванда мегардад, он гоҳ дар ҷомеа зиддиятҳо ба амал меоянд. Ба ақидаи ҷомеашиноси амриқоӣ Н. Смелзер: «се омил вуҷуд дорад,

⁶⁹ Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 27.

⁷⁰ Гершунский, Б.С. Философия образования [Текст] / Б.С. Гершунский. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1998. - С. 12.

ки иҷтимоишавии бомуваффақиятро таъмин мекунад. Яқум, интизориҳои ҷомеа, дуҷум тағйир додани рафтор дар посух ба интизориҳои ҷомеа ва сеҷум, майл ба конформизм». ⁷¹Кӯдак бе кӯмаки одамони гирду атрофаш муошират карда наметавонад, бинобар ин таҳкурсии ибтидоии иҷтимоишавии кӯдакро волидайн, бародарону хоҳарон, бобою бибиҳо, хешовандони наздику дур, ҳамсолони ӯ ташкил медиҳанд. Ҳар кас метавонад чизеро диҳад, ки дар раванди иҷтимоишавӣ худаш омӯхта, ба он ноил гаштааст. Ҳамсолон вазифаи муҳимро иҷро мекунанд, онҳо ба гузариш аз кӯдакӣ ба камолот мусоидат мекунанд, ки дар он ҷо иҷтимоишавии ибтидоӣ ба охир мерасад ва дар ин марҳила шахс ташаккул меёбад.

Ба ин васила мехоҳем баъзе проблемаҳои равандҳои иҷтимоишавии шахсро дар Тоҷикистон таҳлил намоем. Дар натиҷаи ҷанги шахрвандӣ ва гузаштан ба шаклҳои нави муносибатҳои ҷамъиятӣ тарзи қуҳнаи ҳаёт барҳам хӯрд, ки ин ба раванди ташаккули ҷавонон ҳамчун шахстаъсири манфӣ гузошт. Махсусан, оқибатҳои харобиовари вазъи иқтисодӣ адами корхонаҳои истеҳсолӣ, афзудани бекорӣ, сатҳи пасти зиндагӣ, камбизоатии гуруҳҳои иҷтимоии аҳоли ва ғайраҳо мебошад, ки умуман раванди мусбати иҷтимоишавиро дар мамлакат халалдор намуд. Оқибатҳои ин омилҳо муҳити иҷтимоии ҷомеаро тағйир дода, то ба имрӯз ба иҷтимоишавии шахс ва мутобиқшавии ҷавонон дар шароити иқтисоди бозаргонӣ таъсир мерасонад.

Сабаби дигаре, ки ба иҷтимоишавии шахс таъсир мерасонад, мушкилии камбизоатии қисми зиёди гуруҳҳо ва табақаҳои иҷтимоии аҳоли мебошад. Камбизоатӣ падидаи бисёрҷанба буда, мутаносибан ба ташаккули худшиносии миллӣ ва муайян кардани хувияти мардум, баҳусус ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Чунон ки ҷомеашиноси рус А. Здравомислов таъкид мекунад: «Агар баланд шудани сатҳи зиндагонии аҳоли бо фароҳам овардани имкониятҳои васеътар барои зухури манфиатҳои иҷтимоию маданияи он сурат нагирад, ин барои инкишофи тамоюли истеъмолкунандагон заминаи объективӣ мегардад. Ҳавасмандии моддӣ дар

⁷¹Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 28.

ин сурат ба шаклҳои олий нагузашта, ба таври васеъ инкишоф меёбад. Дар навбати худ, тамоюлҳои истеъмолий, ки дар байни ҷавонон паҳн мешаванд, дар муносибат ба меҳнат тамоюлҳои манфиро ба вучуд меоранд, шавқу рағбатро ба меҳнат коҳиш медиҳанд, заминаи ҳавасмандии моддию маънавии фаъолияти меҳнатиро суст мекунанд». ⁷²

Равоншиносон собит кардаанд, ки тамошо аз меъёр зиёди барномаҳо ва филмҳои гуногуни космополитӣ ба руҳияи инсон таъсир расонида, нуқсонҳои психопатологиро бедор менамояд. Наврас метавонад ба хилофи арзишҳои, ки аз ҷониби ниёғони мо ҳифз ва аз насл ба насл мерос мондаанд арзишҳои қабул кунанд, ки ба тафаккур ва анъанаҳои мардуми мо хос нестанд. Ҳанӯз дар асри XIX ҷомеашиноси фаронсавӣ Э. Дюркгейм навишта буд, ки: «Тарбиядар ҳамон ҳолатсолим мешавад, ки агар халқ дар ҳолати солим зиндагӣ кунанд. Агар муҳити ахлоқӣ вайрон шавад, ҳуди омӯзгороне, ки дар ин муҳит зиндагӣ мекунанд, гирифтори фасод мешаванд. Аз ин рӯ, ин насл бояд худро ислоҳ намоянд, то насли ояндаро тавонад ислоҳ кунанд». ⁷³

Вобаста ба ин, дар ҳалли мушкилоти иҷтимоишавиӣ шахс, нақши ниҳодҳои иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ муҳим мебошад, ки насли ҷавонро тадриҷан бо тамоми хусусиятҳои хоси ҷомеаи бозори меҳнат ба худ ҷалб намояд. Ба он чунин ҳислатҳо, чун уҳдадорӣ, мақсаднокӣ, истиклолият дар интиҳоби масири ҳаёти ӯ қабулкунии қарорҳои дуруст хос аст. Гарчанде ки ин сифатҳо ба аломатҳои хусусӣ нигарондашуда хосанд, аҳамияти аввалиндарачаро барои ҷавонон ба дастовардани некӯахлоқии шахсӣ, соҳибхиттиёрии молиявӣ ва моддӣ муайян мекунанд. Маҳз ҳамин арзишҳои иҷтимоӣ, нисбати касби интиҳобшуда, фаъолияти қорӣ ва ташкили оила аз ҷониби ҷавонон тавсиф карда мешаванд.

Дар зиёда аз ду даҳсолаи сипаришудаи ҷомеаи мо натиҷаи тағйиротҳои қатъии зерини мусбӣ ба назар мерасад: иқтисоди бозорӣ, ниҳодикунони соҳибқории хусусӣ, пайдоиши бозоримеҳнат, афзудани шумораи шахсоне, ки тавассути соҳибқорию сармоягузори хусусӣ фаъолияти рушдбанда доранд,

⁷²Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. - С. 31.

⁷³Ҳамон ҷо: - С. 32.

дида мешавад. Ин тағйиротҳо метавонанд ба ташаккул ва рушди маънавии шахси нав мусоидат ва дар навбати худ, тарзи ҳаёти ҷомеаро куллан дигаргун кунанд. Ба ин маъно Ш. Шоисматуллоев қайд мекунад, ки: «Дар гузаштани ҳар як давлат ба роҳи иқтисоди бозорӣ мустаҳкамшавии шакли моликияти хусусӣ нақши асосиро мебозад, ки он асоси муносибатҳои молу амволиро дорад. Аз он ояндаи кулли табaddулотҳои демократӣ, пайвастании давлат ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, эҳёи самараноки иқтисодиёт ва аз ҳама муҳим, тақмили шуури инсонӣ, ки бо худ демократикунонии муносибатҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳад, вобаста мебошад».⁷⁴

Хулоса, дар шароити тағйиёбии ҷомеаи тоҷикистонӣ, гузариш ба муносибатҳои иқтисоди бозаргонӣ ҳалли самараноки мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз тағйироти фаъолияти пураи тамоми табақаҳои иҷтимоии ҷомеа вобаста аст. Вобаста ба ивазшавии шароит дар соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ талабот ба тағйирдиҳии сифатҳои шахсӣ меафзояд. Вазъи умдаи инсоният, мутақобилии тақозои шадид ҳама вақт дигаргун шуда, дар баъзе ҳолат ҳангоми табaddулотии пуришиддат ва умқи ба микдори тасодуфӣ мерасад. Бинобар ин, ба ҳар як ҷомеа сохтори арзишмандии худ хос аст, ки хусусиятҳои фарҳанги мавҷудароинӣ кӯс мекунад. Маҷмӯи арзишҳои, ки шахс дар раванди таълиму тарбия аз худ кардааст, маҳз аз ҷониби ҷомеа ба ӯ интиқол дода мешавад. Азҳудкунии иҷтимоӣ проблемаи муҳимтарин дар давраи дигаргуниҳои куллии иҷтимоӣ мебошад, ки дар он сохтори арзиши ҷамъиятӣ то ба дараҷае «норавшан» мешавад, арзишҳои зиёде аз байн рафта, меъёрҳои ҷамъиятӣ вайрон мешаванд. Равандҳои дигаргунсозии беш аз ду даҳсолаи охир ба он мусоидат карданд, ки аксарияти ҷавонон дар бораи манзараи ҷаҳон, низоми арзишҳо, меъёрҳо ва муносибатҳо дарки равшан надоранд ва зиддиятҳои ошкор дар шуури онҳо зоҳир мешаванд. Аз ин рӯ, ташаккули низоми босифати таълиму тарбия ва иҷтимоишавии ҷавонон зарурати таъхирнопазир мебошад.

⁷⁴Шоисматуллоев, Ш. Современное таджикистанское общество: Трансформационные процессы [Текст] / Ш. Шоисматуллоев. – Душанбе: Дониш, 2011. - С. 91.

БОБИ II. МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИМОИШАВИИ ШАХС ДАР ЧОМЕАИ ТАҒЙИРЁБАНДАИ ТОЧИКИСТОН

§ 1. Мушкилот ва хусусиятҳои аввалияи иқтимоишавии шахс дар шароити чомеаи тағйирёбандаи Тоҷикистон

Оила дар таърихи инсоният қадимтаринниҳоди иқтимоӣ маҳсуб ёфта, дар давраҳои гуногуни низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ вазифаи мушаххасро иҷро мекунад. Бинобар ин, дар шароити дигаргуншавии сохтори ҷамъият, оила яке аз омилҳои асосии иқтимоишавии аввалия мебошад, ки ба ташаккулёбии шахс таъсири муҳим мерасонад.

Дар баробари азнавсозии ҷамъият шаклҳои оила, меъёру қоидаҳои муносибатҳои оилавӣ тағйир ёфтанд ва табиист, ки раванди иқтимоишавӣ тобишҳои нав пайдо кард. Махсусан дар он чомеаҳое, ки рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон бо усули аграрии истехсолот алоқаманд аст, шаклҳои анъанавии оила, меъёрҳои рафтор ва қоидаҳое устувор шуданд, ки ба ташаккули тарзи ҳаёти кӯҳнапарастӣ (консервативӣ) мусоидат мекунанд, ки онҳо ба шаклҳои васеи такрористехсолкунӣ дар оила таъсири манфӣ мерасонанд.

Вобаста аз ҳайати оила, «муносибат нисбати аъзои он ва умуман одамони гирду атроф, новобаста аз он ки инсон бадунё муносибати мусбат ё манфӣ дорад, нигоҳи он ба ҳаёт ва муносибати ӯ бо муҳити ихтоташуда чӣ тавр ташкил шудааст, ташаккул меёбад».⁷⁵ Омилҳои мусбату манфии оилавӣ ҳамеша дар ташаккули шахс, самти интихоби роҳи ҳаёт, муайян кардани мавқеи шахсӣ дар чомеа таъсири амиқ мегузорад. Шахс маҳз дар оила таҷрибаи аввалини ҳаётро мегирад, бинобар ин муҳим аст, ки кӯдак дар

⁷⁵Целуйко, В.М. Вы и ваши дети. Психология семьи [Текст] / В.М. Целуйко. – Ростов н/Дону: Феникс, 2004. - С. 45.

кадом оила ба воя мерасад ва тарбия меёбад: дар оилаи солим, ё дар оилаи носолим.

Муддати хеле тӯлони ҳаёти кӯдакии инсон дар фазои оилавӣ сипарӣ мегардад ва вобаста ба тарзи ҳаёти оилавӣ кӯдаки хурдсол тадриҷан ба узви мустақили ҷомеа табдил меёбад. Т.Парсонс, пеш аз ҳама, ба нақши оила дар раванди иҷтимоишавӣ ишора карда қайд намудааст, ки «дар ҷараёни зиндагӣ кӯдак ба оилаи волидайн эҳтиёҷ дорад, ки ин дар навбати худ омили муҳимтарин ва таъсиргуздор ба иҷтимоишавии шахс мебошад»⁷⁶. Давраи тӯлони кӯдакӣ волидайнро водор мекунад, ки ҳам ба нигоҳубини кӯдакон ва ҳам ба ҳифзи иҷтимоии он диққат диҳанд.

Моҳиятан оила шомили хусусият ва хосиятҳои ташкилоти иҷтимоӣ, сохтори иҷтимоӣ, умумияти иҷтимоӣ, як гуруҳи муташаккили хурдро муттаҳид намуда, имкон медиҳад, ки дар он равандҳои назорати иҷтимоӣ, ҳаракатҳои иҷтимоӣ, раванди муҳоҷират ва дигаргуниҳои демографиро беҳтар дарк намояд».⁷⁷Бо ёрии оила раванди такрористеҳсолкунии аҳоли ба амал меояд, ки ба сохтори иҷтимоии ҷомеа таъсир мерасонад. Дар оилаҳои пасошӯравӣ, бахусус дар шароити гузариши ҷомеаи Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ таркиби оила тағйир ёфтааст, ки ба мушкилоти истеҳсолот, истеъмол, рафтори иҷтимоии наслҳо ва самти интиҳоби касби ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Вобаста ба анъанаи миллии оила ва тафаккури мардумони гуногун таърифҳои зиёди оила мавҷуданд, ки дар онҳо ҷанбаҳои ҳаёти оилавӣ, ҳамчун муносибатҳои ташкилкунандаи оила, аз соддатарин то васеътарин ҷудо мешавад.

⁷⁶Целуйко, В.М. Вы и ваши дети. Психология семьи [Текст] / В.М. Целуйко. – Ростов н/Дону: Феникс, 2004. - С. 46.

⁷⁷Парсонс, Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1997. - С. 107.

Дар байни таърифҳои оила бо назардошти меъёрҳои такрористеҳсолии аҳолиҷа якпорчагии иҷтимоӣ-психологӣмафҳуми оила чунин шарҳ дода мешавад: «оила системаи таърихӣ хоси муносибатҳои байни зану шавҳар, падару модар ва фарзандон, ҳамчун гуруҳи хурди иҷтимоӣ мебошад, ки аъзоёнаш бо муносибатҳои никоҳӣ ё ҳешу таборӣ, ҳаёти умумӣ ва масъулияти маънавии тарафайн ва зарурати иҷтимоӣ боҳамдигар вобаста буда, эҳтиёҷоти ҷомеаро ба таҷдиди ҷисмонӣ ва маънавии аҳоли таъмин менамояд».⁷⁸ Барои пурра дарк кардани моҳияти оила, пеш аз ҳама бояд маҳаллиҷойгиршавии оила, манзил, моликият ва асоси иқтисодии оила, фаъолияти умумии оилавии падару модар, фарзандон ва ҷанбаҳои истеъмоли робояд ба назаргирифт.

Ҷомеашиноси рус Л.П.Бувев ба ақидаи Парсонс тақия карда, зикр мекунад, ки «Оила дар баробари чунин талаботҳо ҳамчун омили иҷтимоии ибтидоӣҷамъияти одамонест, ки ба фаъолияти ягонаи умумии оилавӣасос ёфтааст, ки бо риштаҳои ақди никоҳ, ҳамсарон, волидайн, ҳешу таборӣ ва ба ин васила амалӣнамудани такрористеҳсолии аҳолиҷа раванди идомаи наслҳои авлодӣ, инчунин иҷтимоишавии фарзандон ва нигоҳ доштани мавҷудияти аъзоёни оила алоқаманд аст».⁷⁹

Оила як воҳиди ҷамъият буда, асоси онро ташкил мекунад. Аҳамияти психологӣи оила аз он иборатаст, ки таҷрибаи давраи кӯдакии ҳар як фард дар муҳити он ташаккул меёбад. Бинобар ин, агар фази оила аз меҳр ва муҳаббат, фидокорӣ ва гузашт, самимият ва гармӣ ҷудо бошад, дар ин ҳолат ин тарзи муносибатҳо ба рашк, душманӣ, кина, нафрат ва ҳашм бурда мерасонад. Кӯдак дар рафтаҳои ин гуна муносибатҳо дар симои волидайн, хоҳарон ва бародарони худ меозмоянд. Аз ин рӯ, аъзоёни оила

⁷⁸Парсонс, Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1997. – С. 108.

⁷⁹Бувев, Л.П. Человек: деятельность и общение [Текст] / Л.П. Бувев. – М.: Мысль, 1978. – С. 103.

баякдигарвобастагӣ дошта,мушкилииаъзоёни оила, ки ба таври мустақил ё ғайримустақил ба зиндагиитамомиаъзоиоилатаъсирмерасонад, бартараф карда мешавад. Инчунин, психологияиоилавӣбобабъзеилмҳои дигариинсоншиносӣ, ба монандичомаеашиносӣ, мардумшиносӣ, психологияи иҷтимоӣалоқаиҷудонашаванда дошта,душвориҳоииздивоч,ихтилофотизаношӯйивамасъалаҳои таълиму тарбияи фарзандонро дар бар мегирад. Бояд ба инобат гирифт, кибеҳбудииалоқаиоилавапешбурдубеҳдошти муносибатҳоиодоҳилииоилавӣ,ҳангомиҳамкорииҳоамалӣтаъминмегардад.

«Оила яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳим ва асосии иҷтимоӣ буда, барои рафъи ниёзмандииҳои ҳаёти инсонӣва устувории ҷома зарур аст. Оиларукни табии ваасосичамъиятбудад, нахустинмактабвамақомиасосии тарбияаст. Оиламақомиасосии ба фарҳангу тамаддун, одобусунатҳои миллӣмусаллаҳгардонидани бачагонмебошад вабисёрмасъалаҳои муқаддасумасъулиятнокро дар рушд, таҳаввул, тарбиявасоодати инсонӣ ба ӯҳда дорад. Оилаҷоест, ки дар он ҷоарзишҳоиахлоқӣвамеъёрҳои иҷтимоӣ аз як насл ба насли дигаринтиқолдодамешавад.Ҳаётиоилавӣзаминабарои воридшудан ба зиндагии иҷтимоӣ аст».⁸⁰Аз ин нуқтаи назар бармеояд, ки иҷтимоишавии аввалияи шахсро дар якҷанд вазифаҳои оила баррасӣ кардан мумкин аст: ба ҳаёт овардани насл, такрористеҳсолкунии оила ва иштироки аъзоёни онҳо дар раванди тақсмоти меҳнат дар ҷамъият ва ғайра. Инчунин бояд дар хотир дошт, ки сухан дар бораи оқибатҳои иҷтимоии ҳаёти аксари оилаҳо

⁸⁰Мақоми оила дар тарбияи фарзандон [манбаи электронӣ]. URL: [https:// www.maktab.tj](https://www.maktab.tj). (санаи истифодабарӣ: 10.11.2022).

меравад, ки дар сатҳи умумии ҷомеа ба назар мерасад ваоқибатҳои назаррас дошта, нақшиоиларо ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ тавсиф менамояд.

Бинобар ин, сохторҳои махсусгардонидашуда барои амалӣ намудани вазифаҳои оилаи дар ҷомеа бунёд шуда, вазифа ва равияҳои хос ба онҳо вогузор карда мешаванд, ки аз рӯйи он хусусият, намуди ин ниҳоди иҷтимоӣ муайян гардида, метавонанд бо амалҳои муайян ҳамроҳ шаванд. Дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа вазифаҳои оиларо ба асосӣ ва дуюминдараҷа тақсим кардан мумкин нест, тамоми вазифаҳои оилавӣ асосӣ мебошанд, ки дар онҳо хусусиятҳои хосро таъриф додан лозим аст, ки танҳо ба оила мансуб буда, барои фарқияти оила аз дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ имконият медиҳад, ки боиси тақсим шудани вазифаҳои мушаххас дар оила мегардад. Аз ин рӯ, ҷомеашиноси рус А.Г. Харчев қайд мекунад, ки: «вазифаҳои мушаххаси оила, дар навбати худ, аз моҳияти оила бармеояд ва онро инъикос мекунад ва ё вобаста ба шароитҳои муайяни таърихӣ ба он мутобиқ мешавад».⁸¹ Масъалаи мазкур аз нигоҳи Т. Парсонсчунин тавсиф шудааст: «вазифаҳои мушаххаси оила, ки аз таваллуд (вазифаи такрористехсолкунии оила), нигоҳдорию фарзандон (вазифаҳои мавҷудият), таълиму тарбияи фарзандон (вазифаҳои иҷтимоӣ) иборатанд, бо тамоми дигаргуниҳои ҷамъият, гарчанде ки хусусияти муносибатҳои оила ва ҷамъият дар рафти ҳаёти ҷамъиятӣ тағйир ёфта метавонанд, чунин боқӣ хоҳанд монд».⁸² Вобаста ба ин зикр мекунем, ки муҳити иҷтимоие, ки дар он ҳаёти ҷавонон сурат мегирад, ба раванди мутобиқшавӣ ё иҷтимоишавии инсон таъсири якхела расонда наметавонад.

Дар таҳқиқоте, ки мо соли 2019 байни 329 донишҷӯёни 4-макотиби олии шаҳри Душанбе (Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии

⁸¹Ивановна, Н.Л. Работа социального педагога с неблагополучной семьёй. Социальный педагог. 2018. – № 68 [электронный ресурс]. URL: <https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/330931-rabota-s-neblagopoluchnymi-semjami> (дата обращения: 10.06.2023).

⁸²Парсонс, Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1997. – С. 107.

омӯзгории Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи технологии Тоҷикистон) анҷом додем, 15,8%- чинси зан ва 84,2% чинси мард иштирок карданд. Натиҷаи таҳқиқотнишон медиҳад, ки дар ташаккул ва худшиносии шахс натавонанд омилҳо, аз қабيلي муносибатҳои дӯстон ва муҳити корӣ, балки вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар низ таъсири назаррас дорад. Вобаста ба ин ба донишҷӯёнчунин савол гузошта шуд: «Қадам омилҳои муҳити зист ба мутобиқшавии шумо таъсир мерасонанд?» Нисбати ин саволҷавобҳои мусоҳибон гуногун аст. (нигаред ба ҷадвали 1).

Омилҳои муҳити зист, ки ба мутобиқшавии ҷавонон таъсир мерасонанд.

N=329

	Ҷавобҳо		Ҷоизи мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Дӯстони хуб	314	42,6%	95,4%
Муҳити фаъолияти меҳнатӣ	74	10,0%	22,5%
Муҳити оила	280	38,0%	85,1%
Шароити иқтисодӣ	69	9,4%	21,0%
Ҷамагӣ	737	100,0%	224,0%

Маълум аст, ки инсон ҳамеша дар зери таъсири муайяни муҳити атрофе менамояд, ки тамоми давраи фаъолияти ҳаётӣ дар он сурат мегирад. Дар ин маврид муҳит аз он шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ иборат мебошад, ки муҳити оила ва фаъолияти меҳнатӣ ба онҳо вобаста аст, ки ба раванди мутобиқшавии ҷавонон таъсири бевосита мерасонад. Натиҷаҳои таҳқиқот собит намуд, ки омилҳои асосии мутобиқшавии ҷавононро дӯстони хуб – 42,6%, дар ҷойи дуюм муҳити оилавӣ – 38,0% ташкил медиҳанд. Омилҳои дигар, аз қабيلي муҳити корӣ (10,0%) ва шароити иқтисодӣ (9,4%) барои ин гуруҳҳо омилҳои нисбатан муҳим барои мутобиқшавӣ дар муҳити иҷтимоӣ мебошанд. Мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, андозаи асосии муносибатҳои оилавӣ, таҳсил

ва шуғл ба меҳнат, махсусан дар шароитидигаргунсозии чомабарои иҷтимоишавии шахстаъсиррасон аст.

Ҷавобҳои пурсидашудагон нишон медиҳанд, ки аслан барои мутобиқшавии шахс ба муҳити мавҷуда тамоми омилҳо аҳамияти хоса доранд, аммо ду омил аввал барои аксари пурсидашудагон ҳалқунанда ҳисобида мешаванд. Интихоби доираи дӯстон дар давраи ба воярасӣ аз муҳити тарбия, ҷаҳонбинӣ ва дарки арзишҳои ҷамъиятӣ вобаста аст. Аз нигоҳи ҷавонон ҳар ду омил дар ташаккули шахс таъсири зиёд доранд, аммо бартарият ба доираи дӯстон дода мешавад. Дарнатича, ҷавонон вақти бештари худро дар байни дӯстон мегузаронанд, на дар доираи оила. Ин ду омил – дӯстон ва оила – ба иҷтимоишавии аввалия дар ташаккули шахс ва равандҳои мутобиқшавии онҳо, дар марҳилаи муосири масъалаҳои иҷтимоӣ тақрибан якхел таъсир мерасонанд.

Хусусияти хоси оила бо ҷамъкунӣ ва интиқоли таҷриба, мақом, ташкили истеҳсолот ва истеъмол, хоҷагидорӣ, истироҳат ва фароғат, ки бо нигоҳубини саломатӣ ва неқӯаҳволии аъзоёни оила алоқаманд аст, бо эҷоди микромуҳите, ки барои рафъи фишор ва худмуҳофизаткунии аъзоёни оила лозим аст, мусоидат мекунанд. Ҷамаи ин омилҳо робитаи оила ва чомааро инъикос мекунанд, ки дорои хусусияти таърихӣ мебошанд, манзараи таърихан ба вучуд омадаро ошкор мекунанд, ки маҳз таваллуд, нигоҳдорӣ ва тарбияи фарзандон дар фазои оила чӣ тавр сурат мегирад. Ба таври объективӣ ниҳодҳои иҷтимоӣ вазифаҳои худро бо оила торафт бештар муттаҳид карда, дар ин бобат вазифаҳои таълиму тарбия, низоми маориф (муассисаҳои бачагона, мактабҳо, таълимгоҳо), мудофияю муҳофизат (қисмҳои ҳарбӣ, милитсия, армия ва ғайра) матлубот – таъминнамоӣ бо

хӯрокаю либос, истироҳат (соҳаи хизматрасонӣ), вазифаҳои таъминот ва гузаштани вазъи иҷтимоӣ (музди меҳнат)-роба зимма мегиранд.

Шароити оилавӣ, шомили намудҳои фаъолият, «таъминоти моддӣ ва сатҳи маърифатнокии падару модар, то ба андозаи муайян роҳи зиндагии ҷавононро пешакӣ муайян мекунад».⁸³Чӣ тавре ки дар дохили як ҷомеаи хурд фарҳангҳои мухталиф вучуд доранд, ки дорои шеваҳо ва суннатҳои махсуси худ мебошанд. Аз ин нуқтаи назар баҳс дар бораи оила, бидуни таваҷҷуҳ ба масъалаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ эътибор надорад.

«Аз ҷумла, дар доираи психология, психологияи оилавӣ, аз натиҷаи психологияи рушд дар навбати аввал ва аз психологияи педагогӣ ва психологияи тарбия дар навбати дуввум бисёр истифода мебаранд. Кӯдак бо табиати пок ва бениқсон ба дунё меояд,ӯро оила солах, ё фосид мегардонад. Албатта нақши наслро, ки аз аҷдод ба кӯдак интиқол меёбад, ба назар нагирифтани мумкин нест, вале эътиқод дорем, ки тарбия махсусан, дар оила ин сифатҳоро таҳти назар қарор медиҳад. Кӯдак мисли лавҳаи тозаест, ки дар он чизе навишта нашудааст, бинобар ин ташаккули сифатҳои хуб ё бад ба муҳити оилавӣ вобаста аст. Оила шахсияти кӯдакро такмил медиҳад ва зиндагии ояндаи ӯро мушаххас ва муайян мекунад, дар вучуди кӯдак руҳи созандагӣ ё вайронкориро эҷод мекунад ва кӯдак харобкор ё дурусткор ба воя мерасад».⁸⁴

Натиҷаи таҳқиқот дар байни ҷавонон нишон медиҳад, ки баҳодихии таъсири муҳити оила ба ташаккули шахс ба хусусиятҳои синнусолии посухдиҳандаҳо вобаста аст. *(нигаред ба ҷадвали 2).*

Таъсири оила ба ташаккули шахсии ҷавонон. N=329.

	Синну сол	Ҷамагӣ
--	-----------	--------

⁸³Буева, Л.П. Человек: деятельность и общение [Текст] /Л.П. Буева.– М.: Мысль, 1978. - С. 95.

⁸⁴Мақоми оила дар тарбияи фарзандон [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.maktab.tj>.(санаи истифодабарӣ: 10.11.2022).

	18-24	25-30	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	113 37,2%	2 66,7%	115 37,5%
На он қадар таъсири бад мерасонад	144 47,4%	0 0%	144 46,9%
Умуман таъсир намерасонад	47 15,5%	1 33,3%	48 15,6%
Ҳамагӣ	304 100,0%	3 100,0%	307 100,0%

Тавре аз ҷадвал бармеояд, 37,2% пурсидашудагони синнашон аз 18 то 24 сола ва 66,7% пурсидашудагони синнашон аз 25 то 30 сола қайд кардаанд, ки тафовути синнусол дар муҳити оилавӣ на ҳамавақт ба иҷтимоишавии шахс таъсири мусбат мерасонад. Аз шумораи умумии ҷавонони пурсидашудаи синну соли аз 18 то 30, 48,8% қайд кардаанд, ки муҳити оилавӣ барои ташаккули шахсии онҳо «умуман таъсир намерасонад». Тафовут дар арзёбии таъсири оила ба раванди иҷтимоишавии шахс вобаста ба синну сол нишон медиҳад, ки ҷавонон дар синни баркамол таъсири мусбати муҳити оиларо дар раванди иҷтимоишавӣ нисбат ба синну соли хурдтар бештар дарк мекунанд.

Дарки вазифаҳои хеш, ҳам волидайн ва ҳамфарзандон дар робита бо ҳамдигар, ҳамчун васоили мутақобила пешниҳод карда мешаванд ва муносибати онҳоро дар тӯли ҳаёт муайян мекунанд. Агар дар аввал оила барои тарбия, солимии равонӣ ва ҷисмонии кӯдакон, ташаккули шахсии онҳо, ҳамчун ҷониби фаъоли раванди иҷтимоии аввалия масъул бошад, пас баробари ба камолрасӣ ва балоғати кӯдакон худи онҳо ҳамчун як субъекти фаъол дар ин муносибатҳо, ё худ ҷониби фаъоли раванди иҷтимоишавии аввалия амал мекунанд.

Ҳамин тавр, иҷтимоишавӣ дар оиларо, пеш аз ҳама, муносибатҳои байни волидон ва фарзандон, ки бо тамоми гуногунӣ ва мухталифии онҳо бохусусиятҳои муайян зоҳир мешаванд, ифода мекунанд. Гуногунрангӣ дар

услуги тарбияи оилавӣ, интизорҳои волидайн, муносибатҳо, муҳити зист, арзишҳои оилавӣ ва муҳаббат дар ин муносибатҳо аён мегардад. Аз ҷумлаи чунин омилҳои, ки ба ташаккул ва динамикаи иҷтимоишавӣ таъсир мерасонанд, муҳаққиқон: низоми оилаи умумӣ, хусусиятҳои фаъолият ва инкишофи он; хусусиятҳои фардии аъзоёни оила ва ҷамъиятро ҷудо менамоянд. Робитаҳои оилавии байни наслҳо имкониятҳои номаҳдуди тарбиявӣ доранд, зеро фазои воқеии муҳаббат, эҳтиром, иззати калонсолон, асолати муносибатҳои, ки ба манфиатҳои умумӣ, ғамхорӣ нисбат ба ҳамдигар дар хонавода ба вуҷуд меоянд шуури кӯдаконро фаро мегиранд, ҳиссиёти худмуайянкунӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, дастгирӣ ва эътимодро нишон медиҳанд.

Бар асоси пажӯҳиши сотсиологие, ки миёни ҷавонон анҷом дода шудааст, муайян шуд, ки бахше аз онҳо харчанд вақти худро дар миёни дӯстон мегузаронанд, вале бештар ба хонавода, ба хусус ба падару модар ва наздиконашон бартарӣ медиҳанд. Дар маҷмӯъ, муҳити муайяншуда барои онҳо аз нуқтаи назари тамоюли иҷтимоӣ бештар қобили қабул аст.

(нигаред ба ҷадвали 3).

Баҳогузорӣ аз тарафи пурсидашудагон ба муҳити оилаи худ. N=329.

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Хеле хуб	274	83,3	83,5	83,5
Нисбатан хуб	46	14,0	14,0	97,6
Хеле бад	1	3	3	97,9
Нисбатан бад	2	6	6	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҷамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	3		
Ҷамагӣ	329	100,0		

Муҳити оилавӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ гуногун буда, вобаста ба шуғл, даромади оила ва сатҳи зиндагӣ фарқ мекунад ва тасодуфӣ нест, ки

баҳодиҳии посухдиҳандагон ба муҳити оилавиҷаҳела нест. Тавре ки нишондиҳандаҳои дар ҷадвали №3 оварда шуда нишон медиҳад, баландтарин баҳодиҳии муҳити оила, ки аз муҳити мусоиди оила гувоҳӣ медиҳад 83,5%-ро ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ, аз маълумоти дар ҷадваловардашуда маълум мешавад, ки аксарияти оилаҳое, ки донишҷӯён намояндаи онҳо мебошанд, тарзи ҳаёти комилро пеш мебаранд.

«Ба ғайр аз тарбияи бошуурона, мукамал ва мақсаднок, –қайд мекунад Л.П. Бувев, – ки волидайн ба онҳо медиҳанд, тамоми муҳити оила ба кӯдак таъсир мерасонад ва асарин таъсирот бо мурури гузашти синну сол, дар сохтори хислатҳои шахс вокуниш медиҳад. Тавре ки маълум аст: «падарон ва модарон дар оила вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд, мутаносибан, аксар вақт тарбияи падари фарзандон аз модар фарқ мекунад. Чун анъана падар сарвари оила буда, дар раванди муносибаташ бо фарзандон осори худро нагузошта наметавонад. Ва ин аст, ки нуфӯзи бесобиқаи падар дар оила қувваи асосӣ буда, муассиртарин воситаи тарбияи мардона мебошад. Модар дар баробари падар дар оила муҳофизоти оташдон ва меҳвари асосии хонавода аст».⁸⁵

Оила нахуст ҷоест, ки дар он тифл тасаввуроти дуруст ё нодуруст пайдо мекунад, эҳсосоти қавӣ ё заиф ба даст меоварад, меҳвари пайдокунандаи меҳру муҳаббат ва ягонагии муҳаббат ба фарзанд аст. Оила, аз тарафи дигар, воситаи асосие барои интиқоли одоб ва ахлоқ, расму русум ва суннатҳои саҳеҳ ё ғалат аст. Насли наврас дар оила ахлоқ, эътимод ба нафс, покӣ, эҳтиром ба қонун, ба инсоният ва ё хусумат, бевандуборӣ, кинаварзӣ, интиқом ва ғайраҳоро меомӯзад. Бадин сон нақши оила дар ин ҷанбаҳо низ мушоҳида мешавад. Ва ба ин асос зеҳн ва афкори ӯ ташаккул меёбад, яъне ба

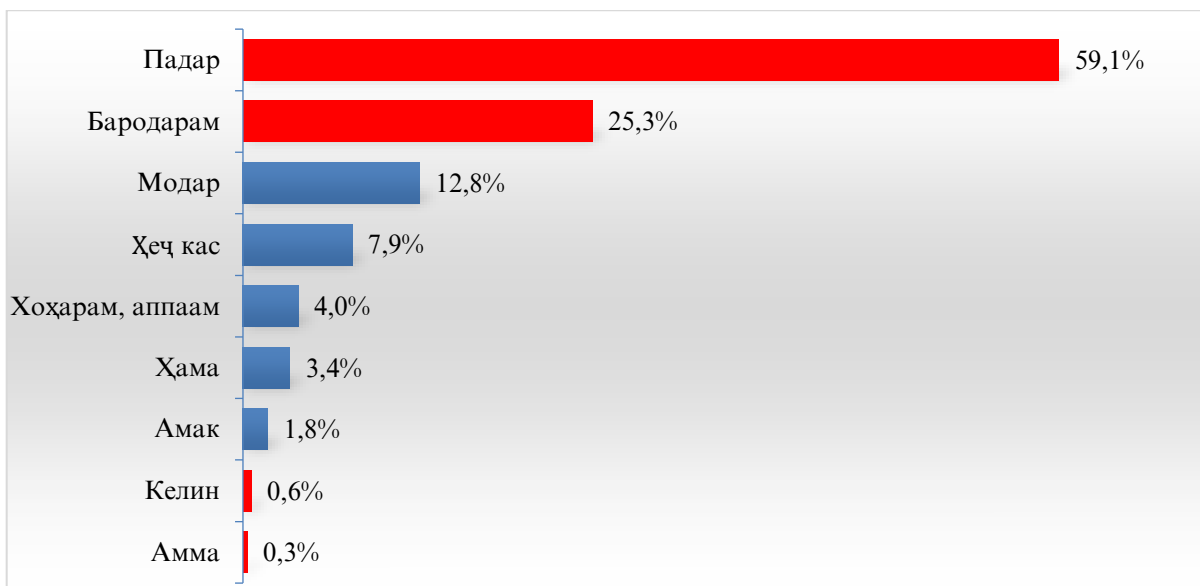
⁸⁵Бувев, Л.П. Человек: деятельность и общение [Текст] / Л.П. Бувев. – М.: Мысль, 1978. - С. 96.

як қолаби муайян медарояд ва ба иҷтимоишавии шахс таъсир мерасонад. Пайвастагии хоси тарбияти волидайн шарти муҳимтарини инкишофи муътадили оила мебошад. Тавре ки бе падар ё модар хонаи комил вучуд надорад, пас чун шахс ташаккул ёфтаникӯдак бе омӯзиши мутаносиби тарбияи волидон дар оила ташаккул ёфта наметавонад.

«Дар ин замина давлат ва ҷомеа уҳдадор мебошанд, ки барои солимии миллат ва ҷомеа ба масъалаҳои зерин бештар аҳамият диҳанд: ҳалли муътадили мушкилоти демографӣ, танзими оила, оmodасозии падару модар ба тарбияи фарзанд, танзими ҳуқуқу уҳдадорихои падару модар дар тарбияи кӯдак, паст кардани сатҳи камбизоатии гуруҳҳо ва табақаҳои иҷтимоии аҳоли, аз ҷумла расонидани кӯмаки моддию маънавий ба волидони ҷавон, ташвиқу тарғиби маърифати педагогӣ байни падару модарон ва нашри адабиёти ба талаботҳои зикршуда ҷавобгӯ. Аз ин лиҳоз, рушди минбаъдаи шахсии кӯдак дар оила ба сатҳи саводнокӣ, маърифатнокӣ, ҷаҳонбинии падару модар, фароҳам овардани шароит барои тарбияи фарзандон вобаста аст».⁸⁶ Дар робита ба ин, қайд мекунем, ки оилаи бомаърифат дар муайян кардани роҳи зиндагии кӯдакон, интихоби касбии онҳо ва қобилияти дуруст паймоиш кардан дар душвортарин шароити зиндагии онҳо таъсири мусбат мерасонад. Дар ин раванд яке аз омилҳои ҳалкунанда дар иҷтимоишавии ҷавонон ва ташаккули шахсии онҳо шумораи одамони бомаърифат дар оила мебошад. Вобаста ба ин, баиштирокчиёни пурсиш чунин савол гузошта шуд. *(нигаред ба расми 1)*. **Оё аъзоёни оилаи Шумо маълумоти олии доранд?**

(n=329)

⁸⁶Национальная концепция образования Республики Таджикистанот 30-06- 2012. № 335. – Душанбе, 2012. – 13 с.

Натиҷаи пурсиш нишон медиҳанд, ки аксарияти аъзоёни калонсоли оила, яъне 71,9%-и падару модарони пурсидашудагон маълумоти олий доранд. Табиист, ки сатҳи маърифати оила натанҳо муҳити солими оиларо муайян мекунад, балки ба рушди кӯдакон мусоидат мекунад, қобилияти онҳоро ошкор месозад ва ба ин васила дар иҷтимоишавии шахсии ҷавонон нақши муҳим мебозад, ки натанҳо дар гирифтани касби зарурӣ, балки ба худмуайянкунии иҷтимоии насли наврас ва ворид шудан ба сохтори иҷтимоии ҷомеа мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, метавон ба хулосае омад, ки иҷтимоишавии аввалияи шахс аз микромуҳити иҷтимоии атроф, фазои психологӣ дар оила, шароити таълим, муносибат бо волидон ва шахсияти худ волидон дар кӯдак инъикос меёбад ва дар навбати аввал ба хислатҳои шахсӣ, ё характериӯ таъсир мерасонад. «Агар фазои оилавӣ барои муҳити зист, барои рушди руҳии кӯдак номусоид бошад, эҳтимол дорад, ки хислатҳои ташаккулёфтаи шахсии ӯ низ дар оянда ғайримуқаррарӣ мешавад».⁸⁷ Ба фикри мо, дар чунин ҳолат кӯдак метавонад барандаи аломати бемории муайянегардад, ки дар оила дар шакли

⁸⁷Асильдерова, М.И. Работа социального педагога с неблагополучными семьями [Текст] / М.И. Асильдерова, В.К. Агарагимова, Р.И. Мугутдинова. Дагестанский государственный педагогический университет - г. Махачкала, 2021, 14 с.

ошкор ё пинхонӣ вучуд дорад ва ин бешубҳа ба хусусиятҳои шахсии ӯ таъсир мерасонад.

Дар баробари он, ки бешак шахсияти волидайн дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва эътиқоди ахлоқии фарзандон нақши амиқ дорад, «набояд фаромӯш кард, ки худӣ волидайн аксар вақт вазъиятеро, ки фарзандон дар он тарбия ёфтаистодаанд фаромӯш мекунад ва фазои дар оила ба вучуд омадаро аз даст медиҳанд, ё идора карда наметавонанд, ки ба инкишофи кӯдак таъсири номусоид мерасонад».⁸⁸ Педагогика он хислатҳои мушаххасеро, ки дар онҳо муносибати байни волидон ва фарзандон сурат мегирад, худӣ қудрат, озодӣ ва масъулиятро, ки ба меъёр табдил ёфтаанд, тавзеҳ медиҳад. Дар баробари ин дар ҳаёти воқеӣ, махсусан баъди гузаштан ба шаклҳои нави воқеияти ҷамъиятӣ, дар муносибатҳои оилавӣ дар асоси масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ аксар вақт вазъияти низоӣ ба амал меояд. (нигаред ба қадвали 4).

Низоҳои оилавӣ ва омилҳои он

Низои оилавӣ	Шумораи пурсидашудагон	%	Омилҳои асосии низоҳои оилавӣ	Шумораи пурсидашудагон	%
Дар оилаи мо низои вучуд надорад	163	49,5	Норасоии молиявӣ дар оила	326	45,7
Низои кам ба вучуд меояд	145	44,1	Баҳам мувофиқ наомадани характери аъзоҳои оила	281	39,4
Низоҳои оилавӣ тез- тез ба вучуд меоянд	5	1,5	Дар заминаи рашк	24	3,4
Аз ҷавоб худдорӣ мекунад	4	1,2	Дар оилаи мо низои мушоҳида намешаванд	72	10,1
Ба ҷавоб додан мушкилӣ мекашам	11	3,3	Ба ҷавоб додан	11	1,5

⁸⁸Буева, Л.П. Человек: деятельность и общение [Текст] /Л.П. Буева.– М.: Мысль, 1978. - С. 98.

			мушкилӣ мекашам		
Ҳамагӣ	329	100,0	Ҳамагӣ	714	100,0

Аз маълумоти ҷадвал бармеояд, ки аз шумораи умумии пурсидашудагон 49,5% дар оила мавҷуд набудани вазъияти низоъиро қайд кардаанд, ба андешаи 44,1%-и пурсидашудагон вазъияти низоъӣ дар оилаи онҳокам аст. Аз ин лиҳоз, бахши аъзои хонаводаҳои ҷавонони пурсишшударо метавон дар ин масъала хуб арзёбӣ кард. Дар байни пурсидашудагон танҳо 1,5% қайд карданд, ки аксар вақт муноқишаҳои оилавӣ «дар заминаи рашк» ба вучуд меоянд. 45,7%-имусохибон омилҳои асосии низоъҳои оилавиро ба мушкилотҳои таъмини молиявии оила рабт медиҳанд. Боз як омилҳои муҳими муноқиша дар оила, ба гуфтаи афроди пурсидашуда, дар заминаи номувофиқ будани табиати аъзои оила ба вучуд меояд - 39,4%. Ин омилҳо дар оила ба раванди иҷтимоишавии кӯдакон ва ташаккули шахс таъсир мерасонанд ва ба ҳалли мушкилотҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият алоқаманд мебошанд.

Аз ин бармеояд, ки проблемаҳои тарбия, ки дар асоси онҳо низоъҳои дохилӣ, ҳатто дар кӯдакони оилаҳои ба истилоҳ «некуаҳвол» ба миён меоянд, проблемаҳои муносибати кӯдакро бо олами беруна, бо ҷомеа ва муҳити зист, равшан нишон медиҳанд. Оила ҳамчун як гурӯҳи хурди иҷтимоӣ, дар натиҷаи тағйирёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ ханӯз қодир нест, ки инкишофи муносиби аксари кӯдаконро ҳамчун шахс дар шароити муносири иҷтимоӣ таъмин намояд. Мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки ба мактабҳои ҷумҳурӣ кӯдаконе меоянд, ки аксар вақт таҷрибаи муносибат бо ҷаҳони берунаронадоранд. Махсусан, ин мушкилот дар байни кӯдакони бепарасторбаназар мерасад. Илова ба ин, нашъамандӣ, дар кадом шаклнабошад, барои ҷавононе, ки дар оила ва ҷомеа дастгирӣ наёфтаанд, масъалаи таҳассусӣ ва касбиро барои худ муайян накардаанд,

назаррас аст. Табиист, ки ҳолатҳои зикршуда ба рушди бомуваффақияти шахсии наврасонтаъсири манфӣ мерасонанд.

Омилҳои номбурда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар доираи ниҳоди иҷтимоии маориф, ки воқеан дар тарбияи насли наврасҳо муассисаҳои таҳсилоти умумӣ алоқа дорад, тавачҷуҳ ба ҷанбаҳои тарбиявии таълимро зиёд кардан муҳим аст. Раванди ҳамҷонибаи иҷтимоишавиро метавон ҳамчун ташаккули муҳити тарбия муаррифӣ кард. Ва он бояд ба муҳайёкардани шароит барои ташкили вазъияти тарбиявӣ ва беруназмактабӣ, ки таҷрибаи мусбати ҳаётии насли наврасро ғанӣ гардонда, ба талабагон имконият диҳад, то инки: бо таҷрибаи ҳаёти нави ҷамъиятӣ; таҷрибаи ҳамкории муассир ва оқилона бо ҳамдигар ва бо калонсолон; таҷриба дар фаъолияти назорат ва арзёбӣ ва қабули қарорҳои мустақил; таҷрибаи эҷодӣ шинос шаванд. Илова ба ин, тарзу шаклҳои кори тарбиявӣ бояд воқеиятҳои муосири ҳаёти «томактабӣ»-и кӯдакро ба назар гирад. Аз тарафи дигар, саҳтгирӣ ва талаботи ҷиддӣ бефоида ва ҳатто зиёновар аст, агар мафҳуми ин талабот аз кӯдак пинҳон монад ва ё ба ӯ наздик набошад.

Вобаста ба ин, барои ташаккули шахсии кӯдак, ки дорои системаҳои саҳеҳи таълимӣ мебошад, иҷрои шартҳои зерин зарур аст:

«-ҳама гуна маҳдудият ва талабот, пеш аз ҳама, бояд ба эҳтироми шахсии кӯдак, инчунин эҳтироми шахсе асос ёбад, ки барои кирдори худ бидуни поймол кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шахсони дигар масъулият ба дӯш гирад.

- системаи талаботҳо бояд барои ташаккули фарҳанги муошират, рафтори шоиста хизмат намояд ва дар ҳеч ҳолат олати фишороварӣ ва ё таҳқири кӯдак набошад».⁸⁹

⁸⁹РЯЛШТ. Учебно-методический журнал Министерства образования Республики Таджикистан. – Душанбе, 2007. № 1. - С. 20-21.

Аз ин рӯ, тахлили унсурҳои асосӣ, хусусиятҳо ва сохторҳои иҷтимоишавии шахс дар ҳаракат, тағйирот ва таъсири мутақобилаи онҳо имкон медиҳад, ки бо роҳҳои шаффофу самарабахш ба ҳалли ин масъала ноил шавем. Ҳамаи шахсон ва ниҳодҳои марбута иштироки насли наврасро дар идора кардани ҳаёти худ дар мактаб ё синф, иштирок дар идоракунӣ ва ё худидоракунӣ, дар қабули қарорҳои якҷоя ва иҷрои онҳо бояд ба самти дуруст равона кунанд. Инчунин унсурҳои ҳаёти муштаракӣ мактабӣ, монанди эҳтиром ва риояи анъанаҳо бо ҳам зич алоқаманданд. Маҳз ба назар гирифтани ҳамин гуна унсурҳо бештар аз ҳар як омӯзгор ва мутахассиси соҳа аниқ кардани мақсаду вазифаҳои асосии кори тарбиявӣ, кор карда баромадани системаи нишондиҳандаҳои муваффақиятнокии онро талаб мекунад. Дар баробари ин, бояд дар назар дошт, ки омӯзиши сатҳи рушди маҳорат, чун қоида, на муайян кардани сатҳи инкишофи кӯдак бо чамъбасти минбаъдаи маълумот, балки ҳадафи ниҳой бошад, ки ба нақшаи кори муаллим-мутахассисҳои фаннӣ ва тарбиятгар кӯмакрасонад.

Ҳангоми омӯзиши сифат ё сатҳи ташаккули малакаҳои иҷтимоӣ онҳоро на ҳамчун воситаи баҳодиҳии сатҳи салоҳияти иҷтимоии кӯдак, балки ҳамчун воситаи зарурии таҳлил ва ба нақшагирии кори таълиму тадрис ва тарбиявӣ – дар асоси муқоисаи натиҷаҳои пешбинишуда ва воқеии ташаккули малакаҳои иҷтимоӣ ва ба инобат гирифтани норасоии ошкоршуда, ки воқеан мушкилоти дарк кардаи кӯдакон дар инкишофи салоҳиятҳои иҷтимоии худ онҳоро ифода мекунанд, – бояд истифода кард.

Дар воқеъ, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо назардошти уҳдадорҳои қаблан аз рӯйи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ қабулшуда меъёрҳои ҳуқуқиеро муқаррар менамояд, ки ҳуқуқҳо, кафолатҳо, имтиёзҳо ва дигар тадбирҳои ҳифзи

ичтимоиюгендерии аҳолиро муайян мекунад ва дастгирии занон, ки дар он муқаррар шудааст, ёбаробарии зан ва мард дар додани таҳсилу тарбият, дар таълими касбӣ, меҳнат ва музди додан аз натиҷаи он, дар фаъолияти ҷамъиятиюсиёсӣ ва маданӣ ҳуқуқи имкониятҳои баробар додааст. Сарфи назар аз тамоми тадбирҳои аз ҷониби давлат андешидашуда, аз як тараф, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии оила ва аз ҷониби дигар, барои беҳтар намудани мавқеи зан, дар ҳаёти амалӣ онҳо ҳанӯз ҳам дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ маданӣ ва ҳатто ба муваффақиятҳорасидан ба нобаробарӣ дучор мешаванд. Масалан, чунин омилҳои объективӣ ва субъективӣ дар соҳаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ вучуд доранд: мушкилоти бекорӣ ва муҳочират, бухрони давомдор дар иқтисодиёт, афзоиши шиддати иҷтимоӣ, ки пеш аз ҳама ба мавқеи занон таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ проблемаҳои паст будани сатҳи таҳассус ва музди меҳнат, кам будани шуғли меҳнатӣ, ҳифзи нокифояи иҷтимоии гуруҳҳо ва табақаҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли, камбудии ташкили ёрии тиббӣ ва муассисаҳои томактабӣ, умуман муассисаҳои тарбиявӣ, мушкилоти манзил, афзоиши мунтазами нарх, сатҳи пасти қобилияти харидории аҳоли нигаронӣ ба вучуд меоваранд. Ин омилҳо махсусан ба модарон дахл доранд, зеро онҳо қувваи қорӣ кам муҳофизатшуда мебошанд: истифодаи меҳнати онҳо бо зарурати додани имтиёзҳои муайяни меҳнатӣ ва тадбирҳои ҳифзи иҷтимоӣ, додани ёрдампулии махсус алоқаманд аст.

Шуғл дар оила яке аз омилҳои асосии худамаликунӣ, худтаъминкунӣ ва иҷтимоишавии шахс мебошад. Ҳалли оқилонаи масъалаи бо қор таъмин намудани аҳоли натавон ба таъминоти моддӣ оила мусоидат мекунад, балки асоси рушди масъалаҳои моддӣ ва маънавии ҷамъият мегардад. Оилае, ки

аъзоёнаш соҳиби касбу ҳунар ҳастанд ва дар истеҳсолот кор мекунад, ба худмуайянкунии насли наврас ва батамоюли ҳаётии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Дар байни ҷавонони пурсидашуда 54% зикр кардаанд, ки дар оилаи онҳо «нафари бекор ҳаст», 46% баръакс, набудани бекоронро дар оила, қайд кардаанд. Тафовут нисбати ин масъала, ҳамагӣ 8 %-ро ташкил медиҳад. Хусусияти хоси ин вазъият тафрикаи даромади оилаҳои гуногун мебошад, ки боиси табақабандии ҷомеа ба камбизоатҳо ва сарватмандон мебошад, ки ба ташаккули иҷтимоишавии шахс таъсири номутаносиб мерасонад ва барои оилаи устувор дар муносибатҳои як қисми муайяни ҷавонон мушкилот эҷод мекунад.

Мушкилоти оилавии ҷавонон ва устувории онҳо, чунон ки мусоҳибон қайд карданд, метавонад дар асоси музди муносибе, ки ба таъмини моддии оила мусоидат мекунад (42,3%), дуюм, бо шуғли ҷавонон (38,3%) бояд ҳал карда шавад. Аз шумораи умумии пурсидашудагон танҳо 19,3% барои таҳсилоти касбӣ имкониятдоранд. (нигаред ба расми 2).

Ба назари Шумо кадом омилҳо ба ҳалли масъалаҳои оилаҳои ҷавонкӯмак мерасонад?(n=329)

Аз нигоҳи ҷавонон омилҳои дар расми 2 нишон додашуда натавонанд ба ташаккули шахс таъсир мерасонанд, балки ба рушди устувори муносибатҳои

оилавӣ, муҳити иҷтимоӣ ва рушди солими ҷомеа дар маҷмуъ, мусоидат мекунанд.

Дар самти иҷтимоӣ, сифати ёри тиббӣ ва дигар намудҳои хизматрасонии иҷтимоӣ, инчунин имконнопазирии дарёфт ва истифодаи имтиёзҳои пешбиниамудаи қонун вобаста ба ҷорӣ намудани ёри пулакии тиббӣ, афзоиши нархи доруҳои табобатӣ, ки на ҳама метавонанд онҳоро харидорӣ кунанд, маоши ночиз ва ҷуброни ночиз – пардохтҳои нақдӣ ба оила ба назар мерасанд. Ҳамин гуна вазъияти душвор барои заноне, ки дар истехсолоти хоҷагии деҳот кор мекунандчой дорад. Ва ин 2/3 ҳиссаи занон, сокинони ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Махсусан, таъминоти моддии занони деҳот дар сатҳи пастқарордорад.

Ба омилҳо ва мушкилотҳои манфии тарзи зиндагӣ, ки аз ҳастии ҷамъияти ва ҳаёти ҳаррӯзаи иҷтимоӣ сарчашма мегиранд, меъёру анъанаҳои динӣ, ки бештар ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоии аҳолиро танзим мекунанд, дохил кардан мумкин аст. Фикри густурда дар бораи вазифаи зан дар ҷомеа ҳамчун «нигоҳбони оташдон» (соҳибхоназан), маҳдуд кардани мавқеи онҳо дар доираи танги рӯзғор ва тарбияи фарзандон ҳанӯз пурра аз байн нарафтааст ва дар вақтҳои охир васеъ паҳн шудааст. Мисли пештара, занон ба хоҷагидорӣ машғуланд, махсусан дар деҳаҳо ба меҳнати вазнини дастӣ, ки бо кор натавонанд дар хона, балки дар замини наздиҳавлигӣ алоқаманд аст.

Дар шароити демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ ва ташаккули муносибатҳои бозаргонӣ қисме аз занон (махсусан дар деҳот) ба он ақидаанд, ки дар кирдор ва рафтори хеш озодиро соҳибанд, вале аз меъёрҳои маданият ва ахлоқи умумибашарӣ ҳанӯз дуранд, ҳангоми фаъолият дар соҳаи иқтисодиёт озод нестанд, дар фаъолияти фарҳангӣ, маориф, тиб ва ғайра ба қадри лозима иштирок надоранд. Ҳаёти ҷамъиятӣ ба ҳар як зан дар соҳаи меҳнат, тичорат, ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавӣ озодии интихобро медиҳад. Демократикунонии муносибатҳои иқтисодӣ бояд натавонанд чихати назариявӣ дошта бошад, балки амалан шаъну шарафи ҳамаи гуруҳҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла занонро таъмин намуда, иштироки фаъолонаи онҳоро дар соҳаи иқтисодиёт таъмин намояд.

Ҳаёти ҷамъиятӣ ба афзудани майлу хоҳиши занон ба худшиносии маънавӣ ва ахлоқӣ мусоидат мекунад. Бе иштироки занон дар корҳои ҷамъиятӣ дигаргуниҳои куллии иқтисодиюсиёсӣ, маънавиюахлоқиро ба амал баровардан, дараҷаи маълумот ва маданият, мавқеи иҷтимоии ҳуди занонро баланд бардоштан ғайриимкон аст. Барои беҳтар намудани мавқеи занон дар шароити кунунӣ ҳамкориҳои ҳамачонибаи сохторҳои давлатию ҷамъиятӣ, хусусан дар деҳот, дар масъалаи таъмини шуғли аҳоли, манфиатҳои моддиюмаънавии занон, ёриҳои мушаххас ба оилаҳои ночор ва камбизоат, модарони танҳо, ташкили марказҳои ёриҳои психологӣ ва марказҳои тарбиявӣ, маҳфилҳои ки ба занон, махсусан дар бораи ҳуқуқи кафолатҳои онҳо, имтиёзҳои иҷтимоие, ки мунтазам таълим медиҳанд, ташкил кардан аз манфиатҳои ҳоли нест. «Занон бояд ташаккули мавқеи мустақилона дар оила ва ҷомеа барои худ ҳадафқарор диҳанд, ки ин дар ниҳояти қор метавонад ба тарбияи насли наврас ва худшиносии онҳо дар шароити нави ҷомеа таъсири мусбат расонад. Барои ин тағйир додани шуури ҷамъиятӣ нисбат ба зан, аз ҷумла саъю кӯшиши онҳо ба худшиносии маънавию ахлоқӣ зарур аст, ки аз як тараф, ба рушди давлат мусоидат кунад, аз ҷониби дигар, инкишофи минбаъдаи шаҳрвандонро таъмин мекунад».⁹⁰

Чунин ақида васеъ паҳн шудааст, ки бо ба даст овардани истиқлолияти иқтисодӣ, зан аслан дар муносибат бо шавҳар, фарзандон, падару модари шавҳар ва ғайра ҳуқуқҳои бештар пайдо мекунад. Истиқлолияти иқтисодии занон сатҳи баланди маълумот, ҳаракати бештари иҷтимоӣ, устувории равонӣ, таҷрибаи ғании зиндагӣ, нерӯ, ташаббус ва некбиниро нисбат ба занони хонашин ва аз ин рӯ, мустақилияти бештар дар қабули қарорҳоро дар назар дорад. Истиқлолияти иқтисодии зан ӯро аз зӯровариҳои хонаводагӣ муҳофизат мекунад ва кафолати озодии ӯ дар интиҳоби қор, рафтор ва тарзи зиндагӣ шуда метавонад. Истиқлолияти иқтисодии занон бар хилофи қолабҳои анъанавӣ дар бораи мақоми зан ба натиҷаҳои муайяни мусбат

⁹⁰Закон Республики Таджикистан от 29 апреля 2006 года № 183. О внесении изменений и дополнений в Семейный кодекс Республики Таджикистан /Кодекс о браке и семье, Уголовный Кодекс РТ. 29.04.2006 г. № 183, ст. 1

оварда мерасонад: аввалан, кӯшишҳои зӯроварӣ аз ҷониби шавҳар қатъ мегардад; дуюм, занон нисбат ба шавҳар ҳисси кинаю адоватро бартарафмекунанд; сеюм, тарси доимии нотавонкундаи интизории ҳодисаи навбатӣ аз байн рафта, ҳисси озодии шахсӣ меафзояд. Мутобиқан ба ин, тибқи таърифи маъмултарииниҷтимоишавӣ он «равандест, ки дар он инсоният дорои майлҳои муайяни биологӣ буда, сифатҳои зарурӣ барои зиндагиро дар ҷомеа ба даст меорад».⁹¹ Таҳлили мафҳуми гуногуни иҷтимоишавӣ нишон медиҳад, ки он ду ҷузъро дар бар гирифта, ду раванди мувозиро инъикос мекунад:

- раванди ба ҳаёти ҷомеа мутобиқшавии инсон ҳамчун мавҷудияти биологӣ асосан дар давраи аввали ҳаёти инсон – дар айёми кӯдакӣ, наврасӣ, ҷавонӣ сурат мегирад;

- раванди ташаккули шахс – инкишоф ва худтағйирёбии шахс дар раванди азхудкунӣ ва таҷдиди фарҳангдар ҳамаи марҳилаҳои синнусолӣ ба назар мерасад.

Роҳи раҳӣ аз иштибоҳҳои концептуалӣ ҳамчун «иҷтимоишавӣ» ва «инҳирофӣ» ба маънои бунёдӣ, ба андешаи мо, равшансозии мафҳуми «иҷтимоишавӣ» ҳамчун раванде, ки ҳатман азхудкунии меъёрҳо, қоидаҳои рафтор дарҷомеа, арзишҳо, донишу малака ва муносибатҳои психологиро дар бар мегирад. Моҳияти иҷтимоишавӣ дар он аст, ки шахс ҳамчун узви ҷамъият ба он тааллуқ дошта, дар раванди аз худ намудани меъёрҳо, қоидаҳои рафтор, арзишҳо рушду нумӯ меёбад.

Дар ин лаҳза, мо аз мулоҳизаҳо дар бораи иҷтимоишавӣ ҳамчун раванд, ба фаҳмиши иҷтимоишавӣ натиҷагирӣ мекунем. Раванди ба ҷамъият мутобиқ шудани шахс ба суботи иҷтимоии ҷомеа ва инкишофи шахс мусоидат мекунад. «Бидуни азхудкунии меъёрҳои ахлоқу ҳуқуқ ва раванди иҷтимоишавӣ аз тарафи одамонрушди устувори на ҷамъият ва на шахс имконнопазир аст. Агар дар раванди иҷтимоишавӣ шиносӣ бо меъёрҳо, қоидаҳои рафтор, арзишҳои ҷомеа вучуд надошта бошанд ва баръакс, дурӣ

⁹¹Куватова, А.А. Общественное мнение и социальная трансформация общества [Текст] / А.А. Куватова. – Душанбе, 1997. - С. 138.

аз чунин меъёрҳо мушоҳида шавад, инчтимоишавӣ нест, балки қачравии инфиродист».⁹²

Раванди бомуваффақияти иҷтимоишавӣ қобилияти мутобиқ шудан ба ҷомеаро пешбинӣ мекунад. Масъулияти ҳуқуқӣ барои рафтор, дар ҳақиқат, чун меъёри аққалияти рафтордар қонун оид ба амал муқаррар карда шудааст, ки масъулияти маънавиро муайян менамояд. Боядгӯфт, ки ин аққалият аллакай он талаботҳои ахлоқиронисбат ба рафтор дарбар мегирад, ки бешубҳа шаклҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҷиддии онро рад, маҳкум ва манъ мекунад. Ҳамин тариқ, агар шахс арзишҳои дошта бошад, ки ба меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ ҷавобгӯ нестанд, масалан, дар мавриди истеъмоли маводи муҳаддираз ҷониби наврасон, пас дар ин ҷо сухан на дар бораи раванди иҷтимошавӣ, балки дар бораи инҳироф меравад. Т. Парсонс низ дар ин бора сухан ронда, қайд кардааст, ки девиантҳо «шахсони иҷтимоии нокифоя мебошанд».⁹³ Ба назари мо, онҳо қасоне ҳастанд, ки арзишҳо ва меъёрҳои ҷомеаро ба қадри кофӣ аз худ накардаанд.

Агар аз рӯи ақидаи Т. Парсонс қазоват намоем, он гоҳ метавон «меъёри иҷтимоӣ ва доштани қачравии инфиродии иҷтимоиро чун ду қутб, дар меҳвари ягонаи рафтори аҳамияти иҷтимоидоштаи фардҳо, гуруҳҳои иҷтимоӣ, синфҳо, табақаҳо баррасӣ кунем. Азбаски меъёрҳои ахлоқӣ меъёрҳои баҳодихии ботинии субъект ба амалҳои худ ва дигарон мебошанд, тағйирёбии ахлоқ сабаби «тағйироти манфии шахс» мегардад».⁹⁴ Мутафовит будани меъёрҳои аз ҷониби умум қабулшуда, дур шудани онҳо аз идеалҳои ахлоқӣ, яке аз сарчашмаҳои рафтори ғайримереӣ шуда метавонад. Аз ин рӯ, ҷӣ қадаре дар раванди тарбия ба идеалҳои ахлоқӣ аҳамият дода шавад, ҳамон қадар тавачҷуҳ ба ҷомеа ва вазъи маънавии инсон беҳтар зоҳир мешавад.

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ дар байни гуруҳҳои иҷтимоии ҷомеа мубаддалгардии тарзи зиндагӣ ва тағйирёбии сатҳи он ба амал омад, ки ба

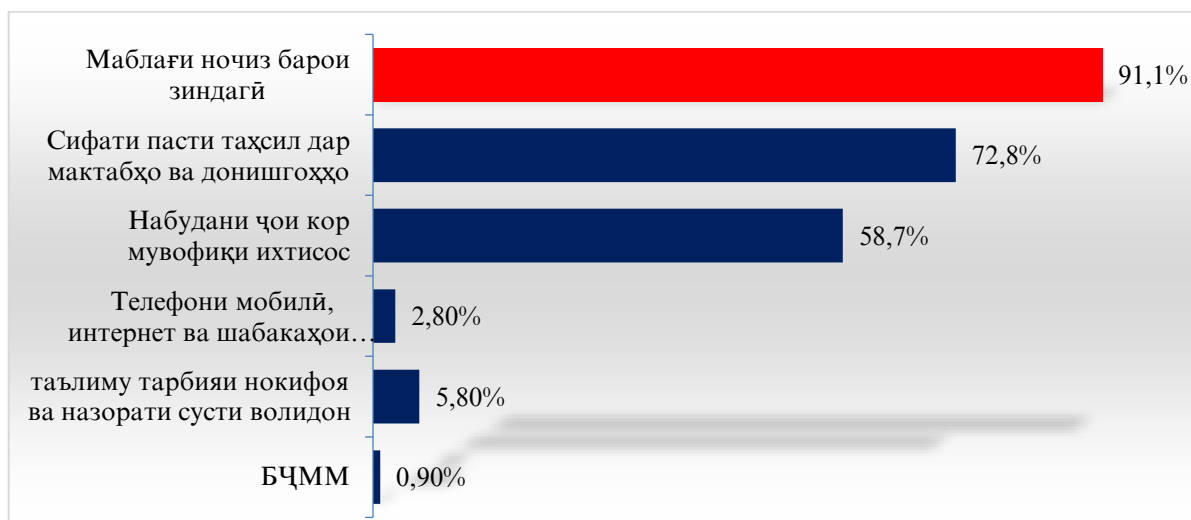
⁹²Кириллова, А.И. Социализация учащихся: функциональное содержание и диагностика: функциональное содержание и диагностика: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04/ А.И. Кириллова.–Новосибирск, 2005. - С. 101.

⁹³Ҳамон ҷо:- С. 102.

⁹⁴Ҳамон ҷо:- С. 103.

табақаҳои камбизоат, доро васарватмандон тақсим шудани аҳолии мусоидат намуд. Дар натиҷаи ин раванд гуруҳҳои алоҳидаи иҷтимоии аҳолии бо тафовути назарраси даромад, таҳсилоти босифат, тамоюли иҷтимоӣ ва ғайра зери ҳатти камбизоатӣ қарор гирифтанд. Ин падидаҳо ба раванди ташаккули шахс натавонанд дар оила таъсири манфӣ расониданд, балки дар раванди таълиму тарбия дар мактаб, шугли меҳнатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва суст шудани назорати иҷтимоӣ зуҳур намуданд. (нигаред ба расми 3).

Омили асосии қачрафтори иҷтимоии ҷавонон (n=329)

Нишондодҳои ҷадвал гувоҳӣ медиҳанд, ки 91,1% иштирокчиёни пурсиш сабабҳои рафтори ғайримеъёрӣ дар паст будани музди меҳнати аъзоёни оила мебинанд, 72,8% паст будани сифати таълимро дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишгоҳҳо, 58,7% нишон доданд, ки мувофиқи ихтисос ҷойҳои корӣ вучуд надоранд. Се омили асосие, ки дар натиҷаи омӯзиши аудиторияи донишҷӯён муайян шуданд, гувоҳӣ медиҳанд, ки гузариш ба шаклҳои нави муносибатҳои иҷтимоӣ ба баробар кардани мавқеъ дар гирифтани таҳсилоти босифат ва шугли насли наврас мусоидат намекунад ва бевосита ба тафрикаи даромади оилаи хонандагон алоқаманд буда, иҷтимоишавии гуруҳҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои аҳолии ба риояи меъёрҳо, аз ҷумла қабули рафтори ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Аз як тараф, ба далели номувофиқ будани тахассус бо ниёзҳои мавҷуда дар бозори

меҳнатбештари ҷавонони дорои маълумоти олий наметавонанд, ки аз рӯи ихтисоси худ ҷойи кор пайдо кунанд, аз ин рӯ, онҳо мақсаддоранд, ки ихтисоси дуҷумро гиранд. Мутобиқ набудани ихтисос ба талаботи бозори меҳнат чунин маъно дорад, ки: аввалан, низоми маориф дар маҷмуъ барои тайёр кардани мутахассисон мувофиқи талаботи бозори меҳнат омода нест, дуюм, хусусиятҳои пасти таҳассусии мутахассисон ба онҳо имкон намедиҳанд, ки ҷойи кор пайдо кунанд. Дар натиҷа, ин омилҳо боиси ихтилофи иҷтимоӣ-психологии насли наврас гардида, табиист, ки ба иҷтимоишавии шахс, худмуайянкунӣ ва худшиносии онҳо дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Аз тарафи дигар, раванди иҷтимоишавӣ- такрористеҳсолкунии ҷамъият мебошад ва чунин маъно дорад, ки натавонанд чараҳои истеҳсолкунии оддӣ такрорӣ сохтори ҷамъиятӣ, балки азнавсозии низоми куллии муносибатҳои ҷамъиятӣ низ ба амал меояд. Иҷтимоишавӣ, дар навбати худ, фарҳанги муносибатҳоро дар ҷомеа ташаккул ва инкишоф медиҳад, омилпешгирӣ ва бартараф кардани ихтилофи ногузирӣ байни шахс ва ҷомеа мебошад, то ки талаботи шахс бартарӣ аз омилҳои дигар дошта, ҳуқуқи озодиҳои шахс бояд поймол карда нашавад. Умуман, иҷтимоишавӣ раванди яктарафаи интиқоли андозаҳои фарҳангӣ намебошад. Натиҷаҳои он натавонанд аз эҳсоси одамон, балки аз иштироки ҷаҳолон ва мақсадноки онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ вобаста аст. Илова ба ин, яке аз омилҳои манфӣ, ки иҷтимоишавии кӯдак дар оила ҳалалдор мекунад ва ба мувозинати равонии кӯдак таъсир мерасонад, майзадагии волидайн мебошад. Он инчунин метавонад барои кӯдак натавонанд дар вақти бордоршудан ва хангоми ҳомиладорӣ, балки дар тамоми ҳаёти кӯдак зараровар бошад. Бинобар ин, сарфи назар аз қадом чӣ ҳаёт масъалаи дуршавӣ аз инкишофи муътадилӣ психофизикии кӯдак дида набароем,

қариб ҳамеша маҷбурем, ки дар бораи таъсири зарароварии бадмастии волидайн сухан ронем. Маҳз дар зери таъсири ин падидаи номатлуб кӯдак намунаҳои ибрати манфиро омӯхта, зери таъсири ондар кӯдак нишонаҳои качрафторӣ пайдо мешавад. Дараксари мавридҳо онҳо ба кӯмак дар интихоби касб, манзил ва танзими зиндагӣ ниёз доранд. Агар онҳо ба ҳоли худгузошта шаванд, пас аксарияти онҳо ба ояндаи душвор рӯ ба рӯ мешаванд. Дарвоқеъ, дар ин оилаҳо ташаккули тамоюлоти зиддиҷамъиятии кӯдакон дар натиҷаи ҳатогҳои педагогӣ, фазои душвори ахлоқиюравонӣ ба амал меояд, онҳо нақши тарбиявии оила аз байн рафта, аз ҷиҳати дараҷаи таъсираш ба дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ нақши номусоид мегузорад. Аз ин сабаб, оилаи аз ҷиҳати педагогӣ нотавон ба равшанӣ ниёз дорад – ислоҳи педагогии услуби тарбияи оилавӣ ва хусусияти муносибатҳои байни волидон ва фарзандон ҳамчун омилҳои асосии муайянкунандаи таъсири ғайриҷамъиятии онҳо бояд ислоҳ шавад. Барои муайян кардани омилҳои номусоиди тарбияи оилавӣ дар чунин оилаҳо, чун қоида, ба шиносоии тӯлонӣ ва наздикшавӣ, барқарор намудани муносибатҳои эътимоднок аз тарафи мураббӣ ҳам бо фарзандон ва ҳам бо падару модарон лозим аст.

Одатан дар оилае, ки шакли возеҳи номусоидӣ дорад, кӯдак аз ҷониби волидайн аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва эҳсосӣ бетафовутӣ ҳис мекунад, ки дар нигоҳубини нокифоя, бепарасторӣ ва ғизои нодуруст нисбат ба худ, дар шаклҳои гуногуни зиддияти оилавӣ зоҳир мегардад. Т. Парсонс дар ин замина қайд мекунад, ки «калонсолон дар чунин оила, масъулияти волидайнро фаромӯш карда, комилан ба «рафтори беғаразона» меафтанд, ки ба арзишҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии оила таъсири манфӣ расонида, боиси таназзули иҷтимоӣ ва маънавӣ мегардад. Яке аз хусусиятҳои тарбияи оилавӣ дар пеши назари фарзандон ҳамеша ҳузур доштани намунаи рафтори

волидони онҳост. Ин дар кӯдакон хусусиятҳои мусбат ва манфии рафтор, қоидаҳои муносибатҳоеро ба вучуд меорад, ки на ҳамеша ба меъёрҳои аз ҷониби ҷомеа тасдиқшуда мувофиқат мекунанд».⁹⁵

Усули тарбиявӣ натавон ба қоидаҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ, ки дар шакли анъанаҳои миллӣ дар таълиму тадрис пешниҳод шудаанд, инчунин ба диди педагогии волидайн нисбати он, ки муносибатҳои ухдадорӣ қӯдакон-волидайн дар оила чӣ гуна роҳандозӣ шудаанд, таъсири тарбиявӣ он бояд дар бачаҳо мутамарказонида шуда бошанд. Волидон намунаи рафтори худро дар муошират бо кӯдак таҳмил мекунанд. «Мавҷудияти ин ё он омил хатари иҷтимоӣ, аз пайдоиши ҳатмии инҳирофҳои иҷтимоӣ дар рафтори наврасон шаҳодат намедиҳанд, онҳо танҳо дараҷаи бештари эҳтимолияти ин қаврҳо нишон медиҳанд. Дар баробари ин, баъзе омилҳои ҳавфи иҷтимоидошта таъсири манфии худро ба таври ҳамешагӣ ва ё ҳамавақтанишон медиҳанд, баъзеи дигар бошанд, бо мурури замон таъсири манфии худро устувор ё суст мекунанд».⁹⁶

Хулоса, иҷтимоишавии ибтидоии шахс аз микромуҳити иҷтимоии атроф, фазои психологӣ дар оила, шароити таълиму тарбия, муносибат бо волидон ва шахсияти худ волидонвобаста буда, бешак дар ташаккули ҷаҳонбинии кӯдакон ва эътиқоди ахлоқии онҳо нақши муҳим дошта, дар навбати аввал ба хислатҳои шахсӣ ё характери ӯ таъсир мерасонад. Ҳамин тавр, раванди иҷтимоишавии шахс бисёрҷанба буда, ба он натавон оила, муносибатҳои оилавӣ, вазъи иқтисодии оила, балки системаи маориф, ки дар ташаккуличанбаҳои ҳаёти ҷомеа нақши муҳим дорад, дар ташаккули шахс ва муайян кардани мавқеи он дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ низ таъсири назаррас мерасонад.

⁹⁵ Парсонс, Т. Человек в современном мире [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Прогресс, 1985. – С. 103.

⁹⁶ Ҳамон ҷо: - С. 104.

§ 2. Нақши маориф дар иҷтимоишавии шахс

Низоми маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар баробари ниҳоди оила, омили муайянкунандаи иҷтимоишавии шахс мебошад. Мақсади низоми маориф дар ҷомеа аз он иборат аст, ки ба инкишофи ҳамаҷонибаи инсон мусоидат намуда, ба ошкор намудани қобилияти фард ва ба самти дуруст равона кардани фаъолияти ӯ кӯмак намояд. Вазифаи шаклҳои гуногуни тарбия ва таълим дар он аст, ки талаботи моддию маънавии аъзои ҷамъият, ташаккули инсонии муосир ва тағйир додани муҳити атрофи зисти инсонро дигаргун намуда, ҳамзамон метавонад ба раванди иҷтимоишавии шахс мусоидат намояд. Барои ин низоми маорифро ба равандҳои ҳамгироӣ ва азнавсозӣ, вобастабатағйироти ҷаҳоние, ки дар ҷомеа ва ҷаҳон ба амал меоянд, бояд мутобиқ намуд. Бо ин мақсад, инчунин моделҳои замонавии барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, методика ва технологияи таълимро мувофиқа ва таҳия бояд кард. Дар ин самт лозим аст, ки навсозии низоми маорифро на бо роҳи нусхабардорӣ, балки эҷодкорона бо назардошти хусусиятҳои хоси миллӣ-боҳамкории давлатҳои ИДМ ва давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ба амал барорем. Танҳо ташкили ҳамкории илмӣ, фарҳангӣ ва таълимӣ дар шароити нав низоми сифатан нави рақобатпазирии маорифро таъмин менамояд. Низоми муосири маориф аз таълиму тарбияи томактабӣ, таҳсилоти миёнаи умумӣ, таҳсилоти ибтидоии касбӣ, таҳсилоти миёнаи касбӣ, таҳсилоти олии касбӣ, таҳсилоти баъдидипломӣ ва иловагӣ иборат аст.

Таълими томактабӣ ва тарбия аз оила сарчашма гирифта, дар кӯдакистонҳои оилавӣ, муассисаҳои давлатӣ, ғайридавлатӣ ва дигар муассисаҳои бачагонаи ба онҳо баробаркардашуда идома меёбад. Аз ин рӯ, оила агенти аввалияи ташаккули шахс ва оғози раванди тарбияи фарзанд

буда, марҳалаи ибтидоии иҷтимоишавии инсон маҳз дар доираи оила сурат мегирад.

«Боғчаи бачагон ҳамчун агенти дуҷуми иҷтимоишавии кӯдак муассисаест, ки барои рушди кӯдак фазои солим фароҳам меоварад».⁹⁷ Маърифатнокӣ дар ин сатҳ ба кӯдак зинаи ибтидоии худшиносӣ буда, ҷаҳонбинии ӯро тавассути омӯзиши забони фасеҳ, дарки унсурҳои пешқадами анъанаҳои миллӣ тарбия мекунад.

Дар Концепсияи миллии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда шудааст, ки «Сухбатҳо аз рӯйи расм, гӯш кардани мусиқӣ, хондани шеър, афсона, бехатарии ҳаёт, бозӣҳои гуногун, сайругашт, расмкашӣ, тамошои театр, кино ва телевизион шавқу хавасро ба омӯзиш ба вучуд меорад».⁹⁸ Албатта, ин мисолҳо ҳамчун омилҳои ибтидоии иҷтимоишавӣ кӯдакнро аз ҷиҳати психологӣ ба ҷараёни таълиму тарбия пешакӣ омода намуда, ба рушду ташаккули шахсии кӯдак таъсири мусбат мерасонанд. *(нигаред ба ҷадвали 5).* **Таъсири боғчаи бачагона ба ташаккули**

шахсии кӯдак (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоиз воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Таъсири хуб мерасонад	313	95,1	95,7	95,7
Таъсири бад мерасонад	2	6	6	96,3
Умуман таъсир намерасонад	7	2,1	2,1	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

⁹⁷Надеева, Е.В. Идеи трудового народного воспитания в условиях современного профильного обучения/Е.В. Надеева, непосредственный / Молодой ученый. – 2009. – № 11 (11). - С. 299-301 [электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/archive/11/782/>. (дата обращения: 15.08.2021).

⁹⁸Национальная концепция образования Республики Таджикистан от 30-06- 2012. № 335. – Душанбе, 2012. – 13 с.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки мувофиқи ақидаи қисми зиёди пурсидашудагон (95,7%) кӯдакистон дар ташаккули шахсии кӯдак таъсири хуб дошта, ба раванди таълим дар мактаб таъсири мусбат мерасонад. Дар байни пурсидашудагон танҳо 0,6% дар бораи нақши кӯдакистон дар ташаккули шахсии кӯдак назари манфӣ доранд ва ҳамагӣ 2,1% итминон доранд, ки он ба ташаккули кӯдакон ҳеҷ гуна таъсир намерасонад. Онҳое, ки ба ҷавоб додан душворӣ мекашанд, 1,5% -ро ташкил медиҳанд. Зоҳиран ин хонаводаҳо имконияти молиявиашон маҳдуд буда, фарзандони худро ба боғчаи кӯдакони ба талаботи муосир ҷавобгӯ дода наметавонанд. Дар ин ҷо ду ҳолатро метавон қайд кард. Эҳтимол, дар мавриди аввалкӯдакон аз оилаҳои сарватманд мебошанд ва фарзандонашонро ба боғчаҳои кӯдакони бонуфуз медиҳанд ва дар мавриди дуюм, онҳое, ки бештар аз вазъи таълиму тарбия дар кӯдакистонҳонорозӣ ҳастанд, ё худ аз намояндагони табақаи камбизоат мебошанд.

Низоми маориф ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ аз низоми муносибатҳои истеҳсолӣ, сатҳи тараққиёти иқтисодӣ, хусусиятҳои ҳолати иҷтимоӣ психологии гуруҳҳо, табақаҳои иҷтимоии аҳоли ва усулҳои истеҳсолот вобаста мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ шаклҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ ба вучуд омаданд, ки аз шаклҳои моликият вобаста буда, сабаби табақабандии иҷтимоии аҳолигардид, ки аз рӯи даромад байни гуруҳҳои иҷтимоӣ фарқияти назаррас ба амал омад ва ба низоми таҳсилот аз ҷиҳати молиявӣ бетаъсирнамонд. Ин омилҳо натавонанд ба таҳсилоти босифати фарзандони оилаҳои камбизоат, балки ба ташаккули онҳо чун шахс, худмуайянкунии иҷтимоӣ, раванди иҷтимоӣ ва мутобиқшавии як қисми муайяни ҷавонон дар шароити муосир таъсири манфӣ расониданд. Бинобар

ин, «Дар давраи дигаргунсозии сохторҳои иҷтимоӣ дастрасии одилона ба таҳсилот дар кам кардани вобастагии имкониятҳои дастрас дар муассисаҳои таълимӣ, ба масъалаҳои иҷтимоӣ марбут буда, ба қобилият ва сазо кӯшиши донишҷӯёнвобаста аст».⁹⁹

Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар як шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар муассисаҳои давлатӣ дар асоси озмун таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олиро роӣгон гирад. Аммо, он ҳамчун ҳуқуқи расмии юридикӣ амал мекунад, ки дар ҳаёти воқеӣ тасдиқ нагардидааст, зеро дар натиҷаи нобаробар будани имкониятҳои қабул ба донишқадаҳо зуҳуроти воқеии нобаробарии иҷтимоӣ ба назар мерасад. Азбаски дар давраи дигаргунсозӣ равандҳои тағйироти соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ ба вучуд омаданд, ин боиси амиқ шудани нобаробарии иҷтимоӣ ва дастрасӣ ба таҳсилоти касбӣ гардид. Бинобар ин «Дастрасӣ ба таҳсилоти олий бояд тавассути сиёсати мутавозини иҷтимоӣ таъмин карда шавад, ки ба фароҳам овардани имкониятҳои ибтидоӣ ва баланд бардоштани сифати сатҳи таҳсилоти миёнаи гирифташуда мусоидат намояд. Аз ин нуқтаи назар, ҳадафи низоми маориф ташаккули шахсе мебошад, кинатанҳо қобилияти дарк кардани воқеияти иҷтимоиро дорад, балки ба воқеияти нави иҷтимоии ҷомеа ба таври мусоид ворид шуданро низ дошта бошад».¹⁰⁰ Аз ин рӯ, масъалаи бунёди ташаккули шахс дар раванди таълим ба сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа вобаста буда, аз марҳилаҳои зерин иборат аст:

Таълими умумии ибтидоӣ (синфҳои 1-4) 4 сол давом мекунад, ташаккули ғояҳои, ки кӯдакон дар давраи томактабӣ ба даст овардаанд, қоидаҳои рафтор, хониш, имло, математика, расмкашӣ, аз ҷумла, омӯзиши муҳити

⁹⁹Кахаров, Г.Г. Социальная стратификация таджикистанского общества [Текст] / Г.Г. Кахаров. – Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 127.

¹⁰⁰Ҳамон ҷо: - С.128.

зистро дар бар мегирад. Дар ин марҳила кӯдакон аз фанҳои таърих, табиатшиносӣ, музикӣтаҳсилоти ибтидоӣ мегиранд, ки ба кӯдакон имкон медиҳад, дар оянда чун шахсба камол расанд.

Марҳилаи дуум, таҳсилоти умумии асосӣ (синфҳои 5-9) ин равандест, ки дар он хонанда аллакай мафҳумҳои «Ман» ва «Ҷаҳон»-ро аз худ мекунад, ҳадафҳои ахлоқии худро мустақилона муайян мекунад, тарзи ҳаёти солимро амалӣ менамояд, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои худро дарк мекунад. Дар ин марҳилаи таълим ӯ тадриҷан аз марҳилаи омӯзиши савод ба зинаи маърифатнокӣ мегузарад. Тарбияи ин давра бояд барои ба даст овардани муносибати фаъол, муфид ва зарурӣ ба наврасон ба қобилияти муносибат кардан бо ҳамсолон ва калонсолон дар мактаб, дар хона ва ҷойҳои ҷамъиятӣ мусоидат кунад. Таҳсилот дар ин давра бояд ба наврасон чунин донишхоро диҳад, ки онҳо тарзи худидоракунии, интихоби касб, эҳтиром ба илму фарҳанг, анъанаҳои миллӣ, эътиқод ва рафтори намунавиро азхуд кунанд.

Марҳилаи сеюм дар низоми таҳсилоти умумӣ бо ташаккули ҷаҳонбинӣ тавассути омӯзиши забони хориҷӣ, аз худ кардани малакаҳои илмӣ, қобилияти мустақилона фикр кардан ва таҳлили донишҳои ба дастоварда барои пайвастан бо тамаддуни ҷаҳонӣ алоқаманд аст. Ин давратаҳсилоти миёнаи умумӣ (синфҳои 10-11-ро дар бар мегирад) ва аз омилҳои бартаридоштаи раванди иҷтимоишавӣ мебошад, ки тавассути он қобилиятҳои ақлӣ ва ҷисмонии мактаббачагон инкишоф ёфта, имкониятҳои онҳо барои расидан ба ҳадафҳои, ки дар марҳилаи асосии таълим ба миён гузоштаанд, васеъ мегардад. Ба андешаи мо, таълими ин сатҳ дар якҷоягӣ бо сатҳҳои гуногуни донишинаврасон барои пурратар омӯختани фанҳои интихобкарда шароит фароҳам меорад, онҳо барои расидан ба давраҳои баланди таҳсил майлпайдо мекунанд. Азбаски таълим дар мактабҳои

таҳсилоти умумӣ дар самтҳои гуногун сурат мегирад, аз ин рӯ, ҳадафи ташкили таълим дар фароҳам овардани шароит барои рушд, ташаккули шахсии наврасон ва тақмили ахлоқии онҳо ифода меёбад. Дар маҷмӯъ, ин давраҳои омӯзиш қобилияти мактаббачагонро барои беҳтар паймудани раванди худмуайянкунии ҳаёт ташаккул медиҳад. Вале, самти иҷтимоишавии ҷавонон ба таҳсил на ҳамеша бо ҳавасмандии онҳо мувофиқат мекунад.

Бинобар ин, раванди таълим дар мактабҳои олий аз омӯзгорон омодагии махсус, маҳорати ба донишҷӯён дастрас пешниҳод намудани мазмуни фанни омӯхташавандаро талаб мекунад ва бо ҳамин ба омода намудани мутахассисон мувофиқи талаботи соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Дар ин бобат таҳсилот натавонанд талаботи шахс, балки ҷамъиятро ҳам қонеъ мегардонанд. *(нигаред ба ҷадвали 6)*. **Оё Шумо аз таҳсил дар донишгоҳ қаноатманд ҳастед? (n=329)**

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Пурра қаноатмандам	92	28,0	28,2	28,2
Қаноатмандам	113	34,3	34,7	62,9
На он қадар қаноатмандам	79	24,0	24,2	87,1
Қаноатманд нестам	10	3,0	3,1	90,2
Умуман қаноатманд нестам	6	1,8	1,8	92,0
Қисман қаноатмандам	21	6,4	6,4	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Тибқи натиҷаҳои таҳқиқот, ки дар ҷадвали 5 нишон дода шудааст, 28,2% ҷавонони пурсидашуда аз сифати таҳсил дар донишгоҳҳо «пурра қаноатманд», 34,7% «қаноатманд» мебошанд. 24,2%-и ҷавонон «на он қадар қаноатманд». Ин гуруҳи ҷавонон нисбат ба ду гуруҳи аввала нисбати таҳсил дар донишгоҳҳо серталабанд, зеро медонанд, ки бе таҳсилоти босифат дар

шароити иқтисоди бозорӣ, ки эҳтиёҷоти мутахассисони баландихтисос аҳамияти аввалиндараҷа дорад, онҳо ба мақсади худ расида наметавонанд. Аз тарафи дигар, 3,0% ҷавонони дар пурсиши сотсиологӣ иштирок кардазикр кардаанд, ки аз таҳсилот дар донишгоҳ «қаноатманд нестанд», 1,8% «умуман қаноатманд нестанд», 6,4% «қисман қаноатмандам». Ин гуруҳи донишҷӯён мутмаинанд, ки танҳо сифати баланди таҳсилот ба онҳо имконият медиҳад, ки аз рӯйи ихтисоси касбӣ дар шароити талаботи бозори меҳнат ба фаъолияти имтиёзнок шуғл варзанд. Ин андеша гувоҳӣ медиҳад, ки онҳо барои дарёфти кори хуб ва музнок ҳавасдоранд. Ба ин далел, дар маҷмӯъ 87,1% пурсидашудагон аз раванди таълим ва сифати таълим қаноатманданд. Аз ин рӯ, проблемаи маориф бо проблемаи шуғл ба меҳнат алоқаманд аст, чунки мушкилоти бо кор таъмин намудани ҷавонон натавонанд ба нияти онҳо, балки бо имкониятҳои бозори меҳнат низ вобаста аст.

Барои ҳалли ин масъала мактабҳои олии ҷумҳурӣ бояд ҷавонро аз рӯйи ҳамон ихтисосҳои тайёр кунанд, ки соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба онҳо эҳтиёҷдоранд. Равшан аст, ки дар чунин шароит вазъияти воқеии молиявӣ ва имкониятҳои мактаб ва шаҳрвандонро ба назар гирифтани лозим аст. Аз як тараф, номутобиқатии мавҷудаи шароити тайёр кардани кадрҳо бо назардошти талаботи бозори меҳнат ва имконнопазирии ҳалли масъалаи шуғл боиси таназзули шахс мегардад, аз тарафи дигар, сатҳи баланди таваллуд дар ҷумҳурӣ дар оянда барои ба миқдори кифоя афзудани қисми бекорӣ ҷавонон мусоидат мекунад, ки ин боиси шиддати ҳавфи иҷтимоии ҷамъият мегардад.

Гузариш ба низоми нави маориф дар ҷумҳурӣ тақозои ҷомеаи муосир буда, таълими ҷиддии кадрҳои омӯзгорӣ ва масъулияти онҳоро дар назди

насли наврас ва чомеаи оянда талаб мекунад. Дар ин чараён масъалаҳои тайёр кардани кадрҳои илмию педагогӣ, вазъияти психологӣи ҷавонон ва ҷиҳатҳои иқтисодии ин системаро ташкилотҳои дахлдор бояд ба назар гиранд.

Дар баробари ин, таҳсилоти ибтидоии касбӣ бояд мувофиқи талаботи бозори меҳнат танзим карда шавад. Омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, комбинатҳои таълимӣ, мактабҳои маълумоти миёнаи умумӣ ва дигар муассисаҳои таълимии ба онҳо баробаршуда коргарони баландихтисосро тайёр мекунанд. Меъёрҳои давлатии таҳсилоти ибтидоии касбӣ дар асоси ба инобат гирифтани талаботи миллӣ ва минтақавии истеҳсолот тартиб дода шавад ва бояд ба сатҳи байналмилалӣ таҳсилот мувофиқ бошад.

Вобаста ба ин, таҳсилоти миёнаи махсус дар заминаи таҳсилоти ибтидоӣ, таҳсилоти ибтидоии касбӣ ва миёнаи умумӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (техникӣ, коллеҷҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва дигар муассисаҳои ба он баробар) ё дар заминаи муассисаҳои таълимии маълумоти олии касбӣ омодашуда, сурат гирад.

Маълумоти миёнаи касбӣ-техникӣ дар навбати худ ҷавонро ба гирифтани маълумоти олии ҳавасманд мегардонад. Техникумҳо ва коллеҷҳоро бомуваффақият тамом карда, ҷавонон имконият пайдо мекунанд, ки бо назардошти кӯтоҳ кардани муҳлати таҳсил дар мактабҳои олии аз рӯйи ихтисоси худ таҳсилро давом диҳанд. Барои ба дараҷаи байналхалқӣ ҷавоб додан техникумҳои мавҷуда тадриҷан ба коллеҷҳо табдил дода шуданд. Коллеҷҳо метавонанд дар сохтори мактабҳои олимустақилона фаъолият кунанд.

Маълумоти олии касбӣ нишондиҳандаи дараҷаи баланди инкишофи инсон, қобилияти фардӣ шахс, омодагии маънавию ҷисмонӣ ӯ ба меҳнати

мустақилона ва бошууруна, ба ҳаёти шахсӣ ва иҷрои вазифаҳои ҷамъиятию давлатӣ тайёр кардани шахс мебошад. Маълумоти олии касбӣ яке аз омилҳои иҷтимоишавии шахс буда, пеш аз ҳама бояд ба донишҷӯён инсондӯстӣ, сифатҳои баланди инсонироомӯзонда, ба камолоти ахлоқӣ расонад, дониши амиқ ва маҳорати касбӣ диҳад ва ба ин восита фишанги асосии идораи сиёсӣ иқтисодӣ ва соҳаи иҷтимоӣ гардад. Дар мактабҳои олии донишҷӯён ба таҳсилоти олии касбии донишкадаю донишгоҳҳо, академияҳо, институтҳо, консерваторияҳо ва дигар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки дар асоси принципи таълими бисёрзинагӣ ба онҳо баробар карда шудаанд, фаро гирифта мешаванд. Ҳамин тариқ, ҳар як марҳилаи низоми таълиму тарбия (бакалавр, мутахассис, магистр) ба ташаккули шахсии насли наврас мусоидат намуда, омили бартаридоштаи иҷтимоишавӣ маҳсуб меёбад.

«Дар макотиби олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар мамолики дигари собиқ Шӯравӣ ба шахсоне, ки доираи таҳсилоти мушаххасрогузаштаанд ва баҳои аттестатсионии мусбат гирифтанд, диплом бо дараҷаи «муттахассис»-ро соҳибмегарданд. Дараҷаи таҳсилотиқайдшуда ба сатҳи олии пурра баробар мешавад ва ба донишҷӯ дар давоми ду сол (дар соҳаи тиб давоми се сол) дар магистратура дода мешавад».¹⁰¹

Таҳсилоти иловагӣ –ин фарогирии тамоми шахрвандон бо техника, технологияҳои нав, эҷодкорӣ, дастрасии ихтисосҳои нав, аз нав омӯзиш ва такмили ихтисоснокии онҳо мебошад, ки шахс ҳангоми омӯзиш дар макотиби умумии таҳсилот дастрас мекунад, ё баъди хатми мактаб ё баъд аз тамоми кардани таҳсил дар донишгоҳҳо соҳиб мегардад. «Бидуни ин, таҳсилоти иловагӣ, барои он ташкил мешавад, ки маълумоти асосӣ беҳтар гардад, шахс ба муҳити иҷтимоии атроф аз ҷиҳати равонӣ ва воқеӣ дастгирӣ

¹⁰¹Кахаров, Г.Г. Социальная стратификация таджикостанского общества [Текст] / Г.Г. Кахаров.– Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 129.

карда шавад, ба манфиати шахсӣ, ҷамъиятӣ, давлатӣ мутобиқ гардад, гузарондани вақти озоди хеш, инкишофи илм, техника ва истеҳсолотро пайгирӣ намояд. Маълумоти иловагӣ новобаста аз синну сол пешниҳод карда мешавад ва новобаста аз маҳдудиятҳои шаклҳои гуногун барои ҳама шахрвандон баргузор мегардад».¹⁰²

Низоми таҳсилот дар навбати худ падидаи ҷамъиятӣ буда, бо иқтисодиёт, маънавиёт, тарраққиёти илмӣ-техникӣ, ҳифзи муҳити зист, истеҳсолот, сиёсат пайвастагии ноғусастанӣ дорад, инчунин қисми ҷудонашавандаи шуури ҷамъиятӣ мебошад. Табиист, шахси бомаърифате, ки дар руҳияи анъанаюунсурҳои миллии хеш, арзишҳои умумибашарӣ тарбият гирифтааст, дониши худро мунтазам такмил медиҳад, донишу таҷрибаю малакаҳои нави ба талаботи ҷамъият мувофиқро фаъолона ба даст меорад. Аз нигоҳи мо маориф чун омили иҷтимоишавии шахс бояд шахрвандро дар руҳияи ғаниқунонии маънавӣ, арзишҳои миллию умумибашарӣ ба муҳофизати Ватан омода созад, азхудкунии забони милли, маданият ва забону маданияту анъанаҳои халқҳои дигарро омӯзад. Вобаста ба ин, дар замони муосири инкишофи ҷамъият метавонад, хусусиятҳои зайли функционалии маърифатро таъмин кунад:

- таъминнамоии инкишофи илм, маданият, техника, иқтисодиёт ва истеҳсолот ба манфиати шахс ва ҷомеа;
- талаботи инсонро дар тадрису таълими ҳамавақта дар давоми тамоми ҳаёти ӯ таъмин намоянд;
- донишу маҳорату малакаро барои дарёфти технологияи нав раво менамояд;

¹⁰²Кахаров, Г.Г. Социальная стратификация таджикостанского общества [Текст] / Г.Г. Кахаров. – Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 131.

- барои ҳамгирии маорифи чумхурӣ бо маърифати ҷаҳонӣ шароит муҳайё намуда, барои пайдо намудани арзишҳои инсонӣ ва маънавӣ мусоидат менамояд;

- шаклҳои нав ва мазмуни муассисаҳои таҳсилот ва мудирияти низоми таҳсилотро комил мегардонад;

- мутахассисони босаводу бошуури баланду арзандаи навро тарбият менамояд, ки онҳо қобилияти фишангҳои инкишофи ҷамъиятиро идора кардан дошта бошанд.

Инкишофи ҷамъиятро дар асри ХХІ бе ҳалли объективии масъалаҳои иҷтимоӣ, бидуни баргараф кардани мушкилоти мавҷудаи ҷамъияти вобаста ба омода намоеши насли наврас тасаввур кардан номумкин аст. Ин асри интернетӣ, коммуникатсионӣ, техникӣ, технологӣ ва иттилоотӣ буда, инчунин қарни муносибати эҳтиёткорона бо муҳити атрополимии инсон мебошад. «Давраи нави рушд, пеш аз ҳаматалабгори дарки он мебошад, ки инкишофи навоариҳодар маориф ба манфиати шахс, ҷамъият ва давлатро инъикос намояд. Ба ин маъно, маориф бояд майлу рағбати инсонро баҳрисозандагӣ таъмин намояд».¹⁰³

Яке аз омилҳои мусбати иҷтимоишавӣ инсондӯстии таълиму тадрис мебошад, ки ҳамгирии раванди таълиму тарбияро таъмин намуда, сабаби рушди тафаккур мегардад. Маҷмӯи тарбия ва таълими шахс, ба ташаккули маҳорату малакаи вай мусоидат намуда, нигоҳи ӯро ба ҳаёти иҷтимоӣ такмил медиҳад, дониши воқеиятро пеш мебарад ва рафтори инсонро ба танзим мебарорад. Низоми маориф инсонро аз як зинаи инкишоф ба зинаи дигар мебарад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло қайд кардан ҷои аз аст, ки фаъолияти ҳамаи намудҳои муассисаҳои таълимӣ бояд бевосита ба инкишофи соҳаҳои иқтисодӣ, илму техника ва равандҳои технологияи дар истеҳсолот истифодашаванда нигаронида шавад, то инки онҳо шакли муносиби ҳаёти гуруҳҳо ва табақаҳои иҷтимоии аҳолиро таъмин карда тавонанд. Махсусан,

¹⁰³Постановление администрации муниципального образования Нижнеудинский район от 30 ноября 2015 г. N 211 [электронный ресурс]. URL: <https://municipal.garant.ru>. (дата обращения: 15.08.2021).

дар шароити гузаштан ба низоми кредитии таълим тайёр намудани мутахассисони баландихтисос аҳамияти муҳим дорад. Яке аз мушкилиҳои муҳими низоми кредитии таҳсил дар он аст, ки он барои ҳамаи гуруҳҳо ва қишрҳои иҷтимоии аҳоли дастрас нест (хусусан дар деҳот, ки бо музди меҳнати кам як қисми аҳоли чунин имконият надоранд), аз тарафи дигар, сифати таълим ба талаботи истеҳсолоти муосир ҷавоб дода наметавонад.

Масъалаи гузариш ба низоми кредитии таҳсил дар ҷаласаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дар моҳи декабрисоли 2014 баррасӣ шуд. Донишманди тоҷик Мансур Нуъмонов нисбати низоми кредитии таҳсилот қайд кард, ки «технологияи кредитии таҳсил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади эътирофи байналмилалӣ барномаҳои миллии таълимӣ беҳтаргардонии сифати таълим ва муттасилии тамоми дараҷа ва зинаҳои таҳсилоти олии баъдидипломиро бояд таъмин намояд».¹⁰⁴

Гузариш ба низоми кредитии таълим аз ҷиҳати назариявӣ имкон медиҳад, ки сатҳҳо, марҳилаҳо ва дараҷаҳои илмӣ соҳаи маориф дар ҷумҳурӣ дуруст баҳо дода шаванд. Ба андешаи мо, низоми кредитии таълим усули ташкили раванди таълим мебошад, ки дар он донишҷӯён имкони инфиродии пайдарпайии траекторияи таълимиро қодиранд ба нақша гиранд. Илова ба ин, бо технологияи кредитии таълим ҳаҷми дониши донишҷӯён санҷида мешавад ва имкон медиҳад, ки равиши эҷодӣ ва маҳорати таҳқиқотӣ ташаккул ёбад. Кори мустақилона ҳамчун қисми раванди худомӯзӣ аҳамияти принсипии методологӣ дорад ва тафаккури донишҷӯёнро дар «бораи аз худ кардан»-и, дониш ва маҳорати касбӣ мунтазам такмил медиҳад. Фаъолияти мустақилона, маърифати донишҷӯ, қобилияти фикрии ӯро дар шароити муосиринкишоф медиҳад.

Вазифаҳои асосии технологияи кредитии таълим аз талаботи зериниборат мебошанд:

- ба самти талаботитахассусии бозори меҳнат равонакардани дониши донишҷӯён;

¹⁰⁴Мухтарова, Г.Г. Трудовое воспитание в таджикской народной педагогике и современные проблемы детского труда в Таджикистане: дис. ... канд. педагог. наук/ Г.Г. Мухтарова.– Душанбе, 2006. - С. 22.

- ҳадди ақали фардикунонии таълим;

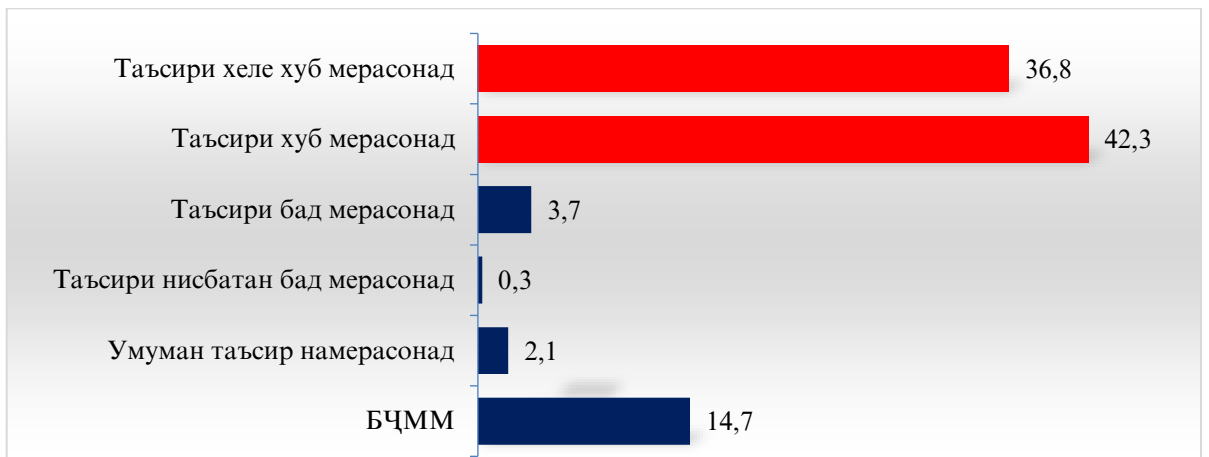
- баланд бардоштани нақши корҳои мустакилона.

Масалан, «ташаккули хислатҳои мусбати характерро, ки дар фаъолияти амалии фанние, ки дар ин давраи ҳаёт ба миён меоянд, метавон мақсаднокӣ, самаранокӣ, суботкорӣ, масъулиятшиносӣ, бошуурона номид, ҳамчун мисоли сифатҳои марбут ба соҳаи муоширати байнишахсӣ».¹⁰⁵ Иҷрои вазифа, худро идора карда натавоништан, ноумед шудан дар раванди кор аз қобилияти натавонии толибилм шаҳодат дода, боиси ихтилоли равонӣ мегардад дар оянда метавонад ба худмуайянкунии ӯтаъсири манфӣрасонад. Дар ин маврид метавон хулоса кард, ки вай натавон ҳислати устувор надорад, балки донишҳои фанниро низазхуд накардааст.

Душворихое, ки бо муносибатҳои байнишахсӣалоқаманданд ва инчунин як намуди дигари хислатро ташаккул медиҳанд, метавонанд ҳамчун иродаи суст тавсиф карда шаванд. Ин боиси он мегардад, ки дар натиҷа шахси ҷавон, нисбат ба кирдораш нобоварӣ пайдо шуда, раванди камолоти руҳӣ, ки боиси аз муҳит бегонашавӣ мегардад, боз дошта шавад. Масалан, ҳангоми дохил шудан ба мактаби олий, ҳангоми гузаштан ба намуди нави фаъолият душворихо, вақтебомуваффақият бартараф карда мешаванд, ки насли наврас ба ҳамсолони худ, ки дар таҳсил ва дар соҳаи меҳнат муваффақиятноктаранд, тақлид кунанд. Аз тарафи дигар, маҳорат ба меҳнат, характери насли наврас, дилбастагӣ ба касби худро ташаккул медиҳад. Маҳз дар раванди кор дар коллектив ҷавонон муттаҳид мешаванд ва бомуваффақият инкишоф меёбанд, дӯстони нав пайдо мекунанд, доираи муоширати худро васеъ мекунанд, ки ин ба ташаккулёбии шахсии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

(нигаред ба расми 4). **Ба ақидаи Шумо доираи дӯстон ба мутобиқшавии Шумо ба чомеа мавриди таҳсил чӣхел таъсир мерасонанд? (n=329)**

¹⁰⁵ Немов, Р.С. Психология. В 3-х кн. Кн 2: Психология образования. Учебник для ВУЗов[Текст] / Р.С. Немов. Издательство: «Владос», 2018 г. - С. 125.

Ин рақамҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки доираи дӯстон ба раванди мутобиқшавии ҷавонон ҳангоми таҳсил таъсири мусбат мерасонад. Аз шумораи умумии пурсидашудагон 79,1% ба тарафҳои мусбати муошират бо рафиқонашон баҳо доданд. Бояд гуфт, ки натиҷаи пурсиши қисме аз ҷавонони пурсидашуда дар донишгоҳҳои гуногуни кишвар нишон медиҳад, ки онҳо ба таҳсил ҳадафмандона майл доранд. Бо вучуди ин, тақрибан 4% пурсидашудагон таъсири манфии муошират бо дӯстонро арзёбӣ мекунанд. 14,7% ба ҷавоб додан душворӣ кашидаанд. Дар чунин вазъият метавон тахмин кард, ки ин гуруҳи ҷавонон барои гирифтани таҳсилоти хуб ва дар оянда мутахассиси варзида шудан аз муошират бо ҳамсолони худ канораҷӯӣ мекунанд.

Дар илмҳои маърифатӣ, барои муайян кардани натиҷаҳо дар низоми маориф ба ин ниҳоди иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, аз нуқтаи назари шахсоне, ки сатҳи дониши умумии таълимӣ ва касбии худро меомӯзанд ё такмил медиҳанд, собит шудааст. Сониян, баҳо додан ба мавқеи иҷтимоӣ, мақсад, муносибати омӯзгорон ба дарс, ки бо мавқеи касбии худ тақрористеҳсолкунӣ, интиқол ва азхудкунии донишро таъмин мекунанд. Сеюм, баҳо додан ба онҳое, ки ҷавононро ҳамчун хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ қабул мекунанд. Дар баробари ин, самаранокии таълим, бештар аз иштирокчиёни ин раванд ва дар навбати аввал талабагон ва донишҷӯён аз он чизе, ки онҳо

тавассути таълим дар ҳаёти худ амалӣ кардан мехоҳанд, вобаста аст. Ба ин муносибат муқаррар намудани алоқаи байни тамоюлҳои иҷтимоӣ ва касбӣ хеле муҳим аст.

Тамоюли иҷтимоӣ ин муайян кардани мавқеи шахс дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ, интихоби мавқеи иҷтимоии дилхоҳ ва роҳҳои ноил шудан ба он мебошад. Тамоюли касб – ин огаҳӣ аз «маҷмӯи» касбҳое, ки ҷома дар айни замон пешниҳод мекунад ва интихоби ҷолибтарин аз онҳо мебошад. Тамоюли иҷтимоӣ бо касбӣ мутақобила аст, гарчанде ки ҳарду яксон нестанд. Онҳо инчунин ба ҳамдигар алоқаманданд, зеро мавқеи иҷтимоии одам дар ҷамъият бо характер ва мазмуни кори ӯ муайян карда мешавад. Дар давраи тағйирёбии бозори меҳнат, самти иҷтимоӣ ба маориф талаботҳои нав гузошт. *(нигаред ба ҷадвали 7).* **Нақшаҳои Шумо баъди хатми таҳсилот дар муассисаҳои таълимии миёна ва олии. (n=329)**

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Қор кардан мехоҳам	165	50,2	50,5	50,5
Мехоҳам таҳсилро дар мактаби олии давом диҳам	60	18,2	18,3	68,8
Мехоҳам маълумоти дигари олии гирам	89	27,1	27,2	96,0
Ба хизмати ҳарбӣ меравам	9	2,7	2,8	98,8
БҚММ	4	1,2	1,2	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Аз натиҷаи таҳқиқот бармеояд, ки бештар аз нисфи пурсидашудагон (50,5%) пас аз хатми таҳсил қор кардан мехоҳанд ва ба ин восита дар таъмини моддии оила ёрӣ мерасонанд, малакаи меҳнатиро азхуд мекунанд, аз тарафи дигар, имконоти маҳдуди молиявии хонавода имконият намедиҳад, ки онҳо

дар донишгоҳҳо таҳсилро идома диҳанд. Ин духурагӣ хоси аксари ҷавонон аст ва он ба сатҳи зиндагии оилаҳо марбут мебошад.

Аз шумораи умумии пурсидашудагон-2,8% ба хизмати ҳарбӣ рафтан меҷӯянд, 18,3% бошад меҷӯянд таҳсилро дар донишгоҳ идома диҳанд. Гуруҳи дуюми ҷавонон мутмаинанд, ки пас аз гирифтани таҳсилот метавонанд аз рӯйи ихтисоси худ кор пайдо кунанд ва 27,2% ният доранд, ки тахассуси иловагӣ гиранд, то инки кори хубтару музди меҳнати баландтар гиранд. Сабабҳои гирифтани маълумоти дуюмро дар байни ҷавонон аз рӯйи меъёрҳои зерин фарқ мекунанд: аввалан, ҷавонон дар бораи талаботи бозори меҳнат пурра огоҳ нестанд ва аксар вақт дар интихоби касб ба хатогӣ роҳ медиҳанд. Сониян, як қисми муайян кӯшиш мекунанд, ки аз рӯйи ягон ихтисос ба донишгоҳҳо дохил шаванд, то аз хизмати ҳарбӣ озод шаванд.

Қисмати муайяни ҷавононе, ки саъй доранд, соҳиби маълумоти дуюм шаванд, нияти худро ба он ихтисосҳое, ки дар ҷомеа бонифӯз медонанд, рабт медиҳанд. Аз ин рӯ, ба теъдоди хоҳишмандони гирифтани маълумоти молиявӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ имкон медиҳад, ки маҳз ҳамин намуди таҳсил дар ҷомеа мавқеи пешсаф ва соҳибмаърифатро ишғол намоянд.

Мақсади омӯзиш баланд бардоштани дараҷаи маълумот ва тахассус буда, онҳо бо ҳам алоқаманд мебошанд. Агар дар мактаби маълумоти умумӣ шавқу ҳавас асосан бахонданравона шуда, онро ҳамчун муносибати «зарурӣ», ё худ «падару модар талаб мекунад», «ҳама меҷӯянд», амалӣ карда шавад, пас дар мактабҳои миёнаи махсус ва махсусан олий шавқу ҳавас равшан ифода меёбад: хоҳиши «ба даст овардани касби қолиб», «баланд бардоштани нифӯзи худ», «ба доираи зехнии ҳаёт ҳамроҳ шудан», «роҳбар шудан ва ғайра».¹⁰⁶

¹⁰⁶Горелов, А.А. Основы социологии и политологии: учеб. Пособие [Текст] / А.А. Горелов. Издательство «ФЛИНТА», 2018. 4-е изд. - С. 103.

Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ ангезае, ки бо имконияти ба даст овардани кори маошаш баланд, бо майли ба даст овардани мустақилияти иқтисодӣ ва ҳатто мустақилияти иқтисодии шахсӣ натавонанд аз падару модарон, балки ба андозаи муайян аз ҷамъият низ вобаста мебошад. *(нигаред ба ҷадвали 8)*. **Оё Шумо мехоҳед дар оянда аз рӯйи ихтисос фаъолият намоед?**

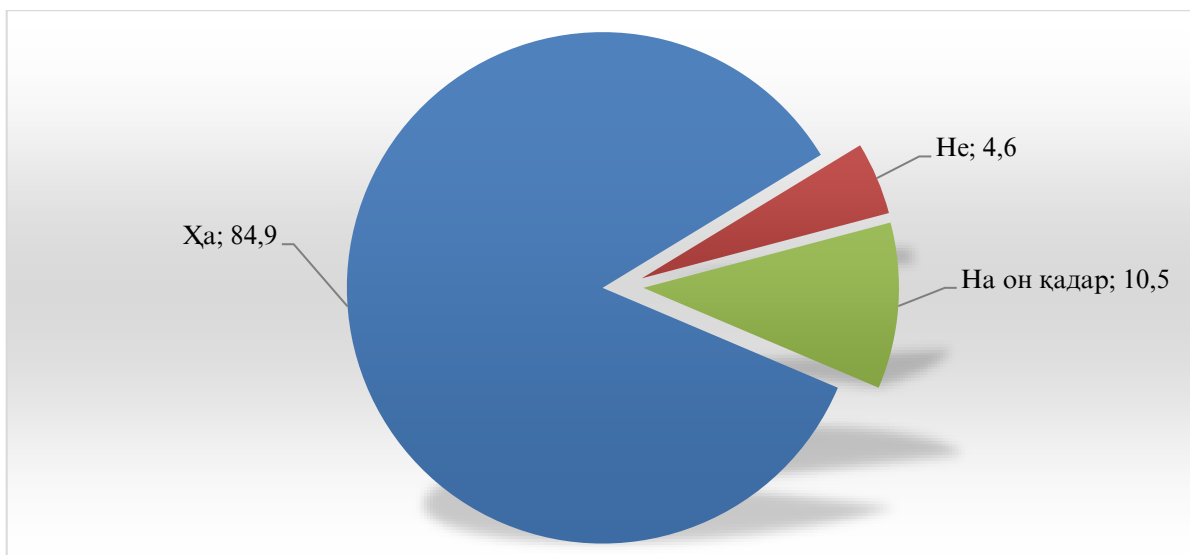
	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Бале, мехоҳам аз рӯйи ихтисосам кор кунам	260	79,0	79,5	79,5
Барои ман фарқ надорад	37	11,2	11,3	90,8
Аз рӯйи ихтисос кор кардан муҳим нест, муҳим пул кор кардан	28	8,5	8,6	99,4
БҶММ	2	6	6	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Қисми асосии донишҷӯёни пурсидашуда (79,5%) баъди гирифтани маълумоти олии аз рӯйи ихтисоси худ кор кардан мехоҳанд. 11,3% ҷавоб доданд, ки аз рӯйи ихтисос кор кардан ба онҳо муҳим нест. Онҳо мутмаинанд, ки сарфи назар аз ихтисоси гирифташон бо хоҳиши худ ҷойи кор пайдо карда метавонанд ва 8,6% низ чунин ақида доранд, фақат бо иловаи он, ки ҳадафи аслии онҳо ба даст овардани маблағи хуб аст. Ин ду гуруҳи охири ҷавонон аз рӯйи ангезаҳо ва тамоюлҳои иҷтимоии худ аз гуруҳи аввал бо он фарқ мекунанд, ки онҳо хешовандони бонуфуз доранд ва барои соҳиб шудан ба шуғли бемамоният имконият доранд. Гуруҳи якуми ҷавононро метавон ба гуруҳи донишҷӯёне дохил кард, ки бо кӯшишу ғайрати худ дониши заруриро аз худ карда, ба кори оянда бо умед менигаранд.

Мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки сифати таълим дар шаҳру деҳот то андозае аз ҳам фарқ мекунад, зеро шароити деҳот барои гирифтани маълумоти босифат аз воситаҳои техникӣ таълимпурра таъмин нест. Илова ба ин сатҳи пасти мутахассисони соҳибхтисос ва маҷмӯи маҳдудиятҳои иҷтимоӣ, ба ташаккули ҷаҳонбинии насли наврас ва шахсии онҳо мусоидат намекунад.

Дар байни гуруҳи ҷавононе, ки дар мактабҳои маълумоти умумӣ ба омӯхтани фанҳои алоҳида машғуланд ва онҳое, ки дар мактабҳои шаҳр ва мактабҳои деҳот мехонанд, фарқият мушоҳида карда мешавад. Ин тафовут дар низоми маориф вобаста ба гузаштан ба муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ ва таълими касбӣ-техникӣ алоқаманд аст.

Таълими касбӣ-техникӣ марҳалаи муҳими ташаккули шаҳрвандии шахс, инкишофи мутаносиби он мебошад. Аз ин рӯ, дар шароити нави низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ тақмили ихтисоси ҷавонон муносибати махсусро талаб мекунад, чунки он қисми муҳими бо кор таъмин намудани ҷавонон мебошад. Дар робита ба ин масъала аксарияти ҷавонони пурсидашуда (84,9%) ҷавоби мусбат додаанд. Дар ин асос метавон ба хулосае омад, ки аксари ҷавонон мутмаин нестанд, ки ихтисоси гирифташон барои шуғл дар ҷомеалозим аст. Қисми ками пурсидашудагон (4,6%) ақида доранд, ки ба тақмили ихтисос ниёз надоранд. Ба ин гуруҳи иҷтимоии ҷавонон асосан онҳое дохил мешаванд, ки аз рӯйи ихтисосашон кор кардан барояшон муҳим аст, ба шуғли худ боварии комил доранд ва мавқеи худро дар сохтори иҷтимоии ҷомеа муайян мекунад. Танҳо 10,5% донишҷӯёни пурсидашуда ба ин назаранд, ки тақмили ихтисоси мутахассисони ҷавон «на он қадар» муҳим аст. *(нигаред ба расми 5)*. **Ба назари Шумо мутахассисони ҷавон ба тақмили ихтисос ниёз доранд? (n=329)**

Вобаста ба масъалаи мазкур муҳаққиқи тоҷик Қурбонов А. Ш. чунин қайд менамояд: «Масъалаи таҳсилот дар маҷмуъ ва масъалаи таҳсилоти олі қисман, яке аз мушкилоти ҳассостарини ҷомеаи муосири Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии омма, хусусан насли наврас, самти асоситарин ва муҳимтарини рушди мамлакат дар ояндаи наздику дур ба шумор меравад. Илова бар ин, дигаргуниҳои куллі дар низоми маориф боиси афзудани масъулияти маориф дар раванди иҷтимоишавии шахс ва шаклгирии «меъёрҳои нави рафтори иҷтимоӣ» мегардад».¹⁰⁷

Ҳамин тариқ, ба андешаи Э. Ҷ. Паувер мафҳуми «маориф» - ро дар се маънои асосӣ фаҳмидан мумкин аст: «маориф - чун сарвати шахс; маориф – чун раванди ба даст овардани ин сарват аз тарафи шахс; низоми маориф – чун ниҳоди иҷтимоӣ, ки ҷиҳати кӯмак расонидан ба тамоми шаҳрвандон дар ба даст овардани чунин сарват вучуд дорад».¹⁰⁸

Яке аз вазифаҳои маориф, ин тарбия намудан худомӯзии доимиидониш аст, ки дар натиҷаи он маҳорат комилан инкишоф ёфта, танҳо ба системаи таҳсилот маҳдуд намешавад. Албатта, мактаб метавонад ва бояд ба инсон малакаи кори мустақилона бо китоб, ҳуҷҷат ва ғайра диҳад. Аммо худидоракуни дар асоси маълумоти умумӣ ва касбӣ ташаккул меёбад, на ба

¹⁰⁷Қурбонов, А.Ш. Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ - фалсафӣ) [Матн] / А.Ш. Қурбонов.– Душанбе: Ирфон, 2019. - С. 30.

¹⁰⁸Гусинский, Н.Э. Введение в философию образования [Текст] / Н.Э. Гусинский, Ю.И. Турчанинова.– М.: Логос, 2003. - С. 96.

чойи он. Имкониятҳои нави техникӣ ва иттилооти телевизиони таълимӣ, фиттаҳои видеоӣ, компютерҳои фардӣ, таълими фосилавӣ ҳанӯз барои эҳтиёҷоти худомӯзӣ васеъ истифода намешаванд. Тақдирӣ наслҳои навро торафт бештар маданияти умуминсонӣ: инкишофи тафаккури мантиқӣ, забон, математика, саводнокии компютер муайян мекунад. Дар натиҷаи пайвастанӣ таълим бо истеҳсолот натавонанд маҳорати меҳнатӣ ва одати меҳнатӣ пайдо мешавад, балки барои дар фаъолияти меҳнатӣ татбиқ намудани дониши илмҳои асосӣ имкониятҳо фароҳам оварда мешавад ва меҳнат сермаҳсул шуда, аҳамияти ҷамъиятӣ пайдо мекунад. Дар сурате, ки меҳнат сифати нави ҷамъиятӣ пайдо мекунад, ба яке аз омилҳои таълим ташаккули сарвати маънавии шахс табдил меёбад.

Дар синни мактабӣ тағйироти назаррасӣ сифатӣ ба амал меояд, ки аксар вақт дар физиология, шавқу рағбат ва муносибатҳои шахсиятағйироти ҷиддиро ба вуҷуд меорад. Ин тағйиротҳо низ табиатан ғайриҷашмдошт мебошанд, зеро онҳо метавонанд дар як муддати муайян ба вуҷуд оянд, ки раванди инкишофи наврасон ва мутобиқшавии онҳоро дар ҷомеа осон мекунад. Ҷомеаи деҳот омилҳои муҳити зистро гуруҳбандӣ мекунад, ки ба ташаккули шахс таъсири назаррас дорад. Модели нави фаъолияти ҷамъиятию педагогӣ дар деҳот бояд ба муайян кардани шароити усулҳои фаъолгардонии оила, ҳамчун омилҳои пешбарандаи раванди иҷтимоишавии аввалия, ба ҳамбастагии педагогикаи касбӣ ва халқӣ ҳамчун хусусияти фарқкунандаи фаъолияти иҷтимоӣ, асос ёбад.

Аз таҳлили назариявии иҷтимоишавӣ ҳамчун раванд маълум аст, ки вазифаи асосиро дар онҳо ҳодҳо ва агентҳои иҷтимоишавӣ иҷро мекунанд. Дар ин замина шахси иҷтимоишуда ҳамчун объекти иҷтимоӣ амал мекунад. Аммо, инсонӣ субъекти иҷтимоишавӣ, офарандаи «ман» буда, мавқеъ ва нақши худро дар ҷамъият дорад ва узви ҷомеа ҳисобида мешавад. Аз ин рӯ, насли наврасон дар раванди муносибат бо муҳити иҷтимоӣ натавонанд меъёрҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои фарҳангиро азхуд мекунад, балки тавассути фаъолияти назаррасӣ худ таъсири муҳити иҷтимоиро қабул ё рад карда, онҳоро азхуд мекунад. Истифодаи пурраи нерӯи анъанаҳои пешқадами

муҳити миллӣ, аз ҷониби омӯзгорон фароҳам овардани шароит барои инкишофи озодона ва ҳифзи ҷаҳони маънавии насли наврас, ташаккули шахс, тарбияи фарҳангӣ, ошноӣ бо арзишҳоиҷомеа асоси он мебошад.

Стратегияи таълиму тарбияи томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ тамоюлҳои рушди ҳаёти иҷтимоиро, ки бо майли таҳдиди арзиши хоси фарҳангҳои миллӣ алоқаманданд, ба назар нагирифта наметавонад. Дар педагогикаи томактабӣ ва маълумоти умумӣ онҳо масъалаҳои тарбияи фарҳангӣ миллӣ мебошанд, ки бачагонро бо шаклу мазмуни гуногуни он шинос менамояд. Бинобар ин, ҳар як муассисаи таълимии миллӣ бояд навъи ба худ хоси фазои таълимии фарҳанги миллӣ, минтақавӣ ва умумӣ дошта бошад, ки дар ҷаҳони муосир шартҳои зарурии иҷтимоишавии шахси муайян мебошад.

Мувофиқи андешаи муҳаққиқи тоҷик Қурбонов А. Ш.: «дар асоси стандарти давлатии таълимии қабулгардида имконияти таъмини донишҷӯён бо донишҳои умумӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, гуманитарӣ ва фалсафӣ фароҳам меояд, ки тавассути он ҷаҳонбинии амиқи илмӣ, ҳамчунин ҷаҳони маънавӣ ва сифатҳои ахлоқӣ-равонии шахсият ташаккул меёбад. Дар маҷмӯъ концепсияи рушди ҳамаҷониба ва мутаносиби шахсият асоси методологияи тарбияи мутахассисонро ташкил медиҳад. Он моҳиятан, ҳам аз нигоҳи ягонагии талаботи шахсият иҷтимоӣ ва манфиатҳо ва ҳам аз рӯйи боҳамалоқамандии тамоми тарафҳо ва хосиятҳо назарияи ҳамгироии шахсият мебошад».¹⁰⁹

Қисми таркибии раванди корҳои беруназсинфӣ оид ба тарбияи ҳуқуқии хонандагон синфҳои болоӣ, иштироқи онҳо дар иҷрои қонун мебошад. Ба андешаи А. Э. Тарас: «Қалб намудани хонандагон ба чунин фаъолиятҳо ду вазифаи ба ҳам алоқамандро ҳал мекунад: аз як тараф, онҳо дар ҷорабиниҳои мушаххас оид ба риояи интизом ва тартиботи ҳуқуқӣ дар байни ноболиғон дар мактаб ва маҳалла иштирок мекунанд, аз тарафи дигар, дар онҳо эътиқоди ҳуқуқӣ ва малакаҳои рафтор ташаккул

¹⁰⁹Қурбонов, А.Ш. Таҳаввули низомии маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ - фалсафӣ) [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. - С. 169.

меёбад». ¹¹⁰Ин намуди фаъолият ҳамчун шакли фаъоли ташкилии тарбияи ҳуқуқӣ ба фаъолияти беруназсинфӣи хонандагон мансуб буда, бо кӯмак ва иштироки мақомоту муассисаҳои гуногуни давлатӣ гузаронида мешавад. Ҳангоми гузаронидани ин намуди фаъолият ташкилотчии таълими ҳуқуқӣ бояд як қатор шартҳоро ба инобат гирад:

Якум, ташаккул додани муносибати мусбати талабагони мактаби миёна нисбат ба фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ, ки ба ин ҳолатҳои зерин мусоидат мекунад: а) ифшои аҳамияти иҷтимоии он; б) манфиатҳое, ки аз мазмуни фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ ба миён меоянд;

Дуюм, барои хонандагони синфҳои болоӣ дар асоси эътиқоди шахсӣ, муҳайё кардани шароити фаъоли ҳаётӣ, ба онҳо додани имконияти ташаббус, кордонӣ, мустақилият ва ғайраҳо;

Сеюм, ташкили фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро намунавӣ кардан, натиҷаи кори онҳоро баррасӣ намудан ва ба он баҳо додан;

Чорум, фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ бояд ба риояи интизом ва тартиботи ҳуқуқӣ, асосан дар байни ноболиғон, дар мактабҳо, маҳаллаҳо ва муассисаҳои бачагонаи беруназмактабӣ нигаронида шуда, бо иштирок, назорат ва роҳнамоии ҳатмии омӯзгорон, аъзоёни ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва кормандони ҳифзи ҳуқуқ сурат гирад. Барои иҷтимоишавии донишҷӯён тарбияи масъулиятшиносии шахсӣ, ташаккули шуури ҳуқуқиродар раванди таълими ҳуқуқӣ ва фаъолияти тарбиявии ҳифзи ҳуқуқро такмил додан зарур аст.

Имрӯзҳо бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ ин шаклҳои кори беруназсинфӣ оид ба тарбияи ҳуқуқӣ дар мактабҳои ҷумҳурӣ аз байн рафтааст. Дар низоми маориф шаклҳои наво, ки ба муносибатҳои навои ҷамъиятӣ мувофиқанд, ҳанӯз инкишоф наёфтаанд ва агар онҳо мавҷуд бошанд ҳам, на дар ҳамаҷо амал мекунад. Бовучуди ин, иштироки мактаббачагон дар фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ дар шароити муосир яке аз омилҳои муҳимтарини баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва ҷорӣ

¹¹⁰Хамроев, Ш.С. Проблемы правового воспитания школьной молодежи в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Ш.С. Хамроев. – Душанбе, 2003. - С. 37.

намудани малакаҳои рафтори ҳуқуқӣ мебошад. Барои самараноктар амалӣ намудани раванди таълими ҳуқуқӣ, курсҳои интихобии донишҳои ҳуқуқӣ аҳамияти махсус доранд, ки онҳо ҳамчун шакли ташкилии таълими ҳуқуқӣ муҳим мебошанд.

Машғулияти ихтиёрӣ ҳамчун шакли махсуси ташкили таълими талабагон дар баробари машғулияти синфӣ ва беруназсинфӣ пешбинӣ карда шудаанд: азхуд намудани донишҳои ҳуқуқии масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳ, ки ҳуди талабагон интихоб мекунанд; мустаҳкам намудан ва амиқ гардондани донишҳои ҳаррӯзаи донишҷӯён, ки аз фанни ҳуқуқ пешбинӣ шудаанд; ташаккул додани малакаҳои муайяни амалӣ оид ба хусусияти фанни ҳуқуқии мактабӣ (таҳлил ва мутолиаи адабиёти илмӣ, кор бо сарчашмаҳо, гузаронидани таҷрибаҳо ва ғайра).

Мавзӯҳои курсҳои интихобии донишҳои ҳуқуқӣ барои хонандагони синфҳои 9-11 дар мактабҳо пешакӣ эълон карда мешаванд. Хонандагон метавонанд мувофиқи хоҳиш ва шавқу ҳаваси худ яке аз курсҳои эълоншударо интихоб намуда, дар тамоми давраи таҳсил дар он машғул шаванд. Машғулият бояд аз рӯйи нақша ва чадвали мушаххасе, ки мактаб тартиб додааст, гузаронида шавад ва барои шахсоне, ки ба он дохил шудаанд, ҳатмӣ бошад. Дар ҳар давра, шумораи маҳдуди фанҳои интихобӣ метавонанд ба таври мутамарказ барои ҳамаи мактабҳо пешниҳод карда шаванд. Дар ин росто ба хонандагони синфҳои болоӣ мавзӯҳои зерин пешниҳод карда мешаванд: «Пайдош ва моҳияти давлат ва ҳуқуқ», «Асосҳои ҳуқуқи давлат», «Асосҳои ҳуқуқи шахрвандӣ», «Асосҳои ҳуқуқи оилавӣ», «Асосҳои ҳуқуқи меҳнат», «Намудҳои ҳуқуқи тартибот» ва ғайра. Дар синфи 11 омӯзиши фанни «Таърихи давлат ва ҳуқуқ» ва ғайра давом дорад. Ҳангоми ташкили фанҳои интихобӣ ҳайати хонандагон, синну соли онҳо, дараҷаи тайёрӣ, мазмуни маводи омӯхташаванда, инчунин фикру мулоҳизаҳо ва мавқеи ҳуди хонандагон ба назар гирифта мешавад.

Аз ин ҷост, ки барои ба курсҳои ихтиёрӣ ҷалб намудани талабагон машғулиятҳои беруназсинфӣ ташкил карда шудаи мактаб аз фанни ҳуқуқ, инчунин чорабиниҳои давомдори ҳуқуқӣ мусоидат карда метавонад.

Масалан, ҳафтаи ҳуқуқ, суҳбатҳо, баҳсҳо, мизҳои мудаввар дар мавзӯҳои ҳуқуқии дорои мазмуни гуногун. Аҳамияти тарбиявии фанҳои интихобӣ дар ташаккули фаъолият, маҳорати кори мустақилонаи донишҷӯён, ки ба он чунин тадбирҳо, аз қабилӣ ҷавоб додан ба саволҳо (шифоҳӣ ё хаттӣ), тартиб додани нақша, тезисҳо, реферат, матнҳои мухтасар ва тақризҳоиборат мебошад.

Ҳамин тавр, дар сурати дуруст ба роҳ мондани чунин шаклҳои беруназсинфии «тарбияи ҳуқуқии талабагони синфҳои болоӣ натавонанд азхуд намудани донишҳои ҳуқуқии хонандагон, балки дар амал фаъолон истифода бурдани донишҳои ҳосилгардида низ таъмин карда мешавад. Бидуни индониши ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, ҷаҳонбинии комили насли наврасро ташаккул додан ғайриимкон аст».¹¹¹

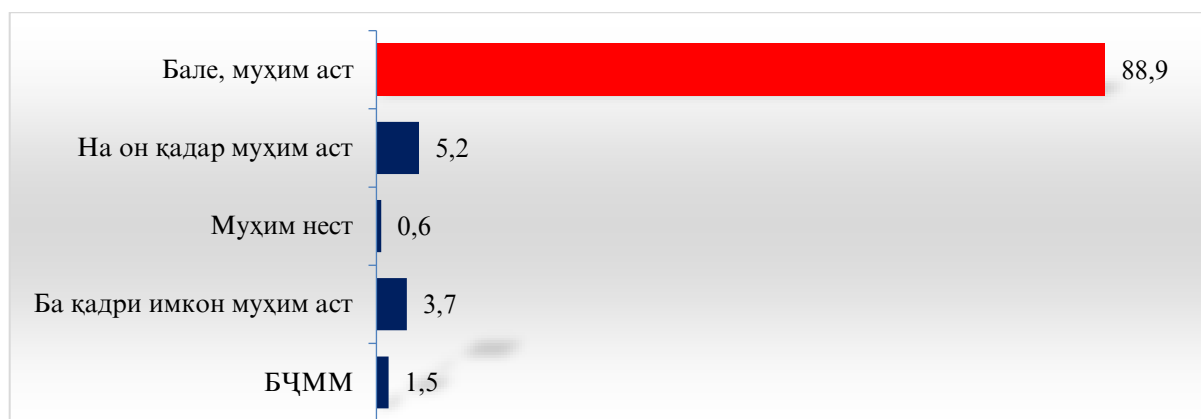
Огоҳии ҳуқуқӣ яке аз объектҳои асосии тарбияи ҳуқуқӣ мебошад. Бе ташаккули дурусти он ба шароити воқеии муосир, ки татбиқи сифатии волоияти қонунро таъмин менамоянд, баҳои дурусти ҳуқуқӣ додан имконнопазир аст. Илова ба ин, имрӯз номувофиқатии шуур ва рафтори ҳуқуқии насли наврас ба номукамалӣ ва хатогиҳо дар кори ҳуқуқӣ-тарбиявӣ таъдил ёфтааст. Аз ин рӯ, дар воқеияти иҷтимоӣ таҷрибаи ҳуқуқии ҳаррӯза, шароити ташаккул ва ҳамкориҳои онро бо кори мақсадноки тарбиявӣ сарфи назар кардан номумкин аст. Тарбияи ҳуқуқӣ аз тайёр кардани шуури шахсоне иборат аст, ки дар шароити демократикунонии давлат дар низоми ҳуқуқ тарбия ёфта, дар он равандҳои танзими ҳуқуқӣ ҳукмфармоӣ - «ҳама он чизе, ки қонун манъ накардааст, иҷозат дода мешавад». Тарбияи ҳуқуқӣ самти муҳими низоми кори тарбиявӣ мебошад. Дар баробари ин, таълими ҳуқуқӣ бо мақсади ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон ва донишҷӯён бо дигар намудҳои таълим алоқамандии зич дорад. Бинобар ин, ба донишҷӯён оид ба тарбияи ҳуқуқӣ савол гузошта шуд. Натиҷаҳои ба дастмада нишон медиҳанд, ки тарбияи ҳуқуқӣ барои ҷомеа омили муҳим буда, ба насли

¹¹¹Хамроев, Ш.С. Проблемы правового воспитания школьной молодежи в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Ш.С. Хамроев. – Душанбе, 2003. - С. 40.

наврас дар риояи меъёру қоидаҳои рафтори ҷомеа мусоидат намуда, намудҳои гуногуни инфиродии ахлоқиропешгирӣ менамояд.

Бинобар ин, ба саволи гузошта шуда дар ин хусус 88,9%-и донишҷӯён ҷавоби мусбат доданд. Аз шумораи умумии пурсидашудагон-5,2% тарбияи ҳуқуқии ҷавононро «на он қадар муҳим», 0,6% «муҳим нест» ва 3,7% «ба қадри имкон муҳим аст» арзёбӣ намудаанд. (нигаред ба расми 6).

Оё Шумо тарбияи ҳуқуқии ҷавононро муҳим меҳисобед? (n=329)

Дар баробари ин, чунон ки Ш. С. Ҳамроев қайд мекунад, «дар адабиёти илмӣ тарбияи ҳуқуқӣ бе асос бо тарбияи ахлоқӣ иваз карда шудааст, ки мо онро хатои назариявӣ мешуморем. Сарчашмаи фаъолияти ҳуқуқшиносии шаҳрвандон, фаъолияти ҳаррӯзаи ҷамъиятӣ ва амалӣ ба ҳисоб рафта, ба раванди иҷтимоишавии шахс ва тарбияи ҳуқуқӣ мусоидат мекунад».¹¹²Зеро ки таълими ҳуқуқӣ дар доираи маҷмӯи равиши таълим бо пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо дар байни ноқилогон ҳамбастагӣ дорад. Яъне, тарбияи ҳуқуқӣ ҳамзамон вазифаҳои таъсири махсуси пешгирикунандаро ба шуур ва рафтори шахсони қачрафтор иҷро менамояд. Самти афзалиятноки қори пешгирикунанда дар байни насли наврас бояд тадбирҳо оид ба безаргардонӣ ва рафъи сабабҳои иҷтимоии ҳуқуқвайронкуниҳо, иҷтимоишавии тарбиятгирандагон, ислоҳи рафтор ва тарзи зиндагӣ, офиятбахшии иҷтимоии шахсони инҳирофшуда бошад.

¹¹²Ҳамроев, Ш.С. Проблемы правового воспитания школьной молодежи в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Ш.С. Ҳамроев.– Душанбе, 2003. - С. 42.

Масъалаҳои тарбияи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар вақтҳои охир, чӣ аз нуқтаи назари ташаккули шуури ахлоқию ҳуқуқӣ ва чӣ аз нигоҳи талаботи муносири ҷомеа, бинобар шаклдигаркунии иҷтимоиҷомеа аҳамияти бештар пайдо мекунад. «Тарбияи ҳуқуқӣ бо дигар соҳаҳои кори тарбия ҳам алоқаманд аст, ки дар байни онҳо тарбияи ахлоқӣ ҷойи махсусан муҳимро ишғол мекунад. Ҳамин тариқ, тарбияи ҳуқуқии хонандагон ва донишҷӯён дар асоси принципҳои рафтори ахлоқӣ сурат мегирад. Илова ба ин, тарбияи ахлоқӣ шахсро бо дониш, принципҳо ва талаботи ахлоқии ҷомеа мучаҳҳаз месозад, ба онҳо чунин мафҳумҳои ахлоқӣ, аз қабили «шараф», «вичдон», «вазифа», масъулият ва «адолат»-ро тақвият медиҳад. Дар навбати худ барои фаҳмидани маҷмуи категорияҳо, тавассути баҳодиҳии ахлоқӣ ба амалиёти одамон ва ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ба амал бароварда мешаванд. Ғайр аз ин, таълими ҳуқуқӣ имкони воқеии ошкор намудани мазмуни неку бад, адолат, вичдон, шаъну шарафро нишон дода, тадриҷан насли ҷавонро ба фаҳмидани вазифаи ҳуқуқӣ шинос менамояд. Муносибати тарбияи ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ дар маҷмӯи раванди тарбияи хонандагон сурат мегирад.

Асос дар ин равиш баёни мувозинати тарбияи ҳуқуқию ахлоқӣ мебошад. Ин раванд рафъи шаклдигаркунии шуур ва рафтори ахлоқию ҳуқуқии насли наврасро метезонад».¹¹³ Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун раванди мушаххас ва мақсадноки интиқоли маҷмуи донишҳо дар бораи меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқӣ, ноил шудан ба сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқии шахсро дар бар мегирад. Аз ин лиҳоз, маърифати ҳуқуқӣ ба муоширати иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мусоидат намуда, ҳамчун омили ибтидоии фарҳанги ташаккули саводнокии ҳуқуқии инсон баромад мекунад. Дар баробари ин, агар бе сатҳи баланди шуури ҳуқуқӣ дар бораи сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқӣ суҳан

¹¹³Хамроев, Ш.С. Проблемы правового воспитания школьной молодежи в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Ш.С. Хамроев. – Душанбе, 2003. - С. 45.

рондан мумкин набошад, пас бе самаранокии тарбияи ҳуқуқӣ, ҳамчун натиҷаи ниҳой, дар бораи фарҳанги ҳуқуқӣсухан рондан мумкин нест. Ба андешаи мо, низоми таълими ҳуқуқӣяке аз шартҳои заруриибаррасии воқеиятиҷанбаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, маҷмуитабӣ (органикӣ)-и унсурҳои мутақобила мебошад. Бинобар ин, хусусиятҳои системавии таълими ҳуқуқӣаз чунин омилҳо иборатанд: мақсаду вазифаҳо, субъектҳо, объектҳо, шаклу усулҳо, натиҷаҳои таълими ҳуқуқӣ.Ҳамаи ин аломатҳо ба ҳамдигар таъсир расонида, ягонагии системаи тарбияи ҳуқуқии ҷамъиятро ташкил медиҳанд.

Хулоса, низоми маориф ҳамчунниҳоди иҷтимоӣвоситаиасосииинкишофи соҳаи иқтисодиёт, илму техника ва истифодаиравандҳоитехнологӣдаристеҳсолотбуда, дар тайёр намудани мутахассисони касбӣдаршароити саноатикунонии кишвар нақшимуассирроичроменамаояд. Дар баробари ин тарбияи ҳуқуқӣ дар низоми маориф ба раванди иҷтимоишавии шахс, бахусус дар соҳаи фаъолияти насли наврас дарбахшҳои (сектор)ҷамъиятӣ, муҳим баррасӣ мешавад.

3.Тарбияи меҳнатӣ ҳамчун ҷанбаи муҳими иҷтимоишавии шахс

Тарбияи меҳнатӣдар доираи фаъолияти муассисаҳои таълимӣ раванди муташаккилест, ки вазифаи иҷтимоӣ, омода намудани ҷавонон ба ҳаёти ҷомеаро иҷро мекунад.Дар шароити дигаргунсозии ҷамъият ва гузаштан ба муносибатҳои бозаргонӣ масъалаи тарбияи меҳнатӣ хело мураккаб ва баҳсталаб гардид. Чунин раванд ба иҷтимоишавии шахс аз ҷиҳати мутобиқшавӣ, тамоюли зиндагӣ ва худшиносӣ таъсири манфӣ расонд. Хусусияти хоси тарбияи меҳнатӣ дар марҳилаи муосир дар он дида мешавад, ки дар шароити низоми тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ қарор

дошта, намудҳои маҳдуди меҳнат ва бекорӣ аҳолиро ба амал мебарорад ва ба иҷтимоишавӣ шахс таъсири номусоид мерасонад.

Фаъолияти меҳнатӣ аз ҳар як инсон масъулияти муносибати мақсаднок, хирадмандона, рафтори фикриро барои иҷрои вазифаи муайян талаб мекунад. Меҳнат омили муҳими инкишофи ҷисмонӣ ва равонии инсон мебошад. «Фаъолияти меҳнатӣ ба кӯдакон таъсири калон расонда, ба онҳо хосиятҳои нави предметҳо, маводҳоро торафт бештар ошкор менамояд ва фаҳмиши онҳоро дар бораи олами воқеӣ ғанӣ мегардонад. Фаъолияти меҳнатӣ воситаи боэътимоди шиносоии насли наврас бо олами атроф буда, имконият медиҳад, ки донишҳои назариявиро дар амал татбиқ намояд, шуури худро бо тасвирҳои ҳиссӣ бой гардонад, онҳоро равшан вamuшахас намояд. Иштироки мактаббачагон дар фаъолияти меҳнатӣ ва пеш аз ҳама, дар меҳнати истеҳсолӣ дар илми педагогика, чун воситаи асосии ба низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ворид намудани кӯдакон, наврасону ҷавонон ва заминаи ҷудонашавандаи тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули тарбияи ҷамаҷонибаи шахс, баррасӣ шудааст».¹¹⁴ Масъалаи меҳнатдӯстӣ дар илми сотсиологияи маорифхамчун муҳимтарин ҷузъи таълиму тарбияи насли наврас ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми шахси ҷамаҷониба инкишофёфта тамоми сохтори иҷтимоии шахсиро дар бар мегирад: дунёи маънавии он, манфиатҳо, идеалҳо, самтҳои арзишӣ, ниёзҳо, доираи ҳавасмандкунӣ, муҳити зист ва ғайра. Ба ин маънӣ, фарогирии ин омилҳо шароити мавҷудаи муҳити иҷтимоиро ташаккул медиҳанд. Инсон мавҷуди фаъол аст ва аз ин рӯ, истифодаи қувваҳои руҳӣ ва ҷисмонии ӯ дар соҳаҳои гуногун ба амал бароварда мешавад. Ангезаҳои, ки фаъолиятро ҳавасманд мекунанд, метавонанд гуногун бошанд. Аммо на ҳар

¹¹⁴Бондаревская, Е.В. Трудовое воспитание учащихся в условиях реализации школьной реформы [Текст] / Е.В. Бондаревская. – Ростов-н/Дону, 2006. - С. 84.

шахс ният ва муносибатҳои ҳаётии худро танҳо ба воситаи шаклҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ амалӣ гардонда метавонад. Ин фаъолиятро, пеш аз ҳама, ба хизмати ҷамъият, ё ба қонеъ гардондани талаботҳои шахсията ба амал баровардани майлу хоҳиши шахсии онҳо равона кардан мумкин аст.

Тарбияи меҳнатӣ, ҳамчун омили иҷтимоишавӣ, дар маҷмуи вазифаҳои пешбинишуда инъикос меёбад. Ба ин муносибат мо зарурияти пайвастанмоии мактабро бо истеҳсолот, бо равандҳои истеҳсоли ва касбу кори гуногун, ҳамаҷониба шинос кардани хонандагон бо меҳнатро дар назар дорем. Инчунин, суҳан дар бораи муқаррар намудани алоқаи дохилии байни таҷҳизонидани техникий мактаб ва ба меҳнати фикрию ҷисмонӣ, ба ягонагии органикий онҳо ҷалб намудани хонандагон меравад. Ҳамоҳангии фаъолиятҳои гуногун имкон медиҳад, ки наврасон ҳамаҷониба инкишоф ёфта, хонандагон бо талаботи касбҳои гуногун шинос шаванд. Аз ин рӯ, ба ҳам пайвастании раванди меҳнат ва ташаккули муносибати эҷодӣ аҳамияти калони тарбиявӣ дорад.

Вобаста ба ин, дарси технология бояд бо тамоми системаи таълимии мактаб алоқаи зич дошта бошад. Малакаҳое, ки дар ин дарсҳо ба даст оварда мешаванд, натавонанд хонандагон, балки барои коллективи мактаб низ ғайрибаҳар аст, зеро чунин муҳит дар мактаб ба раванди иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахс мусоидат менамояд. Коллективи мактаб бояд мақсади умумӣ дошта, бо фаъолияти гуногуни меҳнати машғул бошад ва ташкилотҳое дошта бошад, ки ҳаёт ва фаъолиятро роҳбарӣ кунад, то инки натиҷаи самарабахш ба даст оварад.

Тарбияи меҳнатӣ омили муҳими инкишофи ҷисмонӣ, равонӣ ва маънавии талабагон маҳсуб меёбад. Иштирок дар меҳнати коллективона муносибати ахлоқии инсонро нисбат ба одамони дигар ташаккул

медихад.Тарбияи меҳнатӣ дар байни ҷавонон ҳисси вазифаюшарафро мепарварад ва ин танҳо дар шароити ба ҳам пайвастании таълиму тарбиява гирифтани ихтисоси босифати ба талаботи иқтисоди бозоргонӣ ҷавобгӯ метавонад имконпазирии истифодаи меҳнати самаранокро дарҷамъият таъмин намояд. Ҳамин тавр, тарбияи меҳнатӣ бояд ҳамчун қисми табиӣ ва ба раванди таълим тобеъ гардад ва ба вазифаҳои пурраи ташаккули шахс мувофиқ бошад. Ба тӯфайли алоқии тарбияи меҳнатӣ бо истеҳсолот, нақши тарбиявии меҳнат ва умуман, таълиму тарбияи шахс баландтар мешавад.

Тарбияи меҳнатӣ дар раванди таҳаввулотии ҷомеа шакли мазмунӣ навад пайдо мекунад, хусусияти ҳавасмандии интихоби фаъолияти меҳнатӣ тағйир меёбад, талаботи ҷомеа ва манфиатҳои инсон ба меҳнат, вобаста ба шакли муносибатҳои ҷамъиятӣ тағйир меёбанд. Марҳалаи ҳозираи дигаргунсозии ҷамъият вазифаҳои объективӣ мегузорад, ки муносибатҳои пештараи одамон ба меҳнат тағйир ёфта, ҷавонон натавонанд босавод бошанд, балки моҳияти ҷамъиятии меҳнатро даркнамоянд, нисбат ба намудҳои фаъолияти меҳнатӣ масъулиятнок бошанд вадар ин самт инкишоф ёбанд.

Дар доираи муассисаҳои таҳсилоти олии вақте ки таълим бевосита бо раванди эҷодиёти илмӣ ва истеҳсолот иртибот дошта бошад, пайванди мутақобилаи фаъолияти такрористеҳсолкунӣ ва эҷодӣ ба амал меояд. Муҳаққиқи тоҷик Қурбонов А. Ш. таъкид менамояд, ки: «Пас, тарбия чун як шакли иҷтимоишавӣ, фарҳангишавии шахсият ва эътирофи ҳадафҳои фарҳангӣ чун муайянкунандаи арзишҳо аз ҷониби ӯ рӯнамо мешавад.

Муайян намудани тавонмандии муассисаи таҳсилоти олии тибқи нишондиҳандаҳои гуногун амалӣ карда мешаванд. Нишондиҳандаҳои махсусгардонидашудаи фанҳои махсус, илмҳои фундаменталӣ, навоарӣ, машғулиятҳои амалӣ, малакаи кор бо техникаи компютериро ифода

менамоянд. Кордонии шахсият бевосита аз рӯи дониши мушаххаси ӯ баҳогузорӣ мешавад».¹¹⁵

Ҳамин тавр, хусусияти характерноки тарбияи меҳнатӣ натавонанд инкишофи вазифаҳои иҷрокунанда, балки ташаккули қобилияти ташкилотчигии ҷавонон дар раванди фаъолияти меҳнатӣ мебошад. Вазифаи дигари муҳими тарбияи меҳнатии одамони дар ҳолати рушдқарор дошта, ташаккул додани шавқу ҳаваси устувори тарбиявию маърифатии онҳо мебошад. «Тарбияи мукамал, ташаккули эҳтиёҷоти маърифатии кӯдаконро дар бар мегирад, ки натавонанд ба азхуд кардани мундариҷаи ҷаҳони мактабӣ равона шудааст, балки тамоми воқеияти атрофи онҳоро фаро мегирад».¹¹⁶ «Шахс бояд аз таҷрибаи худ боварӣ ҳосил кунад, ки ҷаҳон қобили шинохт аст, шахс, метавонад қонунҳои кашф кунад, ки ҷаҳони атрофро танзим мекунад, рӯйдодҳоро пешгӯӣ кунад ва тафтиш кунад, ки оё онҳо воқеан руҳ медиҳанд ё не, барои зухуроти якхела як асоси ягонаи пинҳонӣ пайдо кунад».¹¹⁷ Ин гуна шаклгирии дониш хушҳолӣ аз эҷодиёти хеш, шавқу ҳаваси нахустинро ба кунҷковии хоси шахс мубаддал гардонида, онро устувортар мекунад, хусусан дар он мавриде, ки натиҷа ва сифатҳои меҳнати ӯ бо шаъну шараф баҳогузорӣ мешавад, хосту манфиатҳои шахсии ӯ бо омма мувофиқ мешавад.

Чӣ тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ҳатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ ба кори истехсолот амалан ва аз ҷиҳати психологӣ тайёр нестанд. «Барои он ки мактаббачагон ба меҳнат хубтар мутобиқ карда шаванд, комбинати истехсолии талабагонро бевосита дар ҷойи кор вобаста ба шароити муносири истехсолии ҷомеа барқарор кардан лозим аст. Муҳим он

¹¹⁵ Қурбонов, А.Ш. Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ - фалсафӣ) [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. - С. 177.

¹¹⁶ Кравченко, А.И. Общая социология: Учебник для вузов [Текст] / А.И. Кравченко. – М.: Юнити, 2002. - С. 128.

¹¹⁷ Ҳамон ҷо: - С. 129.

аст, ки меҳнати хонандагон бояд бевосита бо истеҳсолот алоқаманд бошад.Тарбияи меҳнатӣ, ки то вақтҳои охир дар мамлакати мо яке аз бахшҳои муҳимтарини фаъолияти мактаб ба шумор мерафт, ҳоло мавзӯи баҳсқарор дорад. Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки дараҷаи мавҷудияти онро дар муассисаҳои таълимӣ аз нав дида баромадан лозим аст.Дигарон бошанд, ақида доранд, кимашғул шудан ба меҳнати босамар низба дониш вобаста аст».¹¹⁸ Ба фикри мо, азбаски меҳнат як ҷузъи ҳаёти ҳар як инсон ва ҷамъият дар маҷмуъ мебошад, тарбияи меҳнатӣ дар мактаб бояд ҷузъи таркибии фаъолияти мактабҳои ҷумҳурӣ бошад ва дар баробари гирифтани маълумоти босифат ба роҳ монда шавад.

«Мафҳуми «тарбияи меҳнатӣ»-ро тавре баррасӣ кардан лозим аст, ки ба аҳамият ва таъсири тарбиявии он шубҳаенабошад. Ин на истисмори меҳнати кӯдакон аст ва на паст задани шаъну эътибори онҳо ва на ҷалб кардани кӯдакон ба фаъолияти меҳнати калонсолон. Дар ин амал ибораи калидӣ «маърифат» мебошад, ки омода сохтан ба меҳнат дар ҳаёти оянда имконияти худмуайянкунандадорад.

Муваффақияти тарбияи меҳнати бачагон бевосита ба дуруст фаҳмидани мақсадҳо, вазифаҳо ва мазмуни равонии онҳо вобаста аст. Меҳнати бачагон аз меҳнати калонсолон, маҳз аз он ҷиҳат фарқ мекунад, ки вай бақадом мақсад равона шудааст. Меҳнати калонсолон ба натиҷаи ниҳой нигаронида шудааст, дар ҳоле ки меҳнати кӯдакон нисбат ба касбҳои гуногун вазифаи сирф тарбиявӣ дорад».¹¹⁹ Ба ибораи дигар, раванди тарбияи меҳнатӣ ба хонандагон тайёрии равонӣ ба меҳнатро ташаккул медиҳад.Маҳз барои ҳамин, тарбияи меҳнатӣ мақсади худро ба миён мегузорад. Ин дараҷаи

¹¹⁸Бурдаева, О.Н. Развитие трудовой активности школьников средствами народного декоративно-прикладного искусства: дис. ... канд. педагог. наук: 13. 00. 01 / О.Н. Бурдаева.– Нижний Новгород, 2007. - С. 46.

¹¹⁹Ҷамон ҷо: - С. 47.

муайяни инкишофи шахс мебошад, ки дар оянда барои азхуд намудани ҳар гуна меҳнати ҷисмонӣ ва фикрӣ таҳкурсии боэътимод мегардад. Дар асоси гуфтаҳои боло, вазифаҳои зерини тарбияи меҳнатӣ бояд муайян карда шаванд: таъсири мусбат ба саломатӣ, инкишофи қобилиятҳои равонӣ, ҳавасмандгардонии сифатҳои ахлоқӣ, баланд бардоштани эътимоди худ, рушди муносибатҳои коллективӣ, кӯмак ба худмуайянкунии касбӣ. Дар омилҳои зикршудаи тарбияи меҳнатӣ вазифаҳои тарбияи меҳнатӣ дар шароити дигаргунсозии ҷумҳурӣ аз ҷиҳати назариявӣ инъикос ёфтаанд, лекин амалан, ин вазифаҳо дар ҷома бо сабабҳои зерин ба қадри кофӣ назаррас нестанд:

1. Сифати таълиму тарбия дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ, коллеҷҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ ва донишгоҳҳои олии ҷумҳурӣ на ҳама вақт ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ мебошад, ки натиҷаи он афзудани бекорон дар байни аҳолии қобили меҳнат мебошад;

2. Пас аз омӯхтани касбу ҳунар худшиносии ҷавонон аз ҷиҳати равонӣ ва муносибан ангезаҳои амали онҳо барои ба кор қабул кардан дар муҳити коллективона ба ёрии арзандаи моддӣ ва қаноатмандии маънавӣ меафзояд, вале дар ҳаёти воқеӣ ҳангоми ҳалли масъалаи шуғл аз рӯйи ихтисос онҳо ба ҳолати ғайриҷамъдорӣ дучор мешаванд.

Мутаносибан бо ин қайд менамоем, ки принсипи амалии мувозӣ, яъне ягонагии муташаккилонаи таълиму тарбияи меҳнатӣ, ҳаёти коллектив ва ҷамъият, ҷамъият ва шахс омилҳои асосии худмуайянкунии насли наврас мебошад. Аз ин рӯ тарбия ва таълими меҳнативоситаи асосии таъсиррасон ба ташаккули шахс ва ҷаҳонбинии ӯ буда, дар навбати худ ба муҳити ҷамъиятии меҳнат нақши муҳим мегузорад ва низоми маориф дар ин ҷанба масъулиятнок аст. Дар ин раванд, таълими тарбияи меҳнатӣ ва ба талаботи

коллективи меҳнатӣ ва ҷамъият мувофиқ будани он мавқеи махсусро ишғол мекунад, ки онҳоро шартҳои зерин муайян мекунанд:

1. Ташаккули шахси фаъоли эҷодкор дар ҷомеа, ки талаботу манфиатҳои он бо коллективи меҳнатӣ алоқаманд бошад;

2. Воситаҳои ҳифзи манфиатҳои ҳар як фард, табдил додани талабот нисбат ба шахс ва ба омилҳои дохилии инкишофи он.

Талабҳои коллектив асосан нисбат ба онҳое, ки дар ҳаёти коллектив иштирок мекунанд, хусусияти тарбиявӣ доранд. «Шахс чун субъекти таъсири тарбиявӣ баромад мекунад, ба шарте ки вай манфиати тамоми коллективро ифода намояд. Таъсири бевоситаи муаллим ба талаба метавонад бесамар бошад».¹²⁰ Вақте ки таъсир тавассути муҳити мактаббачагон рух медиҳад, натиҷаи муассир ба даст меояд.

Ба ин муносибат марҳалаҳои ташаккули коллективро ҳамчун муттаҳидӣ ва муносибатҳои ибтидоии коллектив тавсиф кардан мумкин аст, ки онҳо ба мазмуни фаъолияти меҳнати шахс дар коллектив таъсири арзишнок доранд. «Коре, ки арзишэҷод намекунад, ҷузъи мусбати таълим нест. Он бояд аз идеяи арзишҳое, ки меҳнат метавонад эҷод кунад, оғоз шавад. Коллектив бояд мақсадҳои аниқ ба миён гузошта бошад, то инки душворихоро бартараф намояд».¹²¹

Дар фарҳанги суннати тоҷикон, дар тӯли асрҳои зиёд, фаъолияти меҳнатӣ ва ҳуди меҳнат омилҳои муҳимтарини иҷтимоишавии кӯдакону наврасон, ташаккули меъёру арзишҳои ахлоқи ҷамъиятӣ, ташаккули низоми муносибатҳои ҷамъиятии байни шахс ва ҷаҳони беруна баромад мекард. Табиӣ будани иҷтимоишавӣ тавассути меҳнат, ташаккули доираи васеи

¹²⁰Макаренко, А.С. Теория и практика воспитания: Педагогика и психология / А. С. Макаренко // материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 120-летию со дня рождения Л. С. Выготского (7–8 июня 2016 года) – Москва. Теория и практика коммунистического воспитания / А. С. Макаренко, сост. А. А. Фролов, редкол.: М. В. Фоменко, [и др.]. – Киев: Рад.шк. 1985. - С. 117.

¹²¹Ҳамон ҷо: - С. 118.

сифатҳои ҷамъиятии инсон алоқаи диалектикий онҳоро бо арзишҳои инфиродӣ дар шахс таъмин менамояд. Тавассути кори муштараки тарбиягиранда табиист, ки амалӣ гардидани муҳимтарин меъёрҳои ахлоқӣ дар фарҳанги суннати тоҷикӣ устувор мешуд ва он ташаккули тамоми низоми муносибатҳои иҷтимоӣ бо олами берунаро ифода мекард.

Ҷаҳонишавии фарҳанги муосир, дур шудани инсон аз намудҳо ва шаклҳои анъанавии меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ раванди иҷтимоишавии ҷавононро хеле душвор мегардонад ва муносибатҳоро ба бекорӣ, гедонизм, аномиаи иҷтимоӣ, ҷудошавӣ, шахспарастӣ, муносибати истеъмолкунанда ба ҳаёт ва ғайра ташаккул медиҳад. Омилҳои харобшавии фарҳанги суннатӣ бо афзоиши нуфӯзи воситаҳои ахбори умум ва расонаҳои интернетӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ алоқаманд аст, ки тавассути онҳо дар ҷаҳонбинии ҷавонон арзишҳои нодуруст сурат мегиранд. Роҳи раҳӣ аз вазъияти ба амал мада дар пурзӯр намудани таъсири оила, муассисаҳои иҷтимоӣ ва рушди иҷтимоӣ ахлоқии ҷавонон, тарғиби арзишҳои анъанавии халқи тоҷик, иштироки ҷавонон дар меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, ташаккули ахлоқи ҷамъиятию коллективӣ, аз ҷумла наврасону ҷавонон дида мешавад. Фақат бо меҳнати якҷоя сифатҳои устувори иҷтимоӣ ва шахсии ҷавононро ташаккул додан, онҳоро бо анъана ва меъёрҳои пешқадами фарҳанги миллӣ шинос кардан мумкин аст.

Яке аз мушкилоти асосии иҷтимоӣ педагогӣ, ки дар фаъолияти меҳнати инсонҳал карда мешавад, масъалаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва фардӣ дар шахси муайян мебошад. Дар ҳақиқат, сарфи назар аз он ки иҷтимоишавии шахс чӣ қадар «комил ва ҳаматарафа», «мусбат ва самарабахш» набошад ҳам, дар ҳар як вазъияти мушахас душвории дохилро барои худ ҳал мекунад. Иҷтимоишавии шахс дар ҳамаи марҳилаҳо

равандибеназири чустучӯи «мувозинати ботинии шахс», як навъ «созиш»-и шахсии байни берунию ботинӣ, иҷтимоӣ ва шахсиро нишон медиҳад. «Талаботи муҳити беруна, ки рафтор ва робитаҳои шахсро танзим менамоянд, ба тасаввуроти ботинии шахсӣ доир ба хуруҷ аз маҳдудиятҳои берун, ё дар бораи сарҳадҳои имконпазири иҷозат дода шуда, меъёрҳои ахлоқӣ алоқаманд бо ақидаҳои татбиқшудаи дохилии шахс, аз ҷониби ҷомеа тасдиқшуда ва мувофиқкардашуда, бамақсади шахс мувофиқат мекунанд, алоқаманд мебошад. Ҳадафҳои дохилии шахс бо муҳити беруна, шароит ва меъёрҳои ахлоқӣ алоқаманд аст».¹²²

Озодии меҳнат, озодии нисбист: он ҳамеша аз ҷониби шахс даркнамоии ҳудуди вазифа, мувофиқати рафтори инсон ба меъёрҳои муқарраршудаи ахлоқӣ, роҳҳои зухуроти амалинамоии фаъолияти хеш, амалӣ намудани мақсад ва манфиатҳои ҳаётии хеш алоқамандӣ дорад.

Низоми меъёрҳои иҷтимоӣ арзишҳои таърихан муқарраршудаи ҷомеа, сарҳадивазифаҳоро муайян намуда, ба ин васила доираи озодии инсонро муайян мекунанд. Маҳз дар ҳамин чаҳорчӯба шахс озод аст, ки усулҳо ва фаъолиятҳоеро, ки дар онҳо имкони дарк кардани субъективияти худ вучуд доранд, интихоб кунад, муаллифи тарҷумаиҳолии иҷтимоӣ ва касбии хеш гардад. Нобудшавии чунин арзишҳодар якҷоягӣ, ҳамрадиф бо дигаргуниҳои густурдаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ, шахсиро, ки ба олами иҷтимоӣ ворид мешавад, ногузир гумроҳ мекунад, тамоми ақидаҳои қаблӣро дар бораи онки, чӣ тавр бояд дуруст бошад, аз байн мебаррад. «Дар ин ҳолат натиҷаи комилан табиӣ аз байн рафтани ахлоқи ҷамъиятӣ, ҳадафҳо ва арзишҳо бардурӯғ аст, ки дар шуури ҷавонон тасвири таҳрифшудаи олами атрофро ташаккул

¹²²Репринцев, А.В. Труд в системе факторов этнокультурной социализации современной молодежи: диалектика социального и индивидуального /А.В. Репринцев // Ярославский педагогический вестник. 2018 – № 6 (105). 2018. - С. 4[электронный ресурс]. URL:<https://vestnik.yspu.org>. (дата обращения: 15.08.2021).

медихад.Характери декларативии арзиши меҳнат дар маорифи ҷамъиятӣ дар воқеияти ҳозираи ҳаёт тасдиқнашудааст: муваффақияти имрӯзаи инсон бо ченаки сифат ва миқдори меҳнат, аз ҷиҳати талаботи ҷамъиятии ӯ алоқаманд нест; мавқеи вай дар ҷамъият танҳо ба имкониятҳои моддию молиявии ӯ вобаста аст, ки ин аксар вақт самарайи ҷидду ҷаҳди шахсии ӯ шуда наметавонад». ¹²³ Ин тавонотарин омили харобиоварест, ки раванди иҷтимоишавии наврасону тамоми ҷавонони муосирро ба таври назаррас душвор мегардонад, дар шуури онҳо андешаҳои бардурӯғро дар бораи комёбиҳои иҷтимоӣ ва эътирофи ҷомеа ҷорӣ мекунад.

Имкониятҳои молиявии шахс имрӯзмақоми иҷтимоии ӯро пурра муайян намекунад. Аз ин рӯ, дигар муҳим нест, ки захираҳои молиявӣ чигуна, аз кадом манбаъҳо ба даст оварда мешаванд, асос он аст, ки дастрасӣ ба онҳо, соҳиб шудану озодона дар ихтиёр доштани онҳо бидуни муқоисамоии хоҳишҳои хешу имкониятҳои дигар одамон ба амал меояд. Чунон ки Н.Н.Зарубина қайд мекунад, «Хусусияти асосии маданияти сарватмандӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ аз он иборат аст, ки тамоми имкониятҳои иҷтимоӣ дар маҷмуъ, ҳамчун ҳосили ба даст овардани маблағ дарк карда мешавад. Азбаски бо пул харидани ҳама чиз имконпазир мегардад, он тадричан ҳамчун рамзи тамоми имкониятҳо ва фазилатҳои шахс, инчунин меъёри кулли таъсирнокӣ ва ҳаёти амал мекунад». ¹²⁴Ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар ҷомеаи муосир нобаробарии босуръати иҷтимоӣ, барпошавии тарзҳои гуногуни зиндагӣ ва муносибати гуногун ба меҳнат боиси бавучудоии низомҳои гуногуни арзишҳо дар табақаҳои иҷтимоӣ, ногузир ба хусусиятҳои

¹²³Репринцев, А.В. Труд в системе факторов этнокультурной социализации современной молодежи: диалектика социального и индивидуального /А.В. Репринцев // Ярославский педагогический вестник. 2018 – № 6 (105). 2018. - С. 5 [электронный ресурс]. URL:<https://vestnik.yspu.org>. (дата обращения: 15.08.2021).

¹²⁴Ҳамон ҷо: - С. 6.

рушди иҷтимоии ҷавонон, ташаккули шахсии ҷавонон, нақшаҳои ҳаётии онҳо, нияти касбӣ ва меҳнатии онҳо мазмуни порчафарҳангро мегирад.

А.В.Репринцев чунин андешадорад, ки: «Маданияти муосир ба кулӣ тағйир ёфтааст ва дар меҳвари он арзишҳои моддӣ, пул, сарват дар фаҳмишу тавачҷуҳи шумораи зиёди ҷавонон қарор гирифтааст».¹²⁵ Дар ин ҳолат «маданияти оммавӣ» ҳам ба тарбияи ҷамъиятӣ ёрӣ расонда наметавонад, балки танҳо дар байни ҷавонон бесарусомониро пурзӯр менамояд. Хавфи «оммавигардии» шуури ҷавонон тавассути воситаҳои ахбори омма ва «маданияти оммавӣ» дар он аст, ки онҳо инсонро аз омодагӣ ба кор, худшиносӣ дар фаъолият, ба даст овардани шахси иҷтимоӣ ва шахсибо касби муайяни фаъолиятимеҳнатӣ машғулроҳалалдор месозад.

Меҳнат ва фаъолияти меҳнатии оила фазои махсус, муҳити ахлоқию равонӣ ва иҷтимоӣ-фарҳанги роба вуҷуд меорад, ки барои рафтори аз ҷониби ҷомеа тасдиқшуда ва муносибатҳо бо одамон роҳнамоӣ мекунад. «Инсон дар чунин муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ зиндагӣ карда, низоми арзишҳои онро қабул ва дастгирӣ намуда, тавассути рафтор ва фаъолияти меҳнатии худ муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ин низоми арзишҳоро таҷдиди назар мекунад, амалҳоеро анҷом медиҳад, ки интизориҳои одамон ва андешаҳои онҳо дар бораи инсоф, вазифа, масъулият, шаъну шараф, адолатро боз ҳам эҳё менамоянд».¹²⁶

Тағйироти ҷамъиятӣ натавонанд воқеияти иқтисодию сиёсиро дигар кард, балки ба ҳаёти маънавии ҷамъият низ таъсир расонд. Ба андешаи муҳақиқи тоҷик Қурбонов А. Ш: «Раванди объективии таълиму тарбия бояд дар дараҷаи муайян омилҳои субъективиро ба инобат гирад ва раванди

¹²⁵Репринцев, А.В. Труд в системе факторов этнокультурной социализации современной молодежи: диалектика социального и индивидуального /А.В. Репринцев // Ярославский педагогический вестник. 2018 – № 6 (105). 2018. - С. 7 [электронный ресурс]. URL: <https://vestnik.yspu.org>. (дата обращения: 15.08.2021).

¹²⁶Ҳамон ҷо: - С. 8.

ташақкулёбии инсон дар таҳсилот ворид карда шавад. Дониши бунёдӣ – ин дониш – асосе мебошад, ки бар хилофи дониши амалӣ, ба қонуниятҳои асосии сохт, амал ва тақомули инкишофи инсон, ҷомеа ва муҳити зист равона шуда, ба ташаққули шахсияти комил мусоидат мекунад».¹²⁷

Ҳамин тавр, имрӯз омӯзгорони мактаб, олимон, аҳли ҷамъият ва ҳам матбуот дар он ақидаанд, ки ҳалли муҳимтарин вазифаи тарбияи насли наврас дар руҳияи анъанаҳои миллӣ, ки бо идеали баланди ахлоқи миллӣ фаро гирифта шудааст, бидуни таълими ҳаматарафа ғайриимкон аст. «Аз ин рӯ, масъалаи тарбияи меҳнатӣ масъалаи марказии афкори педагогӣ буда, инкишофи ахлоқи шуур, тақмили ҷисмонӣ ва эстетикӣ шахс асосан дар раванди меҳнат сурат мегиранд».¹²⁸

Чун агенти нахустини тарбияи меҳнатӣ оила ва муносибати он ба меҳнат баромад мекунад. Нисбати ин масъала дар байни донишҷӯёни 4 донишгоҳҳои олии шаҳри Душанбе таҳқиқот гузаронида шуд. Натиҷаи пурсиш нишон медиҳад, ки аз шумораи умумии пурсидашудагон 42,1% занон ва 42,7% мардон посух додаанд, ки фаъолияти меҳнатӣ ба мутобиқшавӣ ба муҳити зист таъсири мусбат мерасонад ва 42% таъсири муҳити оиларо ба ташаққули маҳорати меҳнатӣ муҳимнишон додаанд. Бояд гуфт, ки мусоҳибон дар баробари ин вазъи иқтисодии оиларо омиле таъсиргузор ба тарбияи меҳнатӣ ва ташаққули шахс зикр кардаанд. Аммо, дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ аҳволи молиявии як қисми муайяни аҳоли дар сатҳи ҳадди ақал қарор дорад. «Табиист, ки шароити иқтисодӣ ба ташаққули меҳнати муайян таъсири манфӣ нарасонда наметавонад. Дар баробари ин, метавон қайд кард, ки ҷавонон ба анъана ва урфу одатҳои, ки ба интиҳоб ва ангезаҳои фаъолияти

¹²⁷Қурбонов, А.Ш. Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ - фалсафӣ) [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. - С. 57.

¹²⁸Надеева, Е.В. Идеи трудового народного воспитания в условиях современного профильного обучения/Е.В. Надеева, непосредственный / Молодой ученый. – 2009. – № 11 (11). - С. 298-299[электронный ресурс]. URL:<https://moluch.ru/archive/11/782/>. (дата обращения: 15.08.2021).

меҳнати чавонон таъсир мерасонанд, нигаронида шудаанд. Тарбияи меҳнати оилавӣ бояд ба ақли солим ва ба мақсади иқтисодӣ асос ёбад, то инкиҷтимоишавишахс ба фаъолияти мустақилонаи эҷодӣ табдил ёбад.

Бароиин аҳамияти тарбиявии меҳнатиро бо ҳаёт қиёс карда, як катор шароитҳоро ба назар гирифта лозим аст. Аввалан, оила бояд кӯдакро ба кор омода кунад; Сониян, дар раванди меҳнатдӯстӣ ба фарзандон хислатҳои муайяни ахлоқӣ тарбия кардан лозим аст: меҳру муҳаббат ва эҳтиром нисбат ба одами меҳнатқаш, оштинопазирӣ нисбат ба зухуроти муфтхӯрӣ, танбалӣ, кӯшиши сарқашӣ кардан аз меҳнат; Сеюм, тарбияи меҳнатӣ бояд натавонад воситаи инкишофи ҷисмонӣ дар меҳнат, балки инчунин воситаи инкишофи раванди маънавии одам гардад; Чорум, бояд ба назар гирифт, ки тарбияи меҳнатӣ дар оила дар ҳаёти шахсии одам, дар муайян кардани касбу ихтисоси ояндаи ӯ аҳамияти калон дорад».¹²⁹

Дар баробари оила дар раванди тарбияи меҳнат бароиҷавонон ҳамчун агенти иҷтимоишавишахс нақши мусбат мебозад, яъне меҳнати махсусгардонидашуда бо роҳи азхуд кардани шаклҳои гуногуни таълим ва таъсири муҳити донишгоҳҳо ба раванди иҷтимоишавишахс чавонон ба даст оварда мешавад.

Маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки ба ақидаи аксарияти донишҷӯёни пурсидашуда муҳити донишгоҳ ба фаъолияти меҳнатӣ ва ҳавасмандии онҳо ба шаклҳои гуногуни меҳнат таъсири хеле хуб мерасонад. Дар баробари ин, дар посухҳои пурсидашудагон тафовут вучуд дорад, ки ин махсусан дар байни донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номиС. Айни мушоҳида гардид. Дар байни онҳо 32,8%қайд

¹²⁹Бурдаева, О.Н. Развитие трудовой активности школьников средствами народного декоративно-прикладного искусства: дис. ... канд. педагог. наук: 13. 00. 01 / О.Н. Бурдаева. – Нижний Новгород, 2007. - С. 42.

карданд, ки таҳсил дар ин донишгоҳ ба самти интихобифаъолияти меҳнати онҳо таъсири хуб мерасонад. (нигаред ба ҷадвали 9). **Таъсири муҳити Донишгоҳҳо ба самти интихоби меҳнати ҷавонон?(n=329)**

	Донишгоҳҳо				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	35 35,7%	25 32,5%	22 28,2%	34 58,6%	116 37,3%
На он қадар таъсири бад мерасонад	50 51,0%	38 49,4%	40 51,3%	19 32,8%	147 47,3%
Умуман таъсир намерасонад	13 13,3%	14 18,2%	16 20,5%	5 8,6%	48 15,4%
Ҷамағӣ	98 100,0%	77 100,0%	78 100,0%	58 100,0%	311 100,0%

Дар дигар донишгоҳҳо аз 49,4% то 51,3% донишҷӯёни пурсишшуда таъсири мусбати муҳити донишгоҳро ба таҳсили донишҷӯён, гирифтани таҳсилоти босифат қайд кардаанд, ки дар оянда метавонад ба шуғли ҷавонон, вобаста ба ҳалли самараноки масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъсири мусбат расонад. Дар ин асос, қайд мекунем, ки ин донишгоҳҳо барои эҳтиёҷоти хоҷагии халқ дар сатҳи хуб мутахассис тайёр мекунаанд.

Маълум аст, ки низоми маориф яке аз омилҳои асосии тайёр кардани мутахассисон ба шумор меравад, ки ба пешрафти соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти моддӣ ва маънавии системаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Аммо, мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки дар аксари мавридҳо як қисми ҷавонон пас аз гирифтани маълумоти олий (ба истиснои Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон) наметавонанд аз рӯйи ихтисоси худ ҷои кор пайдо кунанд ва ё дар ҳолати ба кор даромадан, музди меҳнати ноқофӣ гирифта, аз ҷиҳати молиявӣ худ, ё аъзоёни оиларо таъмин карда

наметавонанд. Аз ин сабаб, як қисми муайяни ҷавонон пас аз гирифтани маълумоти олий ба муҳочирати меҳнатӣ мераванд. Аз ин рӯ, тайёр кардани мутахассисон барои эҳтиёҷоти соҳаҳои моддию маънавии ҷамъият, натавонанд таъмин кардани эҳтиёҷоти мавҷудаи як шахси алоҳида бошад, балки бояд тамоми аъзоёни ҷамъиятро фаро гирад.

Дар шароити муосир аз сабаби он, ки тарбияи меҳнатии ҷавонон омилҳои таракқиёт ва қонеъ гардондани талаботи хоҷагии халқ мебошад, ба ин масъалаи муҳими иҷтимоӣ диққати махсус додан зарур аст. «Барои ноил шудан ба мақсадҳои инкишофи тарбияи меҳнатӣ, интихоби намудҳои ивазшавандаи фаъолияти меҳнатӣ доштан лозим аст, ки ин имкон медиҳад соҳаи ёрии иҷтимоӣ, ҳифзи табиат, ёдгориҳои маданият ва ғайра ба доираи он дохил карда шавад. Ба ин натавонанд муаллимон, балки падару модарон ҳам бояд тайёр бошанд.

Азнавсозии имрӯзаи мазмуни таълим дар ҷумҳурӣ мақсади муҳайё кардани шароит барои ноил шудан ба дараҷаи баланди зеҳнӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва ҷисмонӣ мебошад. Маҳз ҳамин омилҳо, метавонанд нерӯи зеҳнии ҷомеа ва давлатро афзун гардонанд, таъсири ғояҳои инсондӯстӣ, нуфӯзи давлат ва арзишҳои маънавию тақвият бахшанд».¹³⁰

Тарбияи меҳнатиро ҳамчун истифодаи воситаҳои ҷудоғона ва шаклҳои ташкилӣ ифода кардан мумкин нест. Ин мафҳуми бисёрҷанба мебошад, ки ба раванди иҷтимоии шахс таъсири мусбат мерасонад. Бинобар ин, пайвастании меҳнати фикрӣ бо ҷисмонӣ афзоиши механикии фаъолияти ҷисмонӣ на дар баробари фикрӣ, балки дар меҳнати ҷисмонӣ мунтазам истифода бурдани қувваи фикрӣ мебошад. Вазифаи асосии тарбияи меҳнатӣ ташаккул додани

¹³⁰Надеева, Е.В. Идеи трудового народного воспитания в условиях современного профильного обучения/Е.В. Надеева, непосредственный / Молодой ученый. – 2009. – № 11 (11). - С. 300[электронный ресурс]. URL:<https://moluch.ru/archive/11/782/>. (дата обращения: 15.08.2021).

муносибати дурусти ҷавонон ба меҳнат буда, онро танҳо дар асоси ба назар гирифтани хусусиятҳои ин фаъолият бомуваффақият ҳал кардан мумкин аст.

Меҳнатро ҳамчун фаъолияти мақсаднок шуморида, дар ҷавонон қобилияти мустақилона гузоштани мақсад ва амалӣ намудани онҳоро ташаккул додан зарур аст. Дар ташаккули фаъолияти мақсаднок оид ба инкишоф додани қобилият ва майли меҳнат ангеzahое, ки фаъолияти меҳнати ҷавонон, майлу хоҳиши онҳоро барои ба даст овардани натиҷаи баланди меҳнат муайян мекунад, аҳамияти калон доранд.

Дар шароити тағйироти низоми муносибатҳои иҷтимоӣ, бахусус дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ тафовути сифати таҳсилот ва талаботи муосири бозори меҳнат, тафовути мактабу донишгоҳҳо, ба мактабҳои бонуфуз ва бенуфуз тақсим шуданназаррас буда, ҳамзамон ба раванди иҷтимоишавии қисми зиёди насли наврас таъсир мерасонанд. *(нигаред ба ҷадвали 10)*. **Таъсири тағйиротҳои низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба раванди**

иҷтимоишавии ҷавонон? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Хеле хуб	103	31,3	31,7	31,7
Таъсири хуб	125	38,0	38,5	70,2
Таъсири бад	32	9,7	9,8	80,0
Хеле бад	1	,3	3	80,3
Умуман таъсир нарасонид	30	9,1	9,2	89,5
БҶММ	34	10,3	10,5	100,0
Ҷамағӣ	325	98,8	100,0	
Иштирокнакардагон	4	1,2		
Ҷамағӣ	329	100,0		

Ҳарчанд дигаргунсозии ҷомеа дар ҷумҳурӣ нокифоя аст, он муассир буд ва мушкilotи зиёди ҳалношуда дар соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ, бахусус дар бобати гирифтани таҳсилоти босифат ба вучуд овард, аммо посухи пурсидашудагон дар ин масъала бештар хушбинтар ба назар мерасад.

Мувофиқи ҷавобҳои пурсидашудагон нисбати ин масъала 70,2% қайд карданд, ки тағйироти низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба иҷтимоишавии онҳо хеле хуб, ё хуб таъсир расондааст.

Аз шумораи умумии пурсидашудагон 9,8% таъсири манфии дигаргуниҳои ҷомеаро эҳсос карда ва 9,2% нишон доданд, ки ин равандро ба онҳо таъсир нарасондааст. Танҳо 0,3% пурсидашудагон ба таъсири манфии равандро ҷараёндошта дар ҷомеа ишора кардаанд. 10,5% ба ҷавоб додан душворӣ кашиданд. *(нигаред ба ҷадвали 11)*. **Мушкилиҳои асосие, ки ҳангоми ба қор қабул шудани ҷавонон пеш меоянд? (n=329)**

	Ҷавобҳо		Ҷоизи мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Надоштани маълумоти хуби касбӣ	289	39,3%	88,4%
Шиносбозӣ	267	36,3%	81,7%
Маҳалгароӣ	149	20,3%	45,6%
Надоштани пул	11	1,5%	3,4%
Надонистани забонҳои хориҷӣ	14	1,9%	4,3%
Маоши кам	4	5%	1,2%
БҶММ	1	1%	3%
Ҳамагӣ	735	100,0%	224,8%

Яке аз масъалаҳои асосӣ дар ҷумҳурӣ бо қор таъмин намудани намоёндагони гуруҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, хусусан ҷавонон мебошад. Сабаб чунин аст: аввалан, набудани ҷойҳои қорӣ барои гирифтани музди муносиб (музди паст– 0,5%); дуюм, номувофиқии байни сатҳи таҳсилот (тахассус) ва талаботи бозори меҳнат; сеюм, надоштани маълумоти хуби касбӣ (39,3%), надонистани забонҳои хориҷӣ (1,9%). Илова ба ин, боз чунин сабабҳо барои ба қор қабулшудани ҷавонон, монанди шиносӣ-36,3%, маҳалчигӣ-20,3%, нарасидани маблағ-1,5% ҳалал мерасонанд.

Таҳлили омилҳои дар боло зикргардидаи шуғли ҷавонон аз як тараф, аз сатҳи пасти сифати таҳсилот гувоҳӣ диҳад, ки бешак ба шуғли ҷавонон таъсир мерасонад ва ба ин васила ба раванди иҷтимоишавии онҳо мусоидат

намекунад, аз тарафи дигар, омилҳои субъективиро нишон медиҳад, ки барои бо қор таъмин намудани насли наврас бевосита таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар натиҷа аксари ҷавонон ба муҳочирати иҷборӣ берун аз ҳудуди ҷумҳуриӣ мераванд. Ин тамоюл натавон ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонад, балки ба сохтори синнусолии насли наврас ҳам таъсири иҷтимоиюравонӣ мерасонад. (нигаред ба ҷадвали 12). **Мушкилиҳое,**

ки хангоми қабул ба қор вобаста ба синну сол ба вучуд меоянд. (n=329)

	Синну сол		Ҷамагӣ
	18-24	25-30	
Надоштани маълумоти хуби касбӣ	282 39,3%	3 37,5%	285
Шиносбозӣ	262 36,5%	2 25,0%	264
Маҳалгарой	145 20,2%	2 25,0%	147
Надоштани пул	10 1,4%	1 12,5%	11
Надонистани забонҳои хориҷӣ	14 1,9%	0 0%	14
Маоши кам	4 6%	0 0%	4
БҚММ	1 1%	0 0%	1
Ҷамагӣ	718	8	726

Ҷавонони то 24-сола (36,5%) бештар бовар доранд, ки мушкилоти шугъл бо кӯмаки дӯстону ошноён ва хешу табор ҳал мешавад. Дар байни ҷавонони аз 25 то 30-сола 25% ҳамин ақидаро доранд. Аз нуқтаи назари онҳо маҳалчигӣ (25,0%)яке аз омилҳои асосиест, ки ба ҳалли мушкилиҳои шугъли аҳоли ҳалал мерасонад. Дар мавриди дониши хуби касбӣ, байни ин гуруҳҳои синнусолии ҷавонон аз рӯи фоиз фарқияти ҷиддӣ вучуд надорад. Омилҳои надонистани забонҳои хориҷӣ миёни ҷавонони аз 25 то 30-сола ба шугъли ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, ҷавонони ин синну сол ё ба

коре машғул мешаванд, ки надонистани забонҳо нақши муҳиме надошта бошад ва ё забонҳои хориҷиро хуб медонанд.

Масъалаи бо кор таъмин намудани аҳоли дар марҳалаи ҳозираиҷумхури натавонанд масъалаи ҳаётан муҳим, балки масъалаи худмуайянкунӣ, худинкишофдиҳӣ, худомӯзӣ, мустақилона дарк намудани муҳити зист ва дар ҷамъият пайдо кардани мавқеи иҷтимоии худ мебошад. Аз ин рӯ, ҷавонон ба ҳалли масъалаи бо кор таъмин намудани аҳоли шавқу ҳаваси беандоза доранд ва мехоҳанд, ки роҳу механизмҳои ҳалли ин масъаларо пайдо кунанд.

Бо мақсади фаҳмидани бекорон дар аъзоёни оилаи ҷавонон чунин савол гузошта шуд: «Оё дар оилаи шумо нафари бекор ҳаст?» Аз шахсони дар пурсиш иштирок карда 54,0% зикр карданд, ки дар оилаи онҳо бекорон ҳастанд, 46,0% бошад қайд кардаанд, ки дар оилаи онҳо «нафари бекор нест». (нигаред ба ҷадвали 13).

Оё дар оилаи шумо нафари бекор ҳаст? (n=139)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Нафари бекор ҳаст	177	53,8	54,0	54,0
Нафари бекор нест	151	45,9	46,0	100,0
Ҷамағӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	3		
Ҷамағӣ	329	100,0		

Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқот маълум шуд, ки барои ҳалли самараноки мушкилоти шуғлҷавонроҳҳои зеринро пешниҳод кардаанд: ташкили ҷойҳои нави корӣ –40%, ташкили биржаи меҳнат ва дигар шаклҳои шуғл–25,2%, тақмили ихтисос –19,6%, дастгирии соҳибкорони хурд ва корхонаҳои миёна –15,2%.

(нигаред ба ҷадвали 14). **Ба фикри Шумо, кадом роҳҳои бартарарф кардани бекорӣ вучуд доранд? (n=329)**

	Ҷавобҳо		Ҷоизи мушоҳида
	N	Ҷоиз	

Ташкил намудани чойҳои нави корӣ	306	40,0%	93,6%
Ташкил намудани биржаи меҳнат ва дигар намудҳои хизмати машғулият	193	25,2%	59,0%
Баланд бардоштани тахассуси касбӣ	150	19,6%	45,9%
Дастгирии соҳибқорӣи хурду миёна	116	15,2%	35,5%
Ҳамагӣ	765	100,0%	233,9%

Роҳҳои пешниҳодшуда дар ҳақиқат барои ҳалли мушкилоти бекорӣ дар шароити ҳозираи ҷумҳурӣ аҳамияти якуминдараҷа доранд ва амалӣ гардондани онҳо рушди моддию маънавии аъзоёни ҷамъиятро дар шароити муосиртаъмин менамоянд. Дар ин бобат тайёр кардани кадрҳои баландихтисосӣ соҳавӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ, ки ба талаботи бозори меҳнатҷавобгӯ бошад, нақши муҳим мебозад.

Бинобар ин, низоми маориф барои тайёр кардани ҷавонон аз рӯйи тахассусҳои ба бозори меҳнатҷавобгӯ ва рақобатпазирҳамҷуннерӯи инсонӣ масъул аст, то инки талаботи аввалиндараҷаи гуруҳҳои иҷтимоии аҳолиро таъмин намояд. Махсусан, дар шароити саноатикунони кишвар ва азнавсозии истеҳсолот бояд дар баробари тақмили ихтисосӣ коргарони ҳамаи соҳаҳо, самтҳои тайёр кардани кадрҳои нав барои ноил шудан ба пешрафти техникӣ-технологӣ сурат гирад. Бинобар ин, таҳсилоти тахассусӣ гарави баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ ҳангоми гирифтани дониши амиқ, баланд бардоштани самаранокии меҳнат маҳсуб меёбад. Дар навбати худ, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ манбаи асосии тақрористеҳсолкунӣ ва ҳамчун омилҳои иҷтимоишавии насли наврас башумор меравад.

Аз ин рӯ, барои таълим натанҳо барои соҳиб шудан ба касбу ҳунар ва такмили ихтисос, балки барои бевосита дар ҷойи кор тайёр кардани кадрҳо маблағ ҷудо кардан комилан ба мақсад мувофиқ аст. Аз ин лиҳоз, таҳияи сиёсати дарозмуддати стратегии сармоягузорию давлат, ки ба зиёд намудани маблағҳо ба соҳаи маориф, ташаккул ва дастгирии ҳамкорию донишгоҳҳо ва ташкилотҳои тичоратӣ ҷиҳати таъмини оmodасозии мутахассисон, ки барои дурнамои соҳаҳои саноат нигаронида шудааст, мувофиқи талаботи муносири бозори меҳнат мебошад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки самти ташаккули салоҳиятҳои нави касбиро муайян карда, барои нигоҳ доштани малакаю донишҳои рақобатпазири ҷавонон дар тамоми давраи фаъолиятимеҳнати шароит фароҳам оварда шавад, то инки онҳо беамониат ҷойи кор пайдо карда тавонанд.

Воқеан, сарфи назар аз як қатор тамоюлҳои мусбат дар танзими бекорӣ, «дар бозори меҳнати дохилӣ мушкилоти назаррас вучуд дорад, ки инҳоро дар бар мегиранд: корҳои нави, ки дар ҷумҳурӣ дар солҳои охир дар асоси афзоиши фаъолияти соҳибкории аҳоли ба вучуд омадаанд, ҳанӯз талаботи захираҳои меҳнатиро, ки 5726200-ро ташкил медиҳад, ба ҷойҳои корӣ қонеъ карда наметавонад, ки ин боиси фарқияти зиёди талабот ва пешниҳоди қувваи кории иқтисодӣ ҷумҳурӣ мегардад. Дар шароити муносири бошад, шумораи хизматрасониҳои пешниҳодгардида аз 140773 иборат аст, ки бааҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, ки шуморааш 2533200 ташкил медиҳад мувофиқат намекунад».¹³¹ Пас маълум мешавад, ки шумораи хизматрасониҳои пешниҳодшуда аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъолро пурра дарбар намегирад.

¹³¹Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.mehnat.tj>. (санаи истифодабарӣ: 10.11.2022).

Чунон ки маълум аст, дар сохтори синну солии аҳолии ҷумҳурӣ ҷавонон бартарӣ доранд, ки ин тамоюли мусбат аст. «Аммо масъала дар он аст, ки аксарияти ҷавонон тайёрии касбӣ надоранд ва дараҷаи тахассусии қисми зиёди онҳо, ки дар мактабҳои олии таҳсил кардаанд, дар аксар мавридҳо ба талаботи имрӯзаи иқтисоди бозор ҷавобгӯ нестанд. Ин чунин маъно дорад, ки дар марҳилаи имрӯзаи ташаккулёбии низоми таҳсилоти олийбояд ислоҳоти ҷиддӣ сурат гирад, ки ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ омода бошад. Имрӯз дар байни ҷавонон бекорӣ зиёд мушоҳида шуда, дар баробари ин дар соҳаҳои, ки пешрафти илму техникаро муқаррар мекунад, кадрҳои касбӣ намерасанд».¹³²Ин маънои онро дорад, ки дар марҳилаи имрӯзаи ташаккулёбии низоми таҳсилоти олий бояд ислоҳоти ҷиддӣ сурат гирад, то онҳо ба даъватҳои иқтисоди бозорӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ омода бошанд. Чунин тамоюл дар оянда метавонад ба раванди иҷтимоишавии насли наврас низ таъсири мусбат расонад, зеро омилҳои асосии иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахси баркамол воситаи ҳалли мусбати мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ мебошад.

«Тибқи гузориши Бонки Ҷаҳонӣ, ҷавонони Тоҷикистон дар заминаи таъмини шуғл дастовардҳои ночиз доранд. Аз рӯи нишондодҳои ин ташкилот, 40 дарсади ҷавонон дар Тоҷикистон кор намекунанд ва ё таҳсил намекунанд. Корхонаҳои расмӣ танҳо 13% шумораи умумии аҳолии қобили шуғлро бо кори расман музднок таъмин кардааст, 39% бе шартнома кор мекунанд ва 18% коргарони бе музд дар оила мебошанд».¹³³ Афзоиши бекорӣ ҷавонон метавонад боиси афзоиши ҷиноятҳо, бахусус ғоратгарӣ, куштор, пайвастан ба гуруҳҳои мухталифи ифротгаро, ки зиндагии хубро

¹³²Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2022. – С. 105.

¹³³Ҷамон ҷо: - С. 106.

ваъда медиҳанд ва ғайра мегардад. Аз ин мавқеъ, дар сиёсати иқтисодии давлат барои пешгирии афзоиши бекорӣ дар байни насли наврас чораҳо андешидан зарур аст.

Надоштани талабот ба баъзе касбу ихтисосҳо бинобар таназзули бахши саноатии иқтисодиёт, паст будани музди меҳнат дар соҳаҳои хоҷагии халқ, инчунин аз ҳад зиёд шудани монеаҳои маъмурӣ дар таъсис ва ташкили соҳибкорӣ сабаби афзоиши шуғл дар бахши ғайрирасмии (соҳа)-и иқтисод ва фаъолияти муҳочирати хориҷии аҳоли мегардад. Яке аз нуқсонҳои шуғл дар бахши ғайрирасмӣ ноустувор ва ноамн будани он мебошад. Ба ибораи дигар, даромад аз ин бахш муваққатӣ, тасодуфӣ ва фаъолиятш ғайрирасмӣ буда, наметавонад муддати тӯлонӣ идома ёбад. Дар ин бахш сатҳи баланди пешгӯинашаванда ва аз даст додани эътимод ба оянда мушоҳида мешавад. Аз ин мавқеъ дар ҳалли мушкилоти шуғли аҳоли гузаштан аз бахши ғайрирасмӣ ба бахши расмӣ аз аҳамият оро нест. Чунин гузариш дар сурати фароҳам овардани фазои мусоиди соҳибкорӣ, аз ҷумла тадбирҳо оид ба рафъи монеаҳои маъмурӣ, соддагардонии тартиби бақайдгирӣ ва таъмини даромаднокии истифодаи захираҳои қарзӣ, фароҳам овардани шароит барои пешбурди фаъолияти иқтисодӣ имконпазир мегардад.

Вучуд надоштани рақобатпазирии захираҳои меҳнати ватанӣ дар бозорҳои меҳнати дигар кишварҳо меҳнаткашонӣ ватани моро водор мекунад, ки дар соҳаҳои меҳнатталаб қору фаъолият намоянд. «Дар ин замина бояд таъкид кард, ки натавонанд дар бозори меҳнати берунӣ, балки дар бозори меҳнати дохилӣ ҳам рушди илму техника ва технология дар иқтисодиёти Тоҷикистон ба назар мерасад, назди мутахассисон талаботҳои баланд мегузорад, то дар бобати аз худ кардан истифода бурдани технологияҳои навтаринро, ки норасоии онҳо дар кишварамон эҳсос карда

мешавад, ба роҳ монанд. Дар як қатор соҳаҳои хоҷагии халқ аз сабаби нарасидани мутахассисон як қисми технологияҳои пешқадам пурра истифода намешаванд, бинобар ин ба натиҷаҳои ҷашмдошт ноил намегарданд».¹³⁴ Ин вазъиятро чунин шарҳ додан лозим аст, ки доир ба ин масъала субъектони хоҷагидорӣ манфиатдор нестанд, ё тақмили ихтисоси кормандон, ки норасоии онҳо эҳсос карда мешавад, инчунин дар заифшавии низоми таълим ва бозомӯзии кадрҳо мушоҳида мешавад.

Ҳалли масъалаҳои бо кор таъмин намудани аҳоли ва ёрӣ расондан барои бо кор таъмин намудани онҳо ба ташкили самарабахши сиёсати таълими босифат ва мутаносибан афзоиши шуғли табақаҳои гуногуни синну соли аҳоли вобаста аст. Дар ин замина самтҳои афзалиятноки рушди бозори меҳнат дар Тоҷикистон, аз инҳо иборатанд:

- дастгирии соҳибқорӣ хурду миёна, инчунин татбиқи тадбирҳои маҷмӯӣ оид ба тадриҷан гузаштан аз шуғли ғайрирасмӣ ба расмӣ тавассути фароҳам овардани фазои мусоиди соҳибқорӣ дар кишвар;

- гузаштан аз нишондиҳандаҳои миқдорӣ ба сифатӣ дар раванди тайёрии касбии кадрҳо ва ҷорӣ намудани усули навоарӣ дар низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олий;

- додани қарзҳои имтиёзнок барои ташкили соҳибқорӣ бо мақсади кӯмак ба шахрвандони бекор аз ноҳияҳои дурдаст ва кӯҳсор;

- дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии таҳқиқоти илмӣ бо мақсади пешгирии «фирори мағзҳо» ва рушди соҳаҳои доништалаб.

Гарчанде ки далелҳои зикршуда номгӯӣ мукаммали тадбирҳои баланд бардоштани дараҷаи шуғли аҳоли дар хоҷагии халқи Тоҷикистон набошанд ҳам, онҳо метавонанд дар кам кардани шумораи бекорон, афзоиши даромад

¹³⁴Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2022. – С. 107.

ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли сахм гузоранд. Инчунин, ин омилҳо мувофиқи мақсад буда, ба раванди мутобиқшавии ҷавонон дар ин марҳиламусоидат мекунанд, ки боиси рушди ҷомеа мешаванд.

Ба раванди мутобиқшавӣ ва шугли аҳоли ҳалли самарабахши мушкилоти соҳибкории хурду миёна таъсири мусбат мерасонад. Корхонаҳои хурди Тоҷикистон дар фаъолияти худ ба мушкилоти зиёд дучор мешаванд. Мушкилоти асосии корхонаҳои хурд, ин нокифоя будани асоси захиравии ҳам моддию техникӣ ва ҳам молиявӣ мебошад.

Дар тамоми марҳалаҳои инкишофи муносибатҳои иҷтимоию иқтисодии давлатҳои дорои модели иқтисоди бозаргонӣ соҳибкории хурду миёна дар ҳалли масъалаҳои рушди устувори ҷомеа нақши муҳим мебошад. Бинобар ин, соҳибкорӣ ҳамчун категорияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ шакли ифодаи инкишофи шахс буда, талаботи моддию маънавии инсонро қонеъ мегардонад ва нишонаи иҷтимоишавии шахс мебошад.

Нақши соҳибкории хурду миёна дар он зоҳир мегардад, ки он ба рушди муносибатҳои рақобатпазири истехсолӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки як қатор масъалаҳои иҷтимоиро ҳал карда, ба фаъолон чорӣ намудани технологияи муосирдар соҳаҳои гуногуни фаъолияти хоҷагӣ ёрӣ расонда тавонанд ва бозорҳои истеъмолии дохилию хориҷиро бо маҳсулоте, ки аз ҷиҳати хосиятҳои худ гуногунанд ва рақобатпазиранд, имконият фароҳам орад. Гузаштан ба модели иқтисоди бозаргонӣ дар ҷомеа боиси тағйир ёфтани сохтори нави иҷтимоии ҷомеа шуд, ки он дар пайдоиши намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ зоҳир мегардад.

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ низоми маориф низ бояд таълиму тарбияи иқтисодии ҷавононро ба роҳ монанд, ки он бо меҳнат алоқаи зич дорад.

Барои тайёрии иқтисодии насли наврас барномаҳо ва воситаҳои таълим танзим карда шаванд, ки ҷавонон бояд, натавонанд асосҳои ибтидоии ҳаёти иқтисодии ҷомеа ро донанд, балки роҳи таълимикасбиро омӯзанд, касби заруриро интихоб намоянд, малакаҳои тафаккури иқтисодӣ, рафтори мақсадноки шахсии иқтисодӣ дошта бошанд, ки ба ҳалли оқилонаи масъалаҳои даромаду хароҷот, иқтисоди оила ва дар ин замина бошуурона ҳал кардани мушкилоти дониши касбиро пайдо кунанд. «Дониши иқтисодӣ ва рафтори инсон бо инкишофи иҷтимоӣ, ахлоқӣ алоқаманд аст, бинобар ин, вазифаи таълими иқтисодӣ аз он иборат аст, ки майли ҷавонро ба иштироки фаъолона дар ҳаёти меҳнатӣ ва иқтисодии кишвари худ ташаккул диҳад.

Аз ин рӯ, таълими иқтисодӣ ба ташаккули малака ва маҳорати муайян кардан, дуруст паймоиш кардан ба ҳаёти ҷавонон мусоидат мекунад. Ҳалли мусбати ин масъалаҳо дар шароити иқтисоди бозаргонӣ барои ҷавонон аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар раванди иҷтимоишавӣ ташаккули чунин шаклҳои инфиродӣ, монанди шахс ва худшиносӣ низ ба амал меояд. Дар доираи иҷтимоишавӣ, азхудкунии меъёрҳои иҷтимоӣ, малакаҳо, стереотипҳо, муносибатҳои иҷтимоӣ, шаклҳои рафтор ва муоширати дар ҷомеа қабулшуда ва вариантҳои тарзи зиндагӣ вучуд дошта бошад».¹³⁵

Дар баробари ин омилҳо дар тарбияи меҳнатӣ ба инкишофи худидоракунии ва собитқадамона ба ҳам пайвастании таълими асосҳои илм бо меҳнати сермахсули ғоиданоки ҷамъиятӣ диққати махсус додан лозим аст. Ба фикри мо, барои амалӣ гардондани ин масъала се категорияи мушкилоти тарбияи меҳнатиро ҷудо кардан мумкин аст, ки ба раванди иҷтимоишавии

¹³⁵Краснова, О.В. Психология личности пожилых людей и лиц с ограничениями здоровья: учебное пособие для слушателей профессиональной переподготовки по специальности Психологическая деятельность в учреждениях социальной сферы / О.В. Краснова, И.Н. Галасюк, Т.В. Шинина.; под ред. О.В. Красновой. – СПб: КАРО, 2011. - С. 121[электронный ресурс]. URL:<https://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785992506365.html>. (дата обращения: 15.08.2021).

шахс дар шароити иқтисодии бозаргонӣ бамухити ҷавонон таъсир мерасонанд:

1. Душвориҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнати толибилмон;
2. Душвориҳои ташкили самарабахши коллективҳои меҳнатӣ, ки ба тамоюли ҳаёти насли наврас таъсири мусбат мерасонанд;
3. Душвориҳои интизоми меҳнат ва таъсири педагогӣ, ки ба азхуд кардани ихтисоси мувофиқ барои бо кор таъмин намудани насли наврас дар шароити иқтисоди бозор мусоидат мекунад. (нигаред ба ҷадвали 15).

Мушкилоти бо кор таъмин намудани ҷавонон баъди хатми мактабҳои

олӣ. (n=329)

	Донишгоҳҳо				Ҷамагӣ
	Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологии Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	
Надоштани маълумоти ҳуҷҷаҳои касбӣ	93 40,1%	63 34,8%	79 39,7%	54 43,9%	289
Шиносбозӣ	81 34,9%	59 32,6%	75 37,7%	52 42,3%	267
Маҳалгароӣ	49 21,1%	43 23,8%	41 20,6%	16 13,0%	149
Надоштани пул	2 9%	7 3,9%	2 1,0%	0 0%	11
Надонистани забонҳои хориҷӣ	3 1,3%	9 5,0%	1 5%	1 8%	14
Маоши кам	4 1,7%	0 0%	0 0%	0 0%	4
БҶММ	0 0%	0 0%	1 5%	0 0%	1
Ҷамагӣ	232	181	199	123	735

Ба шуғли ҷавонон, бахусус дар давраи иқтисоди бозорӣ, монеаҳои мухталифе, ки онҳо хоси ҷомеаи пӯшидааст, таъсири манфӣ мерасонад. Хусусияти хоси ҷомеаи пӯшида дар қуҳнапарастӣ, номуайяни, набудани мустақилият дар қабули қарорҳо ва ғайра зоҳир мегардад.

Чунон ки натиҷаи таҳқиқоти байни 4 мактаби олии ҷумҳурӣ нишон медиҳад, дар масъалаҳои бо қор таъмин намудани донишҷӯён баъди хатми донишгоҳҳои олии фикрҳои гуногун вучуд доранд.

Мушкилоти шуғли ҷавонон, ки дар ҷадвали 14 оварда шудааст, дар ҳамаи мактабҳои олии қариб як хел аст. Дар байни донишҷӯёни ДАТ (40,1%) ва ДТТ (39,7%) дар мушкилоти шуғл, пас аз хатми мактаби олии дар робита ба надоштани маълумоти хуби касбӣ тафовути кам вучуд дорад. Ин омил дар ҷавоби донишҷӯёни ДМТ -34,8% ва донишҷӯёни ДОТ-43,9%-ро ташкил медиҳад.

Натиҷаи посухҳои пурсидашудагон чунин ақидаро ба миён меорад, ки дар донишгоҳҳо, ки таҳқиқот гузаронида шудааст сифати таълим ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ нест ва ба шуғли ҷавонон мусоидат намекунад. Омилҳои дигари муҳими башуғл таъсиррасон «шиносбозӣ» мебошад, ки дар ДАТ ва ДТТ мутаносибан 34,9% ва 37,7% ташкил медиҳад.

Ҷавонон дар асоси мушоҳидаҳои худқайд кардаанд, ки маҳалгароӣ дар ҳама ҷо мушоҳида мешавад ва як хислати хоси тафаккури масъулин буда, сабаби асосидастнорасӣ ба фаъолияти меҳнатӣ мебошад, ки онро қариб ҷоряки пурсидашудагон нишон додаанд.

Аз шумораи умумии донишҷӯёни пурсидашуда танҳо 0,5% то 5,0% бар ин назаранд, ки надонистани забонҳои хориҷӣ низ ба фаъолияти меҳнатии онҳо таъсир мерасонад. Омилҳои зикршуда ба шомил шудани ҷавонон ба сохтори иҷтимоии ҷомеа, равандҳои мутобиқшавию иҷтимоишавии онҳо таъсири манфӣ мерасонанд.

Хулоса, таълими меҳнатӣ бо омӯзиши илмҳои политехникии талабагон зич алоқаманд буда, дар бораи асосҳои техника, технологияи ҳозиразамон ва ташкили истеҳсолот дониши воқеӣ медиҳад, муносибати эҷодиро ба меҳнат

тарбия мекунад, ба дуруст интихоб кардани касб мусоидат мекунад. Ниҳоят, дар раванди тарбияи меҳнатӣ ҳар як шахс зарурати саҳм гузоштанро барои иқтисодиёти ватанӣ ва некуаҳволии моддии гуруҳҳои гуногуни иҷтимоии аҳолиҳис менамояд.

ХУЛОСА

Раванди иҷтимоишавии шахс дар ҷомеа хусусияти хоси худро дошта, вобаста ба сатҳи рушди иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодӣ ба амал меояд. Омилҳои номбурда дар шароити гузариши ҷумҳурӣ ба иқтисоди бозаргонӣ боиси дигаргушавии муносибатҳои ҷамъиятӣ гардида, тамоюли иҷтимоишавии шахсро тағйир доданд. Вобаста ба ин, дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ баргузоршуда дар ҷумҳурӣ, хулосаҳои зерин ба даст оварда шуданд:

1. Дар давраи тағйирёбии ҷомеаи тоҷикистонӣ масъалаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба талаботҳои рӯзафзуни гуруҳҳои иҷтимоӣ-ҷавобгӯ набуда, мушкилоти зиёд ба вуҷуд оварданд. Азҷумла, гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ боиси камбизоатии қишрҳои гуногуни аҳоли гардида, ба муносибатҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ба оила ва муносибатҳои оилавӣ, ба гирифтани маълумоти босифати касбӣ, тарбияи меҳнатӣ, шуғл ва ташаккули шахстаъсириманфӣ расонид.

2. Оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ омили асосии иҷтимоишавии шахс мебошад. Маҳз дар оила- ҳамчун муҳити иҷтимоӣ характери фарзандон, одатҳо, малакаҳои нахустини тарбияи меҳнатӣ, рафтори иҷтимоӣ, хушрафторӣ, муносибатҳои маданияту ахлоқӣ ва ғайра ташаккул меёбанд. Сохтори оилаи тоҷикистонӣ бо чунин нишондиҳандаҳо, аз қабели таркиби оила, муносибатҳои аъзоёни алоҳидаи он, сатҳи маърифати падару модар ва мақоми иҷтимоии онҳо, сатҳ ва тарзи зиндагии онҳо тавсиф мешавад, ки ба иҷтимоишавию худшиносии наслҳои наврас таъсири амиқ мерасонанд.

3. Дар ҷомеаи Тоҷикистон хусусиятҳои хоси сохтори оила дар мисолҳои зерин дида мешавад: мавҷудияти шумораи зиёди оилаҳои омехта ва серфарзанд, бахусус дар деҳот. Аммо бо афзоиши шумораи оила сатҳи шаҳрнишинӣ, шуғли аҳоли, даромад, истеъмом ва сифати таҳсилот паст мешавад, ки ин ба беҳбудии нишондиҳандаҳои муҳимтарини инкишофи сифатии шахс мусоидат намекунад. Аз ин рӯ, раванди иҷтимоишавӣ ҳамчун ташаккули сифатҳои иҷтимоии шахс дар шароити иқтисоди бозорӣ, пеш аз ҳама ба вазъи воқеии сиёсати иҷтимоӣ вобаста аст. Дар ин росто, инҳирофҳои зиёде аз оила, ё мушкилоти марбут ба моддӣ, камбудии

тарбияи оилавӣ ба вучуд меоянд. Бо кор таъмин набудани падару модарон, оилаҳои серфарзанд, аз кори хочагӣ дур шудани фарзандон ва мушкилоти чиддии рӯзгор аксар вақт омилҳои мешаванд, ки ба ташаккули майлу рафтори ношоиста таъсир мерасонанд. Дар байни пурсидашудагон 45,7% қайд кардаанд, ки дар оилаи онҳо низоҳои аксаран аз сабаби камбудии моддӣ сар мезанад ва 54,0% бошад, сабаби низоҳои оилавиродар бекорӣнишон додаанд. Муҳити номусоиди оила табиатан ба иҷтимоишавии шахс таъсири манфӣ мерасонад. Он рушду ташаккули шахсии кӯдакону наврасон, пайдоиши дигаргуншавии шакл дар самтҳои арзишӣ, сохтори ангеҷаҳо, механизмҳои худтанзимкуниро муайян мекунад.

4. Ҷомеаи муосири тоҷикистонӣ ҳамчун сохтори мураккабе, ки дар зерин таъсири равандҳои дигаргунсозӣ ташаккул ёфтааст, ҳалли мушкилоти иҷтимоиро дар шакли рӯзафзун тақозо мекунад. Мувофиқи он вазифаҳои, ки дар назди давлат дар соҳаи баамалбаровардани сиёсати иҷтимоӣю иқтисодии он истодаанд, маҷмӯи масъалаҳои дар бар мегиранд, ки дар шароити нави низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, бевосита бо иҷтимоишавии шахс алоқаманданд. Сиёсати иҷтимоӣю оқилона ва муассир татбиқшаванда барои рафъи оқибатҳои эҳтимолии манфӣ, ки дар илм, маориф, равандҳои демографӣ ва ғайра ба вучуд омадаанд, пешбинӣ шудааст. Дар маҷмӯи ин мушкилот дар давраи тағйирёбии омилҳои асосии иқтисодӣ бозоргонӣ- аз ҷиҳати иҷтимоӣ, ба асоси самти арзишҳои гуруҳҳои иҷтимоӣ нигаронида шуда мебошанд.

5. Дар баробари оила, маориф муҳимтарин ниҳоди иҷтимоӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои асосии моддӣ ва маънавии инсон, худшиносии ӯ, гирифтани касби муносибе мебошад, ки талаботи моддӣи шахс, танзими рафтор, интиҳоби дӯстон, муҳит ва худомӯзӣ ташаккули шахсро таъмин менамояд. «Таҳсилоти умумии миёна, асоси низоми маориф ба шумор меравад. Сатҳифарҳангии ҷавононро умуман низоми маориф, мактаб муайян мекунад, зеро ба ҳаёт омода будани насли наврас ба он вобаста аст. Дар мактаб насли наврас иқтидори худро ҳам ба манфиати шахсӣ ва ҳам ба манфиати ҷомеа ва

давлат амалӣ менамояд. Бинобар ин боз ҳам такмил додани маълумоти умумии миёна яке аз масъалаҳои асосии замони муосир мебошад».¹³⁶

6. Яке аз вазифаҳои асосии низоми маорифи мактабҳои ҷумҳурии имрӯз аз он иборат аст, ки бо кадрҳои баландихтисос барои ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакат (истеҳсолот, илм, таҳсилот, маданият, тиб, кишоварзӣ, давлат ва ғайра) таъмин карда шавад, зеро иқтидори зеҳниҳои муайянкунандаи сатҳи тараққиёти ҷамъият мебошад. Танҳо тавассути тайёр кардани кадрҳои соҳибихтисос ва баландихтисоси мамлакат дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ба натиҷаҳои баланд ноил шудан мумкин аст.

7. Дар зинаҳои эҳтиёҷот метавон як ниёзи бунёдӣ - физиологиро, ки бо таъмини воситаҳои зиндагӣ алоқаманд аст, ҷудо кард, ки қонеъгардонӣ дигар ба рафтори одамон таъсир намерасонад, яъне омили муайянкунандаи ҳавасманд буданро қатъ мекунад. Мақоми дуумрогирифтани таҳсилоти босифат, ки ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ аст, ба босуботӣ ва тартибот вобаста аст. Пас аз ин зарурати бозсозии одамон, эҳтиёҷ ба дониш ва зарурати дарёфти маънии зиндагӣ ба миён меояд.

8. Тибқи омор 97%-и ҷомеаи Тоҷикистон пайрави дини ислом буда, бештари онҳо фарзандони худро дар руҳияи суннатӣ тарбия мекунад, ки дар он унсурҳои хурофотӣ мушоҳида мешавад. Аз ин лиҳоз, шаклҳои таълим дар аксари оилаҳо ба меъёрҳои таҳсилоти ҷомеаи дунявӣ мувофиқат намекунад. «Тарбияи нодуруст, шароити номусоид, муноқишаҳо дар оила ва мактаб боиси инҳирофоти муайян дар руҳияи инсон гардида, дар навбати худ имкони рафтори ғайримеъёрии наврасонро зиёд мекунад. Омилҳои азхудкунии нокифояи меъёрҳои иҷтимоӣ ва рафторҳои ғайримеъёрӣ аз ҷониби кӯдакон сатҳи пасти таҳсилоти умумӣ ва фарҳангии волидон мебошанд».¹³⁷

9. Хусусияти иҷтимоишавии шахс дар даҳсолаҳои охир, ки дар ҷомеаи тоҷикистонӣ дигаргуниҳои кулӣ ба амал омад, равшан зоҳир гардид.

¹³⁶Хамидов, Р.А. Состояние школьного образования Согдийской области Республики Таджикистан в годы независимости: 1991 - 2011 гг.: дис. ... канд. истор. наук: 07. 00. 02 / Р.А. Хамидов. – Худжанд, 2017. - С. 43.

¹³⁷Демчук, С.Д. Криминологические и уголовно - правовые аспекты: дис. ... канд. экон. наук: 12. 00. 08 / С.Д. Демчук. – СПб, 2002. - С. 122.

Дигаргунсозии ҷомеа ва гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ ҳамчун яке аз механизмҳои самарабахши рушди иқтисодӣ то андозае ба сифати таълиму тарбия, худмуайянкунии касбии ҷавонон, илму маориф вазъияти демографӣ ва ғайра таъсири муайян гузошт. Вобаста ба вижаҳои анъанаҳои таърихӣ этникӣ ва мазҳабӣ ба вазъи демографии ҷомеаи мо тамоюли васеъшавии такрористеҳсолкунии аҳоли хос аст, ки ин аз афзоиши мунтазами шумораи аҳоли дар самти ҷавоншавии он шаҳодат медиҳад. Дар баробари ин, дар Тоҷикистон тамоюли дигаре ба вуҷуд меояд, ки ақибмонии назарраси суръати рушди иқтисодӣ бо афзоиши аҳоли алоқаманд аст. Ин номутаносибии рушди иқтисодӣ ва демографии ҷумҳурӣ ба паст шудани сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ сабаб мегардад, ки ҳоло 29,5%-ро ташкил медиҳад ва бо афзоиши таварруми имрӯза метавонад ба таносуби боз ҳам бештар расад. Илова ба ин, номуътадили вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ, таназзули истеҳсолот, паст шудани сатҳи зиндагии аҳоли, бекорӣ, ба табақаҳои камбизоатон ва сарватмандон тақсим шудани ҷомеа ба сифати кори мактабҳои таҳсилоти умумӣ, донишгоҳҳо, инкишофи илм ва иҷтимоишавии шахс таъсири манфӣ мерасонад.

Дар натиҷаи омилҳои зикршуда мактабҳо ба мактабҳои бонуфуз ва бенуфуз тақсим шуданд, ки ин раванд боиси тақсим шудани таҳсилот барои камбизоатон ва сарватмандон гардид, ки сифатаназ ҳамдигар фарқ мекунанд. Табиист, ки сифати таълим дар «мактабҳои камбизоатон» аз сабаби кам будани маоши омӯзгорон нисбатан дар сатҳи паст қарор дорад. Танзими оила, низоми маориф, илму фарҳанг ба беҳбудии вазъи иҷтимоӣ иқтисодии кишвар бевосита алоқаманд буда, як қатор марҳилаҳоеро дарбар мегирад, ки барои татбиқи раванди мақсадноки тағйир додани тамоюлҳои, ки ба иқтисодиёти кишвар заруранд ва талаботи шахсро қонеъ мегардонанд, ҳатмист.

Тавсияҳо доир ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

1. Азбаски раванди иҷтимоишавӣ аз давраи қудайроғозмеёбад, бинобар ин волидон ва омузгоронро лозим меояд, ки ҳангоми интиҳоби касбшавк ва маҳорату истеъдоди онҳоро ба назар гиранд. Вобаста ба ин, ташкилотҳои масъул бояд чунин шароити имкониятҳои иҷтимоиро, ба монанди бо қор таъмин намудани ҷавонон, ихтисоси ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ, моҳонае, ки талаботимоддӣ ва маънавии оиларо қонеъ карда метавонад, шароитфароҳам оваранд, ки фард дар оянда ҳамчун шахс ташаккул ёбад. Чунки рушду ташаккули ҳар як узви ҷомеа аз ин омилҳо вобаста аст.

2. Имрӯзҳо масъалаи иҷтимоишавии шахс яке аз мушкилиҳои муҳим дар ҷумҳурии маҳсуб меёбад, бинобар ин, механизмҳои самараноки аз насл ба насл интиқол додани таҷрибаи самти арзишҳои ҷомеаро вобаста ба давраи гузариш ба муносибатҳои нави иҷтимоӣ чун таносуби равандҳо дар ниҳодҳои иҷтимоӣ тағйир додан лозим аст. Бинобар ин, сифати таҳассусии хатмкунандагонро ба бозори меҳнат мувофиқ кардан лозим аст, ки он натавонад барои иҷтимоишавии шахс дар оила, балки барои иҷтимоишавии шахс дар фаъолияти меҳнати коллективона низ таъсири мусбат мерасонад. Илова ба ин, истифодаи ташкили қорҳои ислоҳӣ дар байни ҷавонон метавонад ба беҳтар шудани раванди иҷтимоӣ дар низоми тағйирёбандаи муносибатҳои иҷтимоӣ мусоидат намояд.

3. Яке аз мушкилоти иҷтимоишавӣ дар ҷумҳурии устувор набудани оилаҳо мебошад, ки сохтори он ба низоми воқеии арзишҳои иҷтимоӣ вобаста буда, бо назардошти шароити нави таърихӣ, майл ба мубаддалшавӣ дорад. Барои пешгирӣ намудани фазои номусоиди иҷтимоишавии оилаҳо адолати иҷтимоиро дар самтҳои фаъолияти озоди иқтисодӣ, технологияҳои бо қор таъмин намудани шахсон қобили меҳнат дар минтақаҳо, сармоягузориҳои барои фаъолияти соҳибқориро ба таври воқеӣ амалӣ бояд намуд. Ин омилҳо боиси паст шудани сатҳи камбизоатӣ гардида, фарқияти даромади гуруҳҳои иҷтимоиро то андозае коҳиш медиҳанд ва ба муҳити иҷтимоӣ, махсусан ҳангоми таҳсилот, интиҳоби касб таъсири мусбат мерасонанд.

4. Азбаски иҷтимоишавӣ объекти таҳқиқоти илмҳои педагогика, сотсиология ва психология мебошад, бинобар ин, сотсиологҳо, психологҳо ва олимони педагог дар радио ва телевизион нисбати равандҳои иҷтимоишавии шахс дар оила, мактаб, интихоби дӯстон ва ғайраҳо мизи мудаввар ташкил намуда, барои ҷомеа баррасӣ намоянд. Чунин чорабинӣ ҳамчун раванди таъсиррасонӣ ба шуур ва равонияти ҷавонон буда, ба аҳли ҷомеа тавассути агентҳои иҷтимоишавӣ ва интиқоли таҷрибаи ҷамъиятӣ, натавонҳо фарҳанги муоширатро тарбия менамояд, балки ба ташаккули шахс низ таъсиррасон мебошад.

5. Низоми маориф ва муассисаҳои таълимии кишвар ҳангоми роҳнамоии докталабон ба ихтисоси муассисаҳои таҳсилоти касбӣ на ба миқдор, балки ба сифати дониши докталабон аҳамият диҳанд ва онҳоро аз рӯи қобилияти истеъдод ва майлу хоҳишшон равона созанд, зеро ки омода намудани мутахассисони баландихтисос аз сифати он вобаста мебошад.

6. Ҳолати афзоиши номуносиби шумораи хатмкунандагони ихтисосҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, инчунин талаботи онҳо дар бозори меҳнат водор месозад, ки минбаъд тарбияи мутахассисони касбу кори гуногун мувофиқи талаботи бозори меҳнат роҳандозӣ гардад. Илова ба ин, пас аз хатми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар бозори меҳнат касбу корҳои пешниҳод шаванд, ки барои ихтисоси хатмкунандагон мувофиқ бошанд. Бинобар ин, низоми маориф бояд мутахассисонро вобаста ба номгуӣ ихтисосҳои тайёр кунад, ки ба талаботи бозори меҳнат ва секторҳои иқтисодии ҷомеа ҷавобгӯ бошанд.

РҰЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Айзенштадт, Ш. Революция и преобразование общества. Сравнительное изучение цивилизаций [Текст] / Ш. Айзенштадт. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 416 с.
2. Алексеева, Т.А. Политическая философия: к формированию концепции. Вопросы философии [Текст] / Т.А. Алексеева, И.И. Кравченко. – М.: 1994. № 3.– 479 с.
3. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977.– 380 с.
4. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 2011.– 586 с.
5. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев.– М.: Наука, 1987. – 280 с.
6. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – Л., Изд-во Ленеигр. ун-та 1968. – 340 с.
7. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев.– СПб.: Питер, 2010. – 288 с.
8. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев.– СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
9. Ананьев, Б. Г. О психологических эффектах социализации. Человек и общество. Проблемы социализации индивида [Текст] / Б.Г. Ананьев.– Л.: Изд-во ЛГУ, 1971.– 192 с.
10. Андреев, И.В. Происхождение человека и общества [Текст] / И.В. Андреев. – М.: Мысль, 1988. – 416 с.
11. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 363 с.
12. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1994. – 324. с.
13. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева.– М.: Аспект-пресс,1997. – 376 с.

14. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 413 с.
15. Андрееенкова, Н.В. Проблема социализации личности. Социальные исследования. Вып. 3 [Текст] / Н.В. Андрееенкова. – М.: Наука, 1970.– 280 с.
16. Андрееенкова, Н.В. Проблемы социализации личности. Социальные исследования. Вып.3 [Текст] / Н.В. Андрееенкова. – М.: Юнити, 2014. – 155 с.
17. Андриенко, Е.В. Социальная психология [Текст] / Е.В. Андриенко.– М.: Академия, 2000. – 264 с.
18. Антипов, Г.А. Историческое прошлое и пути его познания [Текст] / Г.А. Антипов. – Новосибирск.: Наука, 1987. – 243 с.
19. Антонова, А.И.Социология семьи. Учебник [Текст] / Под. Ред. Проф. А.И. Антонова. 2-е изд. – Москва: ИНФРА – М, 2005. – 640 с.
20. Артемов, Г.П. Политическая социология: учебное пособие [Текст] / Г. П. Артемов. – М.: Логос, 2002.– 280 с.
21. Артемьева, Т.И. Взаимосвязь актуального и потенциального в развитии личности. Методологические проблемы формирования и развития личности [Текст] / Т.И. Артемьева. – М.: Наука, 1981.– 143 с.
22. Асадуллоев, Р.Н. Молодежь в процессах демократизации общественной жизни страны [Текст] / Р.Н. Асадуллоев.– Душанбе, 2004. – 144 с.
23. Бахромбеков, В.А. Асосҳои сосиология [Матн] / В.А. Бахромбеков, Ф.С. Миров.–Душанбе: Матбуот, 2015. – 334 с.
24. Барулин, В.С. Социальная философия: Учебник: В 2-х т [Текст] / В.С. Барулин. – М.: МГУ, 1993.– 336 с.
25. Батыгин, Г.С.История социологии. Учебник[Текст] /Г.С. Батыгин, Д.Г. Подвойский. –М.: Высшее Образование и Наука, 2007.– 448 с.
26. Бельский, В.Ю. Социология [Текст] / В.Ю. Бельский.– М.: ИНФРА – М, 2002. – 304 с.

27. Бергер, П. Личностью ориентированное социология [Текст] / П.Бергер, Б. Бергер, Р. Коллинз. – М.: Академ. Проект, 2004. – 608 с.
28. Бергер, П.Бергер, П. Социальное конструирование реальности [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
29. Бехтеров, В.М. Личность и условия ее развития и здоровья [Текст] / В.М. Бехтеров.– СПб.: 1905. – 423 с.
30. Богданов, А.А. Вера и наука. Падение великого фетишизма [Текст] / А.А. Богданов. – М.: 1910.– 231 с.
31. Бондаревская, Е.В. Трудовое воспитание учащихся в условиях реализации школьной реформы [Текст] / Е.В. Бондаревская. – Ростов-н/Дону, 2006.– 110 с.
32. Буева, Л.П. Социальная среда и сознание личности [Текст] / Л.П. Буева. – М.: МГУ, 1968.– 268 с.
33. Буева, Л.П. Социокультурный опыт и механизмы его освоения человеком. Культурный прогресс: философские проблемы [Текст] / Л.П. Буева. – М.: Наука, 1984.– 326 с.
34. Буева, Л.П. Человек: деятельность и общение [Текст] / Л.П. Буева.–М.: Мысль, 1978. – 216 с.
35. Буриев, Н.С. Государственная молодежная политика в Республике Таджикистан [Текст] / Н.С.Буриев.– Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 183 с.
36. Вагапова, Р.Р. Вечные ценности и болонский процесс [Текст] / Р.Р. Вагапова, А.И. Синюк. Альметьевск: Закамское отделение, 2008.– 14 с.
37. Вебер, М. Избранное. Образобщества [Текст] /М. Вебер. – М.: Юрист, 1994.– 704 с.
38. Весна, Е.Б. Социализация и индивидуализация. Закономерности и механизмы. Монография / Е.Б. Весна. – М.: Петропавловск-Камчатский, 1997.– 200 с.
39. Воробьев, А.И. Теория и практика трудового воспитания учащихся в условиях реформы общеобразовательной школы [Текст] / А.И. Воробьев.– Ташкент. ФАН, 2006. – 110 с.

- 40.** Воробьев, В.П. Социализация как комплексная культурная трансформация: проблемы переходного общества [Текст] / В.П. Воробьев. – Пенза.: изд. Пенз. пед. инс-та, 2001. – 163 с.
- 41.** Гершунский, Б.С. Философия образования [Текст] / Б.С. Гершунский. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1998.– 432 с.
- 42.** Гидденс, Э. Социология. Перев. с англ. Изд. 2-е [Текст] / Э. Гидденс.– М.: Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.
- 43.** Гидденс, Э. Устройство общества; Очерк теории структуриации [Текст] / Э. Гидденс.– М.: Академический Проект, 2003. – 525 с.
- 44.** Гишинский, Я.И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» [Текст] / Я.И. Гишинский. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
- 45.** Горшков, М.К. Прикладная социология и методы: интерактивное учебное пособие [Текст] / М.К. Горшков, Ф.Э. Шереги.– М.: ФГАНУ Центр социологических исследований, Институт социологии РАН, 2012. – 404 с.
- 46.** Григорян, С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана [Текст] / С.Н. Григорян. – М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1960.– 330 с.
- 47.** Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда [Текст] / Э. Дюркгейм. – М., Наука, 1991.– 575 с.
- 48.** Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда [Текст] / Э. Дюркгейм.– М.: Канон, 1996. – 533 с.
- 49.** Дюркгейм, Э. Самоубийство: Социологический этюд [Текст] / Э. Дюркгейм. Пер. с фр. – СПб.: Союз, 1998.– 494 с.
- 50.** Дюркгейм, Э. Социология образования [Текст] / Э. Дюркгейм. – М., ИНТОР, 1996.– 80 с.
- 51.** Заславская, Т.И. Социетальная трансформация российского общества. Деятельно - структурная концепция [Текст] / Т.И. Заславская.– М.: Дело, 2002. – 568 с.
- 52.** Зеваров, Х. Усулхо ва техникаи тадқиқоти сотсиологӣ [Матн] / Х. Зеваров, – Душанебе: Авесто, 2012. – 100 с.

- 53.** Иваненков, С.П. Проблемы социализации современной молодежи [Текст] / С.П. Иваненков. – Оренбург.: Печатный Дом «ДИМУР», 1999.– 290 с.
- 54.** Иваненков, С.П. Проблемы социализации современной молодежи [Текст] / С.П. Иваненков.– СПб.: РТА, 2003. – 390 с.
- 55.** Идиев, Х.У. Трансформирующееся таджикское общества [Текст] / Х.У. Идиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 170 с.
- 56.** Ильенков, Э.В. Философия и культура [Текст] / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991.– 464 с.
- 57.** Ильенков, Э.В. Что же такое личность? Философия и культура [Текст] / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991.– 464 с.
- 58.** Кахаров, Г.Г. Социальная стратификация таджикского общества [Текст] / Г.Г. Кахаров. – Душанбе: Ирфон, 2011.– 264 с.
- 59.** Ковалева, А.И. Социализация личности: норма и отклонение [Текст] / А.И. Ковалева.– М.: 1996. – 224 с.
- 60.** Ковалева, А.И. Социология молодежи: Теоретические вопросы [Текст] / А.И. Ковалева, В.А. Луков. – М.: Социум, 1999.– 351 с.
- 61.** Ковалева, А.И. Социализация неслышащей молодежи [Текст] / А.И. Ковалева, М.Н. Реут. – М., Социум, 2001.– 222 с.
- 62.** Коган, Л.Н. Всестороннее развитие личности и культура [Текст] / Л. Н. Коган. – М.: Знание 1981. – 63 с.
- 63.** Кон, И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание [Текст] / И.С. Кон.– М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
- 64.** Кон, И.С. Открытие «Я» [Текст] / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1978.– 367 с.
- 65.** Кон, И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя [Текст] / И.С. Кон.– М.: Просвещение, 1989.– 255 с.
- 66.** Кон, И.С. Психология юношеского возраста [Текст] / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1979. – 90 с.
- 67.** Кон, И.С. Ребенок и общество: (историко-этнографическая перспектива) [Текст] / И.С. Кон. – М.: Наука, 1988.– 270 с.

- 68.** Кон, И.С. Социология личности [Текст] / И.С. Кон.– М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
- 69.** Кон, И.С. Социологическая психология [Текст] / И.С. Кон.– Москва-Воронеж.: 1999. – 273 с.
- 70.** Конт, О. Вступительные лекции. Социология Конта [Текст] / О. Конт. – СПб.: 1889.– 171 с.
- 71.** Кравченко, А.И. Общая социология: учебник для вузов [Текст] /А.И. Кравченко. – М.: Юнити, 2002.– 202 с.
- 72.** Крапивенский, С.Э. Социальная философия. Учебное пособие [Текст] / С. Э. Крапивенский. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 108 с.
- 73.** Куватова, А.А. Общественное мнение и социальная трансформация общества [Текст] / А.А. Куватова.– Душанбе, 1997. – 210 с.
- 74.** Курбонов, А.Ш. Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ - фалсафӣ) [Матн] / А.Ш. Курбонов.– Душанбе: Ирфон, 2019. – 220 с.
- 75.** Курбонов, А.Ш. Амнияти зеҳнӣ ва истиқлолияти давлатӣ (таҳлили иҷтимоӣ-сиёсӣ) [Матн] / А.Ш. Курбонов.– Душанбе: Ирфон, 2016. – 108 с.
- 76.** Курбонов, А.Ш. Илм ва маориф: тамоюлот, мушкилот, дурнамо [Матн] /А.Ш. Курбонов.– Душанбе: Ирфон, 2019. – 406 с.
- 77.** Лавриненко, В.Н. Социология. Конспект лекций [Текст] / В.Н. Лавриненко.– М.: Проспект, 2013. – 328 с.
- 78.** Лавриненко Н.В. Социальная философия [Текст] / Н.В. Лавриненко. – М.: ЮНИТИ, 1995. – 351 с.
- 79.** Лавриненко, В.Н. Социология [Текст] /В.Н.Лавриненко. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 349 с.
- 80.** Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев.– М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
- 81.** Леонтьев, А.Н. Развитие памяти, экспериментальное исследование высших психических функций [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: 1931.– 278 с.

- 82.** Леонтьев, А.Н. Проблемы развития психики [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 576 с.
- 83.** Нейматов, М. Молодежь – созидатель будущего общества [Текст] / М. Нейматов, Н. Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 222 с.
- 84.** Макаренко, А.С. Избр. пед. соч. В 2-х т [Текст] / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1977. – 397 с.
- 85.** Маркс, К. Процесс труда и процесс увеличения стоимости [Текст] / К.Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. Т. 23, –М.: Государственное издательство политической литературы, 1960.– 905 с.
- 86.** Маркс, К. Экономическо-философские рукописи [Текст] / К. Маркс. – М.: Государственное политической литературы, 1844 года. – М.: 1844. – 608 с.
- 87.** Межуев, В.М. Культура как проблема философии. Культура, человек и картина мира [Текст] / В.М. Межуев. – М.: Наука, 1987.– 431 с.
- 88.** Мертон, Р. Социальная структура и аномия Социология преступности [Текст] / Р. Мертон. – М.: Прогресс, 1966. – 231 с.
- 89.** Мид, М. Культура и мир детства [Текст] /М. Мид. – М.: Наука, 1988.– 285 с.
- 90.** Миралиев, К. Развитие молодёжной политики в Таджикистане на рубеже XXI века [Текст] / К. Миралиев.– Душанбе: Шучоён, 2010. – 225 с.
- 91.** Момджян, К.Х. Социум, общество, история. Учебное пособие для студентов и аспирантов, специализирующихся по философии, социологии, истории. Кн.1 [Текст] / К.Х. Момджян. – М.: Наука, 1994.– 240 с.
- 92.** Набиев, В. Фарҳанг ва ҷавонон [Матн] / В. Набиев.– Хучанд: Хуросон, 2009. – 384 с.
- 93.** Новикова, К.Н. Социология социальной защиты населения [Текст] / К.Н. Новикова.– М.: РГСУ, 2013. – 344 с.
- 94.** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2022. – 408 с.

- 95.** Парсонс, Т. Американская семья: ее отношения с личностью и социальной структурой / Перевод И.Н. Тартаковской / Человек. Сообщество. Управление [Текст] / Т. Парсонс. – М.: 2006. – № 2,– 218 с.
- 96.** Парсонс, Т. Общетеоретические проблемы социологии. Социология сегодня [Текст] / Т. Парсонс.– М.: Прогресс, 1965. – 251 с.
- 97.** Парсонс, Т. Человек в современном мире [Текст] / Т. Парсонс.– М.: Прогресс, 1985. – 430 с.
- 98.** Парсонс, Т. Система современных обществ[Текст] / Т. Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
- 99.** Парыгин, Б.Д. Социальная психология [Текст] / Б.Д. Парыгин.– СПб.: Питер, 2012. – 348 с.
- 100.** Поппер, К.Р. Открытое общество и его враги Т. 1 – 2 [Текст] / К.Р. Поппер. – М.: Феникс, 1992.– 448 с.
- 101.** Поршенин, Б.Ф. Социальная психология и история [Текст] / Б.Ф. Поршенин. – М.: Наука, 1966.– 212 с.
- 102.** Немов, Р.С. Психология. В 3-х кн. Кн 2: Психология образования. Учебник для ВУЗов [Текст] / Р.С. Немов. Издательство: «Владос», 2018 г. – 606 с.
- 103.** Руткевич, М.Н. Социология образования и молодежи: Избранное [Текст] / М.Н. Руткевич, предисл. Акад. РАН Л.Н. Митрохина. – М.: Гардарики, 2002. – 541 с.
- 104.** Сабзаалиев, Ф. Активные формы организации правового воспитания. Проблемы рыночной экономики [Текст] / Ф. Сабзаалиев, – Душанбе, ТККИ, 1995. – 67 с.
- 105.** Семина, М. Метод интервью в социологии и маркетинге [Текст] / М. Семина.– М., Московский университет, 2010. – 310 с.
- 106.** Смелзер, Н. Социология [Текст] / Н. Смелзер. – М., Феникс, 1994.– 688 с.
- 107.** Сорокин, П.А. Социальная стратификация и мобильность. Человек, Цивилизация, Общество [Текст] / П.А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992.– 543 с.

- 108.** Спиркин, А.Г. Основы философии [Текст] / А. Г. Спиркин. – М.: Политиздат, 1991. – 592 с.
- 109.** Сухомлинский, В. Потребность человека в человеке [Текст] / В. Сухомлинский. – М.: 1978. – 96 с.
- 110.** Тощенко, Ж.Т. Социология [Текст] / Ж.Т. Тощенко. – М.: Юрайт – М, 2003. – 448 с.
- 111.** Ушинский, К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении. Собр. соч [Текст] / К.Д. Ушинский, – М.: Л.: 1948, т. 2, – 655 с.
- 112.** Фельдштейн, Д.И. Психология воспитания подростка [Текст] / Д.И. Фельдштейн. – М.: Знание, 1978. – 47 с.
- 113.** Фрейд, З. По ту сторону принципа удовольствия [Текст] / З. Фрейд. – М.: Прогресс-Литера, 1992. – 567 с.
- 114.** Фрейд, З. Будущее одной иллюзии Сумерки богов [Текст] / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – 636 с.
- 115.** Фрейд, З. Введение в психоанализ [Текст] / З. Фрейд. – М.: Наука, 1991. – 456 с.
- 116.** Фрейд, З. Психология бессознательного: Сб. произведений [Текст] / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – 447 с.
- 117.** Фромм, Э. Бегство от свободы [Текст] / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 272 с.
- 118.** Фромм, Э. Душа человека [Текст] / Э. Фромм. – М.: Политиздат, 1992. – 430 с.
- 119.** Фромм, Э. Иметь или быть? [Текст] / Э. Фромм. – М.; Прогресс, 1990. – 209 с.
- 120.** Фролов, И.Т. Введение в философию. Учеб. пособие для вузов [Текст] / Авт. колл.: И.Т. Фролов, и др.-3-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2005. – 673 с.
- 121.** Харчева, А.Г. Социология воспитания [Текст] / А.Г. Харчева. – М.: Политиздат, 1990. – 220 с.
- 122.** Целуйко, В.М. Вы и ваши дети. Психология семьи [Текст] / В.М. Целуйко. – Ростов н/Дону: Феникс, 2004. – 283 с.

123. Чупров, В.И. Молодежь в обществе риска [Текст] / В.И. Чупров, Ю.А. Зубок, К.Уилямс. – М.: Наука, 2003. – 231 с.

124. Шозимов, П.Д. Таджикская идентичность и государственное строительство в Таджикистане [Текст] / П.Д. Шозимов.– Душанбе: Ирфон, 2006. – 209 с.

125. Шоисматуллоев, Ш. Современное таджикостанское общество: трансформационные процессы [Текст] / Ш.Шоисматуллоев.–Душанбе: Дониш, 2011. – 210 с.

126. Шоисматуллоев, Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений [Текст] / Ш.Шоисматуллоев.–Душанбе: Ирфон, 2006. – 320 с.

127. Шоисматуллоев, Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений [Текст] / Ш.Шоисматуллоев.–Душанбе: Ирфон, 2008. – 320 с.

128. Шукшин, В.М. Вопросы самому себе [Текст] / В.М. Шукшин. – М.: мол. Гвардия, 1981.– 256 с.

129. Шюц, А. Избранное: Мир, светящийся смыслом [Текст] / А.Шюц.– М.: РОССПЭН, 2004. – 1056 с.

130. Эрикссон, Э. Идентичность: юность и кризис [Текст] / Э. Эрикссон. – М., Издательская группа «Прогресс», 1996.– 344 с.

131. Эфендиева, Г. Общая социология [Текст] / Г. Эфендиева. – М.: ИНФРА – М, 2007.– 654 с.

Диссертацияҳо

132. Калонов, А.Г. Роль семьи в формировании жизненных ориентации молодежи: дис. ... канд. филос. наук / А.Г. Калонов. – Душанбе, 2000.– 151 с.

133. Кириллова, А.И. Социализация учащихся: функциональное содержание и диагностика: функциональное содержание и диагностика: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04 / А.И. Кириллова. –Новосибирск, 2005.– 254 с.

134. Комилова, М.Д. Гражданская социализация молодежи в условиях трансформирующегося таджикостанского общества: дис. ... канд. филос. наук / М.Д. Комилова. – Душанбе, 2015.– 157 с.

135. Мухтарова, Г.Г. Трудовое воспитание в таджикской народной педагогике и современные проблемы детского труда в Таджикистане: дис. ... канд. педагог. наук / Г.Г. Мухтарова. – Душанбе, 2006.– 159 с.

136. Насурова, Б. А. Социальные проблемы формирования молодежи в трансформирующемся таджикостанском обществе: дис. ... канд. филос. наук / Б.А. Насурова. – Душанбе, 2012.– 153 с.

137. Осипова, Т.А. Социально-личностное самоопределение учащихся в условиях художественно-эстетической образовательной среды: дис. ... канд. педагогич. наук: 13 00 01 / Т.А. Осипова. – Тюмень, 2006.– 147 с.

138. Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016. – 146 с.

139. Хамидов, Р.А. Состояние школьного образования Согдийской области Республики Таджикистан в годы независимости: 1991 -2011 гг.: дис. ... канд. истор. наук: 07. 00. 02 / Р.А. Хамидов. – Худжанд, 2017.– 153 с.

140. Хамроев, Ш.С. Проблемы правового воспитания школьной молодежи в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Ш.С. Хамроев. – Душанбе, 2003.– 183 с.

141. Шоисматуллоева, З. Ш. Социальная интеграция молодежи в условиях трансформирующегося таджикостанского общества: дис. ... канд. филос. наук / З.Ш. Шоисматуллоева. – Душанбе, 2010. – 156 с.

Авторефератҳо

142. Комилова, М.Д. Гражданская социализация молодежи в условиях трансформирующегося таджикостанского общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук / М.Д. Комилова. – Душанбе, 2015.–26 с.

143. Насурова, Б. А. Социальные проблемы формирования молодежи в трансформирующемся таджикостанском обществе: автореф. дис. ... канд. филос. наук / Б.А. Насурова. – Душанбе, 2012.–35 с.

144. Тавакалова, М.К. Образование как социокультурный фактор формирования ценностных ориентаций молодежи: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М.К. Тавакалова. – Душанбе, 2016.–25 с.

145. Хамидов, Р.А. Состояние школьного образования Согдийской области Республики Таджикистан в годы независимости:1991 -2011 гг.: автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07. 00. 02 / Р.А. Хамидов. – Худжанд, 2017.–31с.

146. Шоисматуллоева, З. Ш. Социальная интеграция молодежи в условиях трансформирующегося таджикистанского общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук / З.Ш. Шоисматуллоева. – Душанбе, 2010.–37 с.

Маводи конференсия

147. Ашуров, С. А. Некоторые пути укрепления кадровой основы государственной политики в условиях Таджикистана С.А. Ашуров // Сборник докладов третьей Конференции молодых ученых Таджикистана (г. Душанбе, 2001 г.) – Душанбе, 2001. –С. 43 – 47.

148. Макаренко, А.С.Теория и практика воспитания: Педагогика и психология / А. С. Макаренко // материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 120-летию со дня рождения Л. С. Выготского (7–8 июня 2016 года) – Москва. Теория и практика коммунистического воспитания / А. С. Макаренко, сост. А. А. Фролов, редкол.: М. В. Фоменко, [и др.]. – Киев: Рад.шк. 1985. - С. 117 - 123.

149. Сулакшин, С. С. Россия: путь к социальному государству: / С. С. Сулакшин // материалы Всероссийской научной конференции (г.Москва, 6 июня 2008 г.) – Москва, 2008. - С. 37 - 41.

150. Харлова, О.Н. Семейные отношения и их влияние на формирование личности ребенкаО.Н. Харлова // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2016 г.) – Самара, 2016. –С. 157 – 163.

Манбаъҳои электронӣ

151. Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.mehnat.tj>. (санаи истифодабарӣ: 10.11.2022).

152. Ивановна, Н.Л. Работа социального педагога с неблагополучной семьей. Социальный педагог. 2018. – № 68[электронный ресурс].URL:<https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/330931-rabota-s-neblagopoluchnymi-semjami>(дата обращения: 10.06.2023).

153. Краснова, О.В. Психология личности пожилых людей и лиц с ограничениями здоровья: учебное пособие для слушателей профессиональной переподготовки по специальности Психологическая деятельность в учреждениях социальной сферы / О.В. Краснова, И.Н. Галасюк, Т.В. Шинина.; под ред. О.В. Красновой. – СПб: КАРО, 2011. - С. 121 [электронный ресурс]. URL:[https://www.studentlibrary.ru/book/ ISBN 9785992506365.html](https://www.studentlibrary.ru/book/ISBN_9785992506365.html). (дата обращения: 15.08.2021).

154. Мақоми оила дар тарбияи фарзандон [манбаи электронӣ]. URL: [https:// www.maktab.tj](https://www.maktab.tj). (санаи истифодабарӣ: 10.11.2022).

155. Надеева, Е.В. Идеи трудового народного воспитания в условиях современного профильного обучения/Е.В. Надеева, непосредственный / Молодой ученый. – 2009. – № 11 (11). - С. 299-301 [электронный ресурс]. URL:<https://moluch.ru/archive/11/782/>. (дата обращения: 15.08.2021).

156. Постановление администрации муниципального образования Нижнеудинский район от 30 ноября 2015 г. N 211 [электронный ресурс].URL: <http://municipal.garant.ru>. (дата обращения: 15.08.2021).

157. Репринцев, А.В. Труд в системе факторов этнокультурной социализации современной молодежи: диалектика социального и индивидуального /А.В. Репринцев // Ярославский педагогический вестник. 2018 –№ 6 (105). 2018. - С. 4. [электронный ресурс]. URL:<https://vestnik.usru.org>. (дата обращения: 15.08.2021).

Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ

158. Закон Республики Таджикистан «О молодежи и государственной молодежной политике». В редакции Закона РТ от 28.06.2011 № 716, от 27.11.2014 г. № 1161, 2011 г., № 1-2, ст. 1

159. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». – Душанбе: Шарки Озод, 2004. – 92 с.

160. Закон Республики Таджикистан от 29 апреля 2006 года № 183. О внесении изменений и дополнений в Семейный кодекс Республики Таджикистан /Кодекс о браке и семье, Уголовный Кодекс РТ.29.04.2006 г. № 183, ст. 1

161. Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан. 3 марта 2006 г. – № 94.

162. Национальная концепция образования Республики Таджикистан от 30-06- 2012. № 335. – Душанбе, 2012. – 13 с.

163. Постановление Правительства Республики Таджикистан от «4» октября 2011 года, № 480. Стратегия государственной молодежной политики в Республике Таджикистан до 2020 года.

Сомонаҳо

164. [URL: https://www.municipal.garant.ru](https://www.municipal.garant.ru).

165. [URL: https://www.vestnik.yspu.org](https://www.vestnik.yspu.org).

166. [URL: https://www.vospitanie.guru](https://www.vospitanie.guru).

167. [URL: https://www.library.ru](https://www.library.ru).

168. [URL: https://www.mehnat.tj](https://www.mehnat.tj) .

169. [URL: https://www.soc.vestnik.tj](https://www.soc.vestnik.tj).

170. [URL: https://www.biblioclub.ru](https://www.biblioclub.ru).

171. [URL: https://www.library.ru/book/](https://www.library.ru/book/).

172. [URL: https://maktab.tj](https://maktab.tj).

173. [URL: https://moluch.ru/archive](https://moluch.ru/archive).

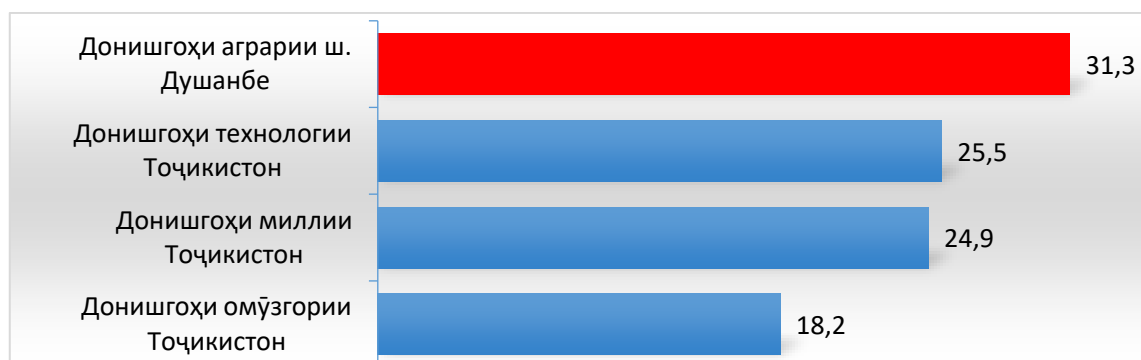
174. [URL: https://moluch.ru/conf/ped/archive](https://moluch.ru/conf/ped/archive).

ТАСВИРИ
ҶАДВАЛИ ВА ГРАФИКИ И НАТИҶАҲОИ ТАДҚИҚОТИ СОЦИОЛОГИ ДАР МАВЗҶИ “
ИҶТИМОИ ШАВИИ ШАХС ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ”

Ҷадвали 0. Донишгоҳимусоҳибон (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	103	31,3	31,3	31,3
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	82	24,9	24,9	56,2
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	84	25,5	25,5	81,8
Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон	60	18,2	18,2	100
Ҳамагӣ	329	100	100	

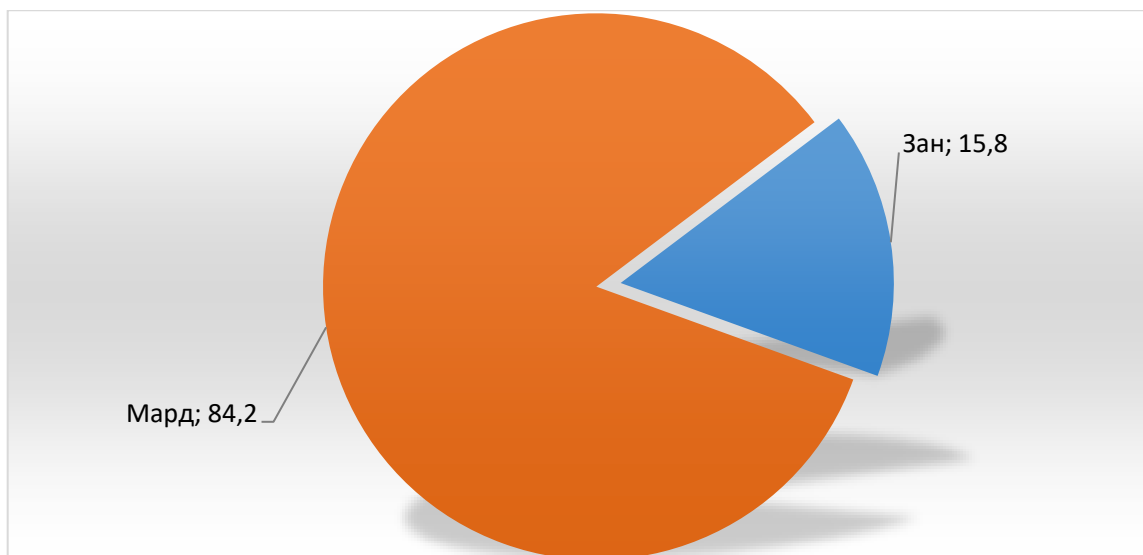
Диagramмаи 0. Донишгоҳимусоҳибон (n=329, %)

Ҷадвали 1. Ҷинси мусоҳиб (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Зан	52	15,8	15,8	15,8
Мард	277	84,2	84,2	100,0
Ҳамагӣ	329	100,0	100,0	

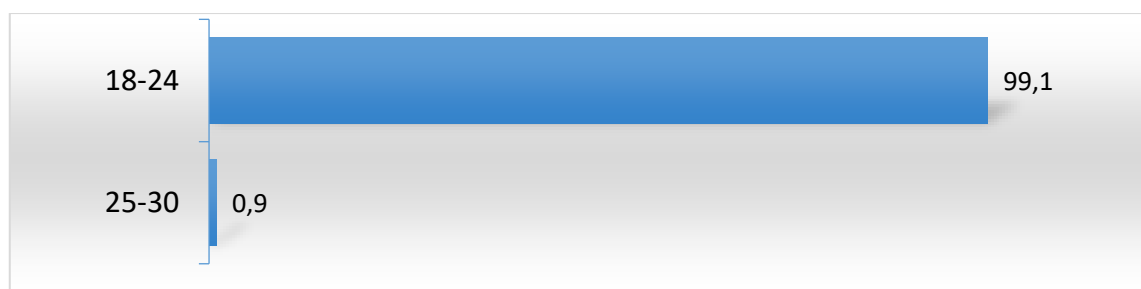
Диagramмаи 1. Ҷинси мусоҳиб (n=329)

Ҷадвали 2. Синну соли мусоҳиб (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
18-24	322	97,9	99,1	99,1
25-30	3	,9	,9	100,0
Ҷамагӣ	325	98,8	100,0	
Мусоҳибони иштирокнакарда	4	1,2		
Ҷамагӣ	329	100,0		

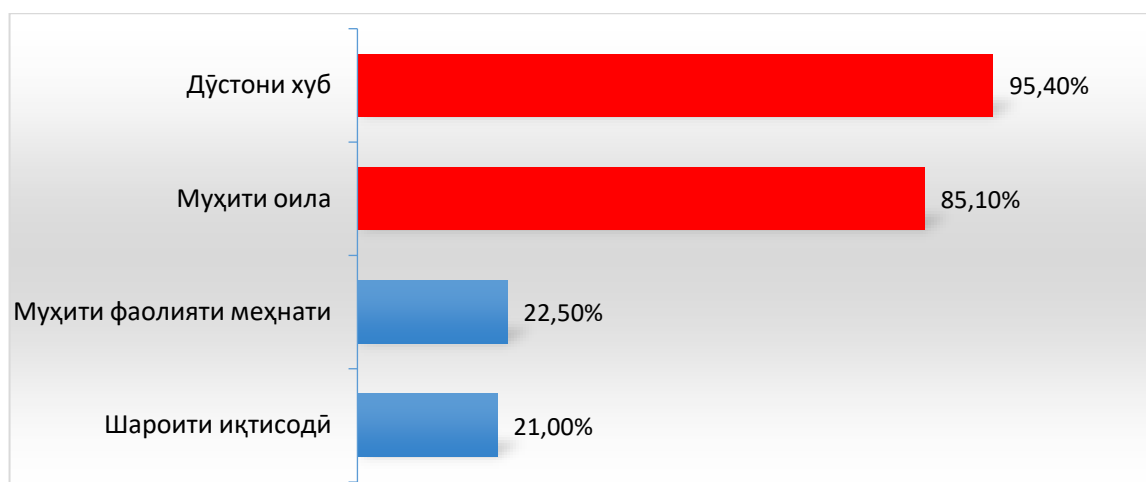
Диagramмаи 2. Синну соли мусоҳиб (n=329)

Ҷадвали 3. Барои ба муҳити мутобиқшудани инсонинсонкадомилхотаъсир мерасонанд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Дӯстони хуб	314	42,6%	95,4%
Муҳити фаолияти меҳнати	74	10,0%	22,5%
Муҳити оила	280	38,0%	85,1%
Шароити иқтисодӣ	69	9,4%	21,0%
Ҷамагӣ	737	100,0%	224,0%

Диagramмаи 3. Барои ба муҳити мутобиқшудани инсонинсонкадомилхотаъсир мерасонанд? (n=329)

Чадвали 3.1. Барои ба муҳит мутобиқшудани инсонинсонкадомомилхотаъсир мерасонанд? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологӣ Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	
Дӯстони хуб	100	76	79	59	314
	44,4%	38,6%	43,9%	43,7%	
Мухити фаолияти меҳнати	17	26	20	11	74
	7,6%	13,2%	11,1%	8,1%	
Мухити оила	91	61	71	57	280
	40,4%	31,0%	39,4%	42,2%	
Шароити иқтисодӣ	17	34	10	8	69
	7,6%	17,3%	5,6%	5,9%	
Ҷамағӣ	225	197	180	135	737
	100%	100%	100%	100%	100%

Чадвали 3.2. Барои ба муҳит мутобиқшудани инсонинсонкадомомилхотаъсир мерасонанд? (n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҷамағӣ
	Зан	Мард	
Дӯстони хуб	48	266	314
	42,1%	42,7%	
Мухити фаолияти меҳнати	16	58	74
	14,0%	9,3%	
Мухити оила	42	238	280
	36,8%	38,2%	
Шароити иқтисодӣ	8	61	69
	7,0%	9,8%	
Ҷамағӣ	114	623	737

Чадвали 3.3. Барои ба

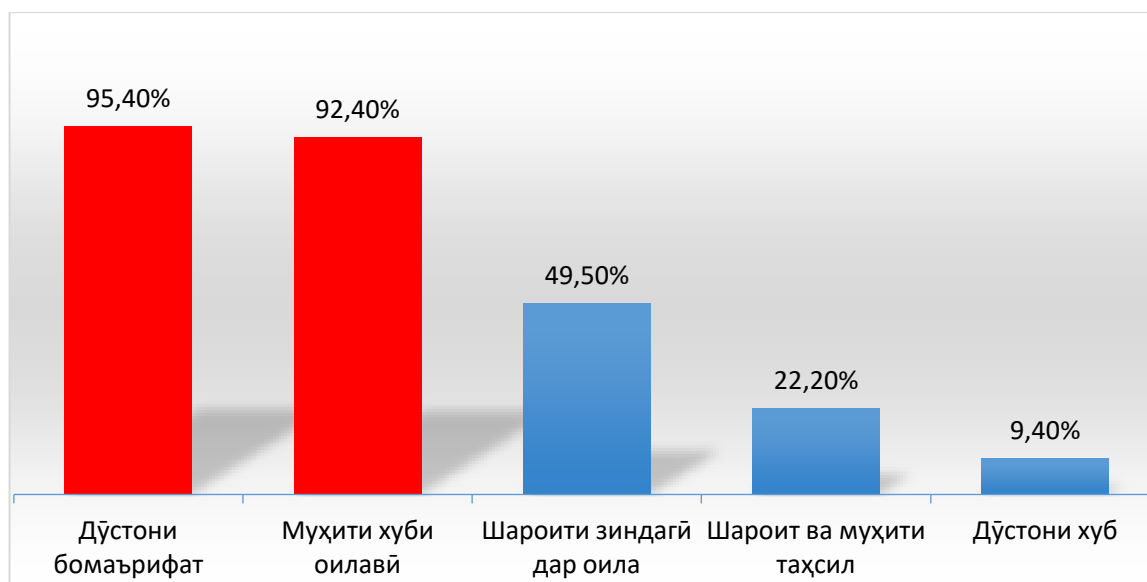
муҳитмутобиқшуданиинсонинсонкадомомилҳотаъсирмерасонанд?(n=329)

	Синну сол		Ҷамағӣ
	18-24	25-30	
Дӯстониҳуб	308	3	311
	42,7%	42,9%	
Муҳити фаолияти меҳнатӣ	73	0	73
	10,1%	,0%	
Муҳитиоила	274	3	277
	38,0%	42,9%	
Шароити иқтисодӣ	67	1	68
	9,3%	14,3%	
Ҷамағӣ	722	7	729

Чадвали 4. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилҳотаъсириҳубмерасонанд?(n=329)

	N	Ҷоиз	
Муҳитиҳубиоилавӣ	304	34,4%	92,4%
Шароити зиндагӣ дар оила	163	18,4%	49,5%
Шароит ва муҳититаҳсил	73	8,2%	22,2%
Дӯстонибомаърифат	314	35,5%	95,4%
Дӯстониҳуб	31	3,5%	9,4%
Ҷамағӣ	885	100,0%	269,0%

Диagramмаи 4. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилҳотаъсириҳубмерасонанд?(n=329)

Чадвали 4.1. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилҳотаъсириҳубмерасонанд?(n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрииш.	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	

	Душанбе				
Мухитихуб иоилавӣ	86 33,6%	80 33,8%	78 37,9%	60 32,3%	304
Шароити зиндагӣ дар оила	45 17,6%	40 16,9%	25 12,1%	53 28,5%	163
Шароит ва муҳититаҳс ил	23 9,0%	27 11,4%	13 6,3%	10 5,4%	73
Дӯстонибо маърифат	99 38,7%	73 30,8%	83 40,3%	59 31,7%	314
Дӯстониху б	3 1,2%	17 7,2%	7 3,4%	4 2,2%	31
Ҷамагӣ	256	237	206	186	885

Чадвали 4.2. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилхотаъсирихуб мерасонанд?(n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҷамагӣ
	Зан	Мард	
Мухитихубиоилавӣ	52 34,7%	252 34,3%	304
Шароити зиндагӣ дар оила	31 20,7%	132 18,0%	163
Шароит ва муҳититаҳсил	13 8,7%	60 8,2%	73
Дӯстонибомаърифат	50 33,3%	264 35,9%	314
Дӯстонихуб	4 2,7%	27 3,7%	31
Ҷамагӣ	150	735	885

Чадвали 4.3. Барои ташаккулёбии шахс кадом омилхотаъсирихуб мерасонанд?(n=329)

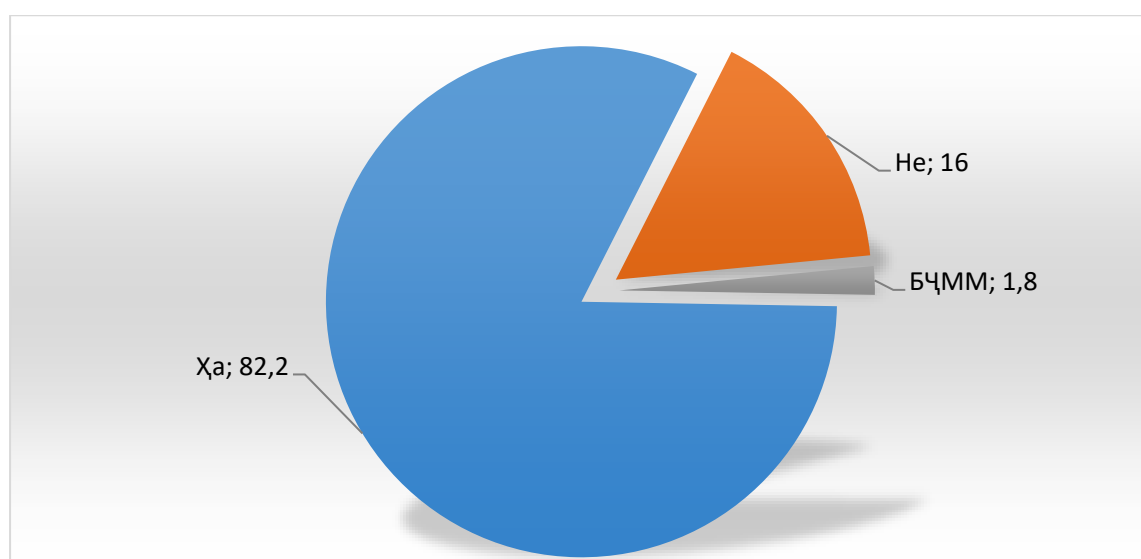
	Синну сол		Ҷамагӣ
	18-24	25-30	
Мухитихубиоилавӣ	297 34,3%	3 30,0%	300
Шароити зиндагӣ дар оила	162 18,7%	1 10,0%	163
Шароит ва муҳититаҳсил	70 8,1%	2 20,0%	72
Дӯстонибомаърифат	307 35,5%	3 30,0%	310
Дӯстонихуб	30 3,5%	1 10,0%	31

Ҳамагӣ	866	10	876
--------	-----	----	-----

Ҷадвали 5. Оё муҳити атроф барои мутобиқшавии шумо таъсир мерасонад? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Ҳа	268	81,5	82,2	82,2
Не	52	15,8	16,0	98,2
БҶММ	6	1,8	1,8	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

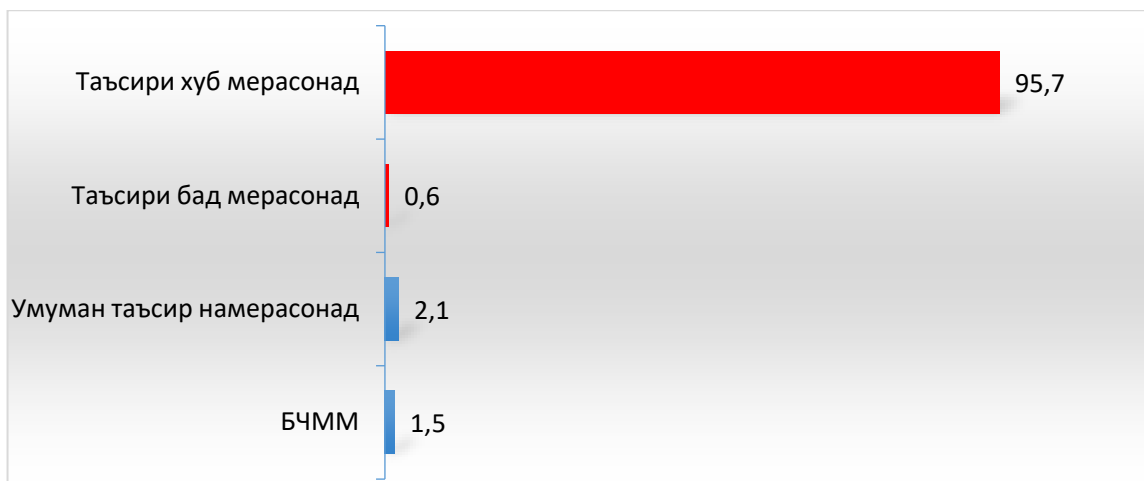
Диagramмаи 5. Оё муҳити атроф барои мутобиқшавии шумо таъсир мерасонад? (n=329)

Ҷадвали 6. Ба фикри шумо боғчаи бачагон барои ташаккулёбии шахсияти кӯдак чи хел таъсир мерасонад? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Таъсири хуб мерасонад	313	95,1	95,7	95,7
Таъсири бад мерасонад	2	,6	,6	96,3
Умуман таъсир намерасонад	7	2,1	2,1	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	,6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

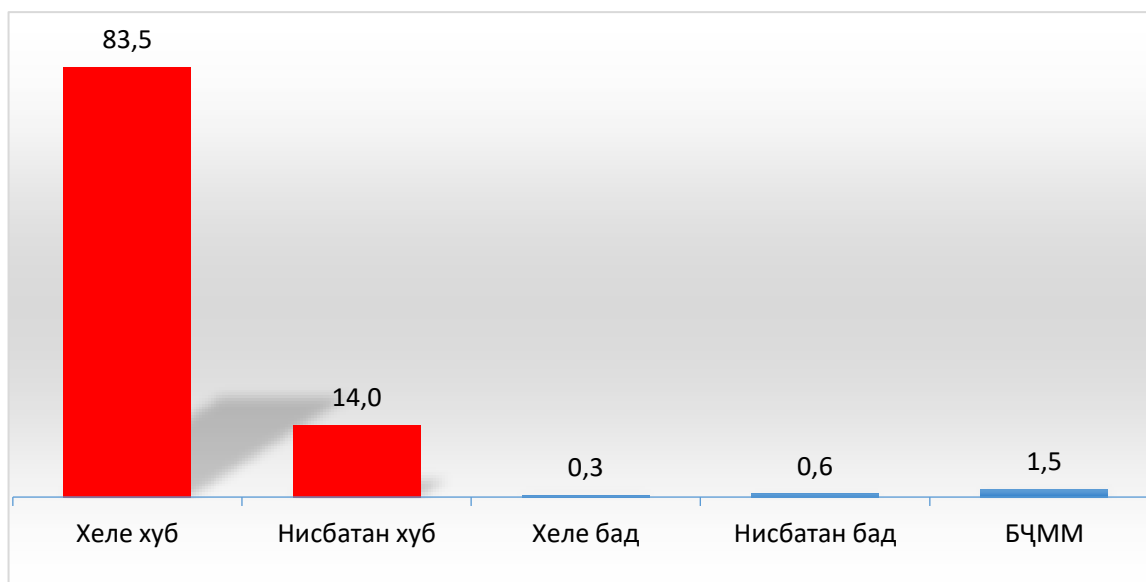
Диagramмаи 6. Ба фикри шумо боғчаи бачагон барои ташаккулёбии шахсияти кӯдак чи хел таъсир мерасонад? (n=329)

Ҷадвали 7. Шумо муҳити оилаи худро чигуна арзёбимекунед? (n=329)

	Шумора	Ҳоиз	Ҳоизи воқеӣ	Ҳоизи ҷамъшаванда
Хеле хуб	274	83,3	83,5	83,5
Нисбатан хуб	46	14,0	14,0	97,6
Хеле бад	1	,3	,3	97,9
Нисбатан бад	2	,6	,6	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диagramмаи 7. Шумо муҳити оилаи худро чигуна арзёбимекунед? (n=329)

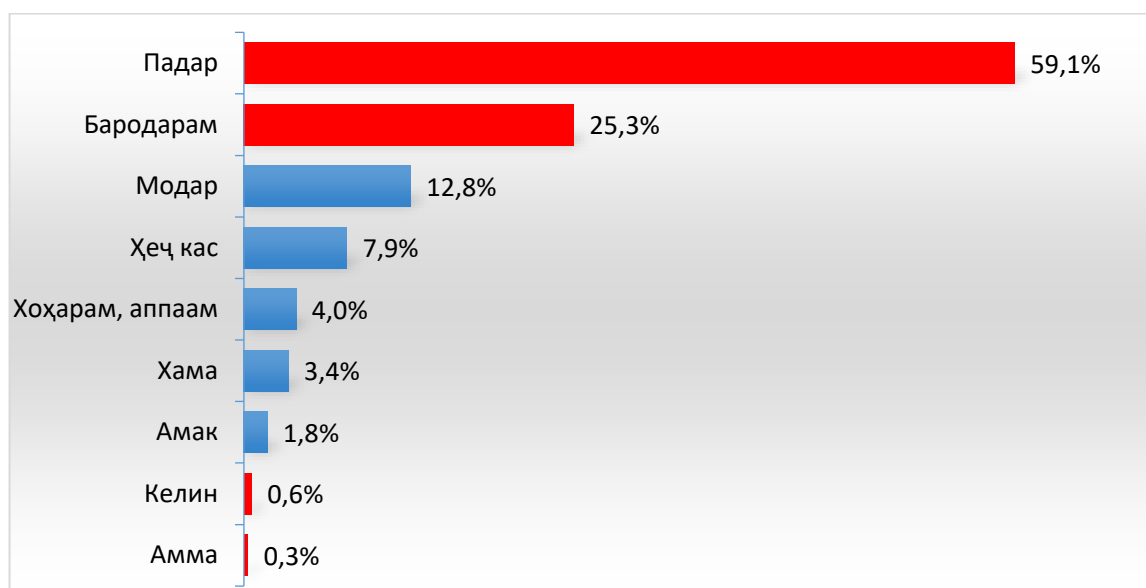

Ҷадвали 8. Дар оилаи Шумо кихомаълумоти олидоранд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҳоиз мушоҳида
	N	Ҳоиз	

Падар	194	51,3%	59,1%
Модар	42	11,1%	12,8%
Бародарам	83	22,0%	25,3%
Хоҳарам, аппаам	13	3,4%	4,0%
Хама	11	2,9%	3,4%
Амак	6	1,6%	1,8%
Ҳеҷ кас	26	6,9%	7,9%
Келин	2	,5%	,6%
Амма	1	,3%	,3%
Ҳамагӣ	378	100,0%	115,2%

Диagramмаи 8. Дар оилаи Шумо кихомаълумотиолӣдоранд?(n=329)

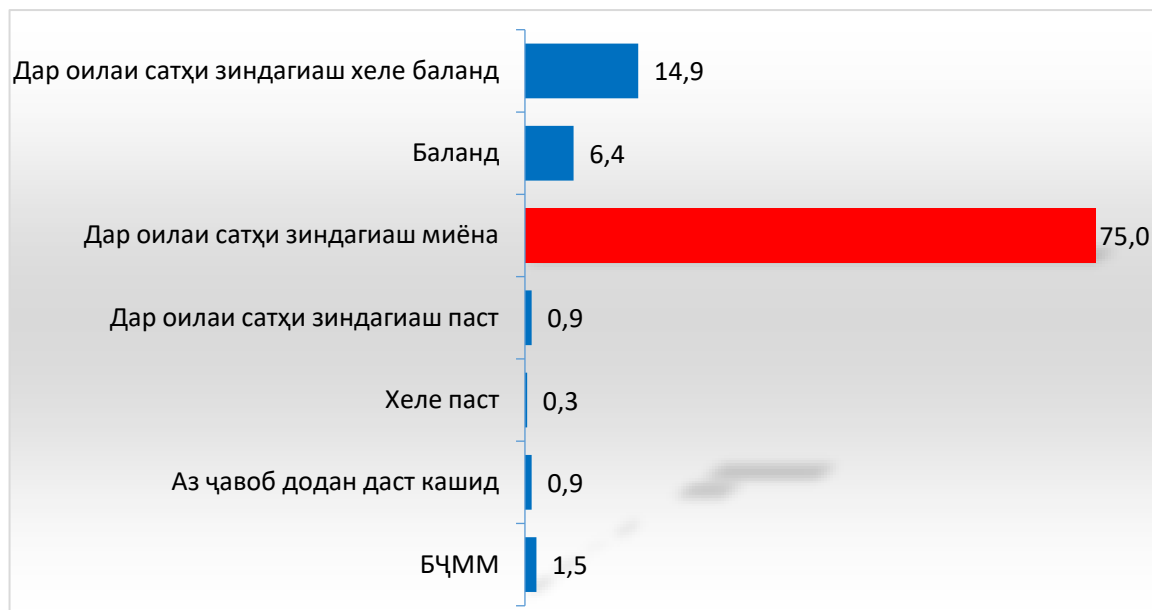

Ҷадвали 9. Дар оилае, ки Шумо зиндагӣ мекунед зиндагиашон дар кадом сатҳқарор дорад?(n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Дар оилаи сатҳи зиндагиаш хеле баланд	49	14,9	14,9	14,9
Баланд	21	6,4	6,4	21,3
Дар оилаи сатҳи зиндагиаш миёна	246	74,8	75,0	96,3
Дар оилаи сатҳи зиндагиаш паст	3	,9	,9	97,3
Хеле паст	1	,3	,3	97,6
Аз ҷавобдодандасткашид	3	,9	,9	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		

Ҳамагӣ	329	100,0		
--------	-----	-------	--	--

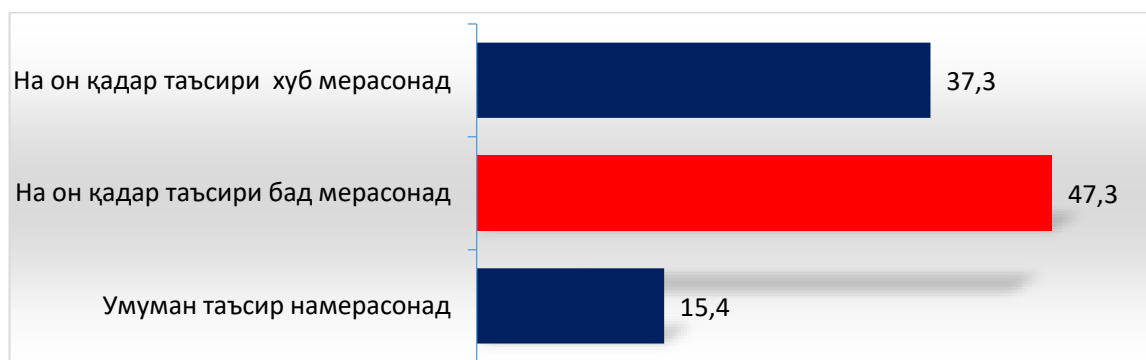
Диаграммаи 9. Дар оилае, ки Шумо зиндагӣ мекунед зиндагиашон дар кадом сатҳқарор дорад?(n=329)

Ҷадвали 10. Ба фикри Шумо муҳитиоилабарои мутобиқшавии инсон чи хел таъсир дорад?(n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
На он қадар таъсири хуб мерасонад	116	35,3	37,3	37,3
На он қадар таъсири бад мерасонад	147	44,7	47,3	84,6
Умуман таъсир на мерасонад	48	14,6	15,4	100,0
Ҳамагӣ	311	94,5	100,0	
Иштирокнакардагон	18	5,5		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диаграммаи 10. Ба фикри Шумо муҳитиоилабарои мутобиқшавии инсон чи хел таъсир дорад?(n=329)

Ҷадвали 10.1. Ба фикри Шумо муҳитиоилабарои мутобикшавии инсон чи хел таъсир дорад?(n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрииш. Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омузгори Тоҷикистон	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	35 35,7%	25 32,5%	22 28,2%	34 58,6%	116 37,3%
На он қадар таъсири бад мерасонад	50 51,0%	38 49,4%	40 51,3%	19 32,8%	147 47,3%
Умуман таъсир на мерасонад	13 13,3%	14 18,2%	16 20,5%	5 8,6%	48 15,4%
Ҷамағӣ	98 100,0%	77 100,0%	78 100,0%	58 100,0%	311 100,0%

Ҷадвали 10.2. Ба фикри Шумо муҳитиоилабарои мутобикшавии инсон чи хел таъсир дорад?(n=329)

		Ҷинси мусоҳиб		Ҷамағӣ
		Зан	Мард	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	Шумора	19	97	116
	% в Ҷинси мусоҳиб	42,2%	36,5%	37,3%
На он қадар таъсири бад мерасонад	Шумора	21	126	147
	% в Ҷинси мусоҳиб	46,7%	47,4%	47,3%
Умуман таъсир на мерасонад	Шумора	5	43	48
	% в Ҷинси мусоҳиб	11,1%	16,2%	15,4%
Ҷамағӣ	Шумора	45	266	311
	% в Ҷинси мусоҳиб	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 10.3. Ба фикри Шумо муҳитиоилабарои мутобикшавии инсон чи хел таъсир дорад?(n=329)

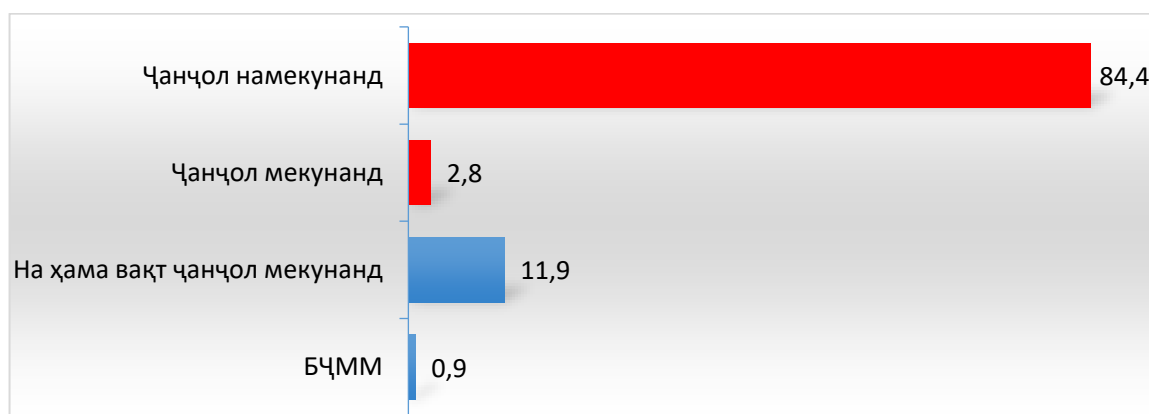
	Синну сол		Ҷамағӣ
	18-24	25-30	
На он қадар таъсири хуб мерасонад	113	2	115
	37,2%	66,7%	37,5%
На он қадар таъсири бад мерасонад	144	0	144
	47,4%	,0%	46,9%
Умуман таъсир на мерасонад	47	1	48
	15,5%	33,3%	15,6%
Ҷамағӣ	304	3	307

	100,0%	100,0%	100,0%
--	--------	--------	--------

Чадвали 11. Оё падару модари Шумо дар наздатон бо ҳамсояхо чанчолмекунанд?(n=329)

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеӣ	Фоизи чамъшаванда
Чанчол намекунанд	276	83,9	84,4	84,4
Чанчол мекунанд	9	2,7	2,8	87,2
На ҳамавақтчанчолмекунанд	39	11,9	11,9	99,1
БҶММ	3	,9	,9	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	,6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

Диagramмаи 11. Оё падару модари Шумо дар наздатон бо ҳамсояхо чанчолмекунанд?(n=329)

Чадвали 12. Падар, ё модаратон аз рафיקони хуб, ё бади шумо пурсон мешавад?(n=329)

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеӣ	Фоизи чамъшаванда
Ҳа, мешаванд	280	85,1	85,4	85,4
Не намешаванд	14	4,3	4,3	89,6
На ҳамавақтпурсонмешаванд	33	10,0	10,1	99,7
Ба ин масъала аҳамиятнамедиханд	1	,3	,3	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		
Ҳамагӣ	329	100,0		

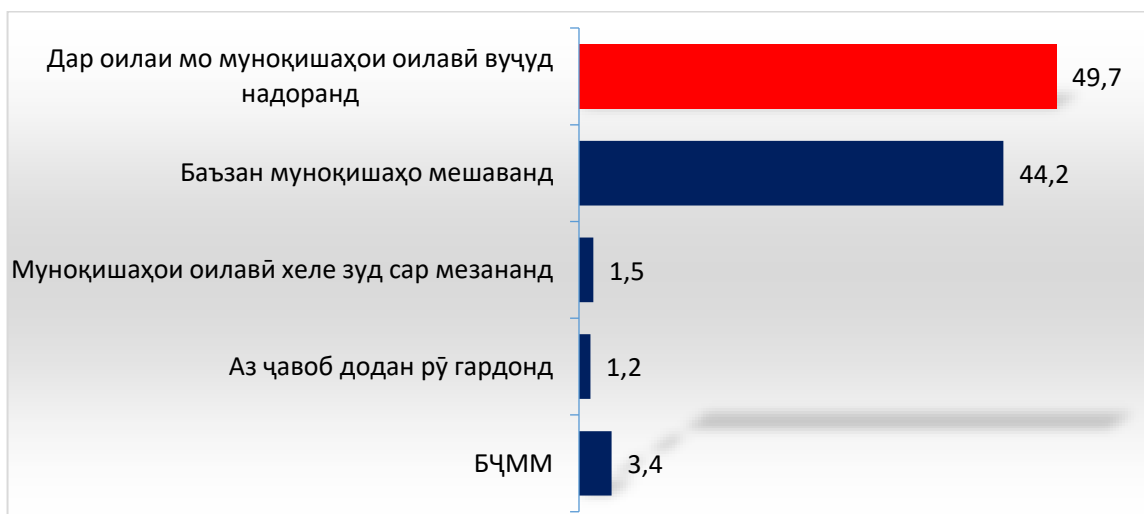
Диagramмаи 12. Падар, ё модаратон аз рафיקони хуб, ё бади шумо пурсон мешавад?(n=329)

Ҷадвали 13. Дар оилаи Шумо муноқишаҳои ҷиддӣ рух медиҳанд?(n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Дар оилаи мо муноқишаҳои оилавӣ вучуд надоранд	163	49,5	49,7	49,7
Баъзан муноқишаҳо мешаванд	145	44,1	44,2	93,9
Муноқишаҳои оилавӣ хеле зуд сар мезананд	5	1,5	1,5	95,4
Аз ҷавоб додан рӯ гардонд	4	1,2	1,2	96,6
БҶММ	11	3,3	3,4	100,0
Ҳамагӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		
Ҳамагӣ	329	100,0		

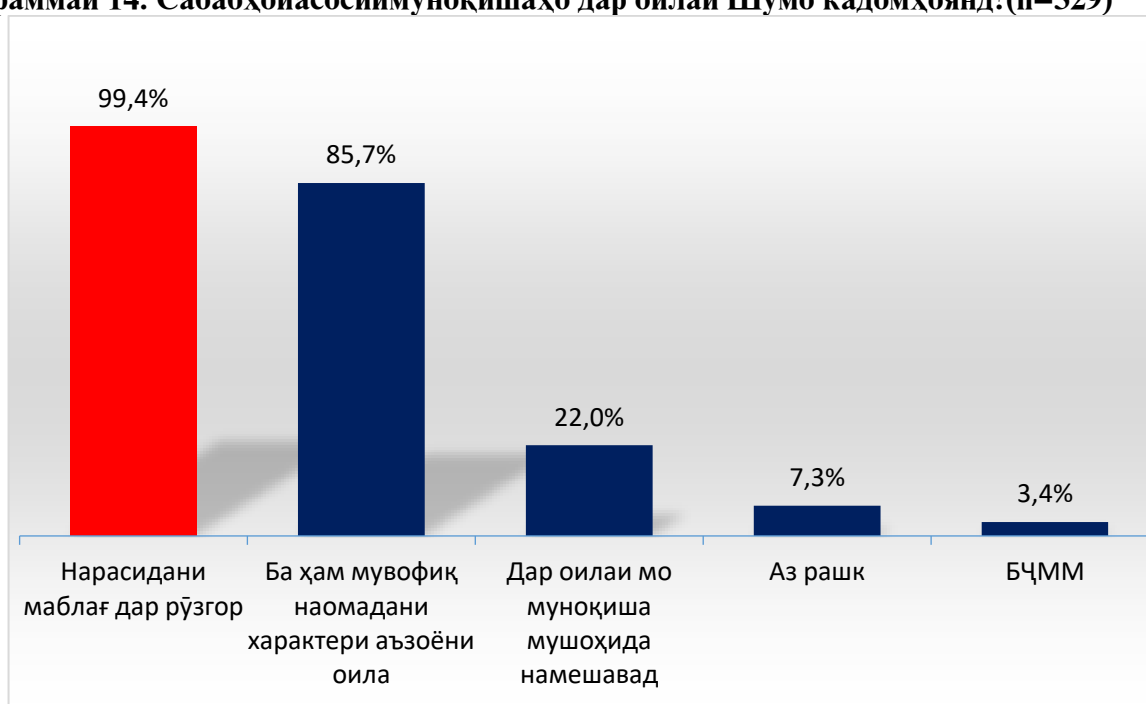
Диagramмаи 13. Дар оилаи Шумо муноқишаҳои ҷиддӣ рух медиҳанд?(n=329)

Ҷадвали 14. Сабабҳои асосии муноқишаҳо дар оилаи Шумо кадомҳоянд?(n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Нарасидани маблағ дар рӯзгор	326	45,7%	99,4%
Ба ҳам мувофиқ наомадани характери аъзоёни оила	281	39,4%	85,7%
Аз рашк	24	3,4%	7,3%
Дар оилаи мо муноқиша мушоҳида намешавад	72	10,1%	22,0%
БҶММ	11	1,5%	3,4%
Ҷамағӣ	714	100,0%	217,7%

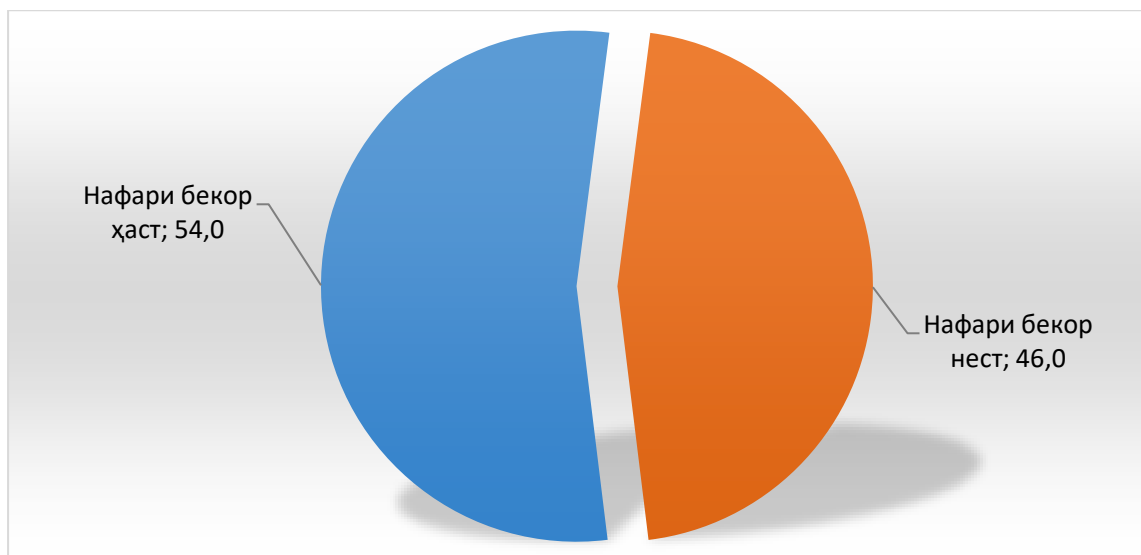
Диagramмаи 14. Сабабҳои асосии муноқишаҳо дар оилаи Шумо кадомҳоянд?(n=329)

Ҷадвали 15. Оё имрӯз дар оилаи Шумо нафари бекор ҳаст?(n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Нафари бекор ҳаст	177	53,8	54,0	54,0
Нафари бекор нест	151	45,9	46,0	100,0
Ҷамағӣ	328	99,7	100,0	
Иштирокнакардагон	1	,3		
Ҷамағӣ	329	100,0		

Диagramмаи 15. Оё имрӯз дар оилаи Шумо нафари бекор ҳаст?(n=329)

Ҷадвали 16. Ба назари Шумо масъалаҳои оилаҳои ҷавонро ба қадамроҳ бояд ҳал намуд? (n=329)

	Шумо ра	Фо из	Фои зи воқе ӣ	Фои зи чамъшава нда
Бо ҷойкортаъминнамудан	125	38,0	38,3	38,3
Маоши шоиста барои таъмини пурраи оида	138	41,9	42,3	80,7
Фароҳамовардани имконияти баробар барои гирифтани маълумоти касбӣ	63	19,1	19,3	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

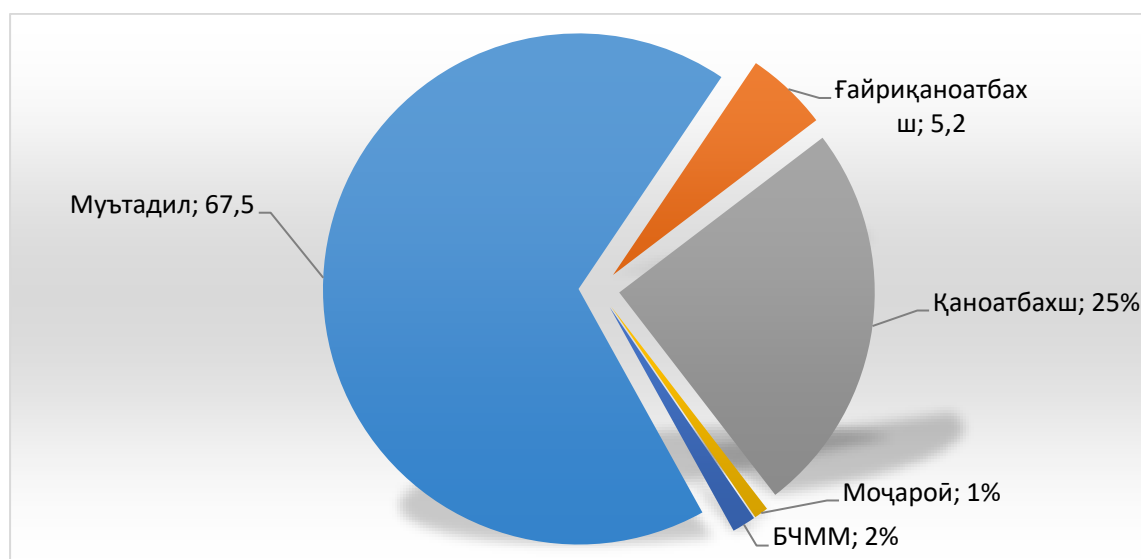
Диаграммаи 16. Ба назари Шумо масъалаҳои оилаҳои ҷавонро ба қадамроҳ бояд ҳал намуд? (n=329)

Ҷадвали 17. Шумо вазъияти психологиро дар оилаатон чи гуна баҳогузори менамояд? (n=329)

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеъ	Фоизи чамъшаванда
Муътадил	222	67,5	67,5	67,5
Ғайриқаноатбахш	17	5,2	5,2	72,6
Қаноатбахш	82	24,9	24,9	97,6
Мочарой	3	,9	,9	98,5
БЧММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	329	100,0	100,0	

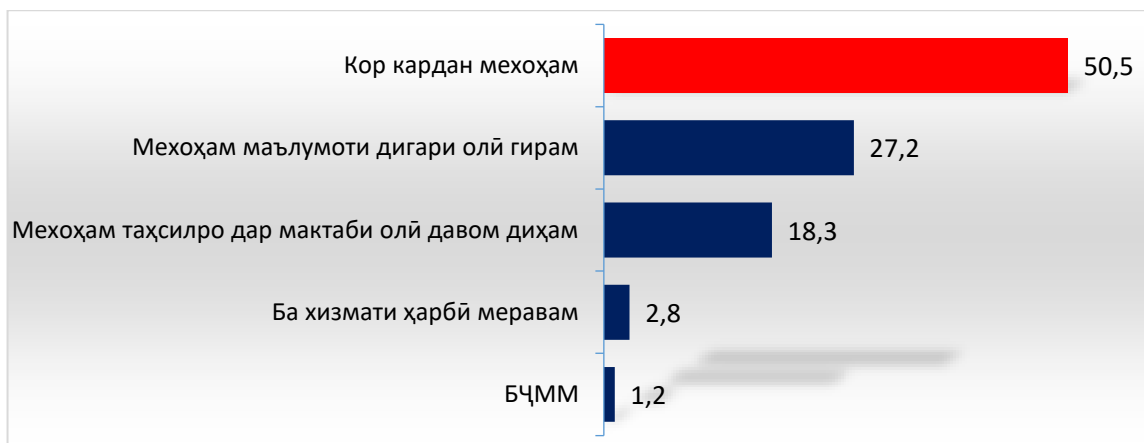
Диаграммаи 17. Шумо вазъияти психологиро дар оилаатон чи гуна баҳогузори менамоед?(n=329)

Ҷадвали 18. Баъди хатми мактаби миёна ва донишгоҳ шумо чинакшаҳо доред?(n=329)

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеъ	Фоизи чамъшаванда
Қор қардан меҳоҳам	165	50,2	50,5	50,5
Меҳоҳам таҳсилро дар мактаби олий давом диҳам	60	18,2	18,3	68,8
Меҳоҳам маълумоти дигари олий гирам	89	27,1	27,2	96,0
Ба хизмати ҳарбӣ меравам	9	2,7	2,8	98,8
БЧММ	4	1,2	1,2	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирок накардагон	2	,6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

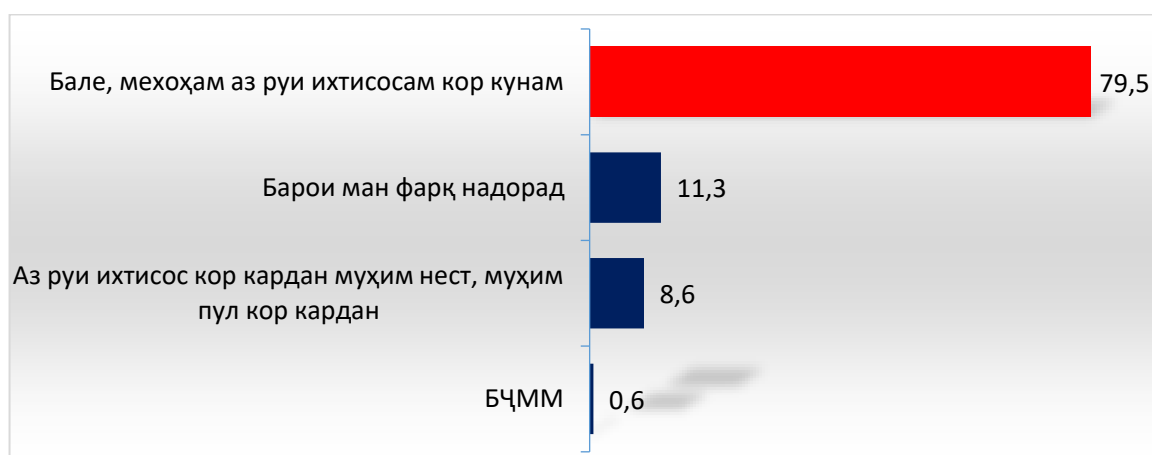
Диаграммаи 18. Баъди хатми мактаби миёна ва донишгоҳ шумо чинакшаҳо доред?(n=329)

Ҷадвали 19. Оё Шумо нияти дар оянда аз рӯи ихтисос кор кардан доред?(n=329)

	Шумора	Фоиш	Фоиши воқеӣ	Фоиши ҷамъшаванда
Бале, мехоҳам аз руи ихтисосам кор кунам	260	79,0	79,5	79,5
Барои ман фарқ надорад	37	11,2	11,3	90,8
Аз руи ихтисос кор кардан муҳим нест, муҳимпулкоркардан	28	8,5	8,6	99,4
БҶММ	2	,6	,6	100,0
Ҷамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	,6		
Ҷамагӣ	329	100,0		

Диagramмаи 19. Оё Шумо нияти дар оянда аз рӯи ихтисос кор кардан доред?(n=329)

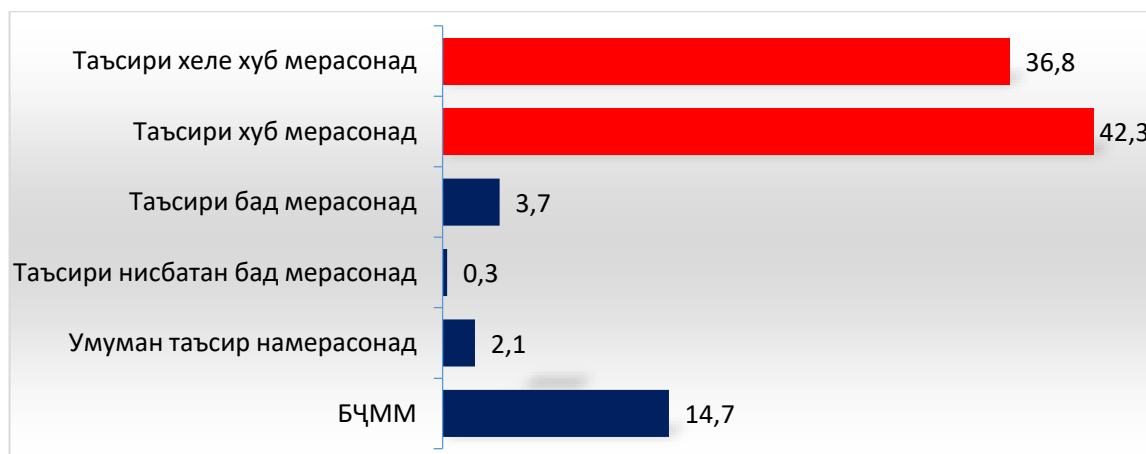

Ҷадвали 20. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстон барои мутобиқшавӣ ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонанд?(n=329)

	Шумора	Фоиш	Фоиши воқеӣ	Фоиши ҷамъшаванда
--	--------	------	-------------	-------------------

Таъсири хеле хуб мерасонад	120	36,5	36,8	36,8
Таъсири хуб мерасонад	138	41,9	42,3	79,1
Таъсири бад мерасонад	12	3,6	3,7	82,8
Таъсири нисбатан бад мерасонад	1	,3	,3	83,1
Умуман таъсир намерасонад	7	2,1	2,1	85,3
БҶММ	48	14,6	14,7	100,0
Ҷамағӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҷамағӣ	329	100,0		

Диagramмаи 20. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстонбароимутобикшави ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонад?(n=329)

Ҷадвали 20.1. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстонбароимутобикшави ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонад?(n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологӣи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣи Тоҷикистон	
Таъсир и хеле хуб мерасонад	39	24	27	30	120
	38,2%	30,0%	32,1%	50,0%	36,8%
Таъсир и хуб мерасонад	37	33	42	26	138
	36,3%	41,3%	50,0%	43,3%	42,3%
Таъсир	8	0	2	2	12

и бад мерасонад	7,8%	,0%	2,4%	3,3%	3,7%
Таъсир и нисбатан бад мерасонад	1	0	0	0	1
	1,0%	,0%	,0%	,0%	,3%
Умуман таъсир намерасонад	2	4	1	0	7
	2,0%	5,0%	1,2%	,0%	2,1%
БҚМ	15	19	12	2	48
М	14,7%	23,8%	14,3%	3,3%	14,7%
Ҷамағӣ	102	80	84	60	326
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 20.2. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстонбароимутобикшави ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонад?(n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҷамағӣ
	Зан	Мард	
Хеле хуб мерасонад	21	99	120
	40,4%	36,1%	36,8%
Таъсири хуб мерасонад	24	114	138
	46,2%	41,6%	42,3%
Таъсири бад мерасонад	0	12	12
	,0%	4,4%	3,7%
Таъсири нисбатан бад мерасонад	0	1	1
	,0%	,4%	,3%
Умуман таъсир намерасонад	1	6	7
	1,9%	2,2%	2,1%
БҚММ	6	42	48
	11,5%	15,3%	14,7%
Ҷамағӣ	52	274	326
	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 20.3. Ба ақидаи Шумо доираи дӯстонбароимутобикшави ба таҳсил чи гуна таъсир мерасонад?(n=329)

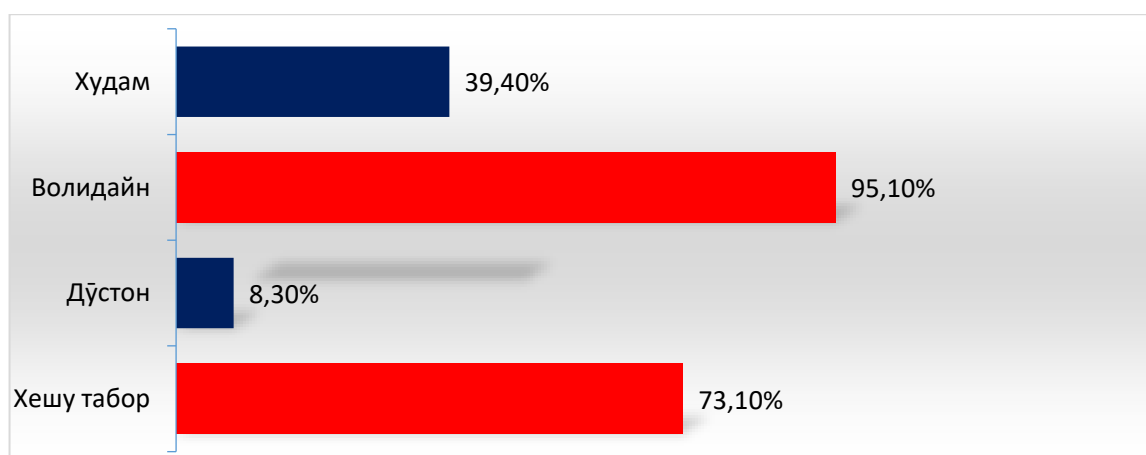
	Синну сол	Ҷамағӣ
--	-----------	--------

	18-24	25-30	
Таъсири хеле хуб мерасонад	118	1	119
	37,0%	33,3%	37,0%
Таъсири хуб мерасонад	135	2	137
	42,3%	66,7%	42,5%
Таъсири бад мерасонад	11	0	11
	3,4%	,0%	3,4%
Таъсири нисбатан бад мерасонад	1	0	1
	,3%	,0%	,3%
Умуман таъсир намерасонад	7	0	7
	2,2%	,0%	2,2%
БҚММ	47	0	47
	14,7%	,0%	14,6%
Ҳамагӣ	319	3	322
	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 21. Шуморо дар раванди таълим аз чихатииктисодӣ ва молиявӣ китавминмекунад?(n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Худам	129	18,3%	39,4%
Волидайн	311	44,1%	95,1%
Дӯстон	27	3,8%	8,3%
Хешу табор	239	33,9%	73,1%
Ҳамагӣ	706	100,0%	215,9%

Диagramмаи 21. Шуморо дар раванди таълим аз чихатииктисодӣ ва молиявӣ китавминмекунад?(n=329)

Ҷадвали 22. Оё ба назари шумо мутахассисони ҷавон ба таълими иловагӣ ниёз доранд?(n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи
--	--------	------	-------------	-------

				чамъшаванда
Ҳа	276	83,9	84,9	84,9
Не	15	4,6	4,6	89,5
На он қадар	34	10,3	10,5	100,0
Ҳамагӣ	325	98,8	100,0	
Иштирокнакардагон	4	1,2		
Ҳамагӣ	329	100,0		

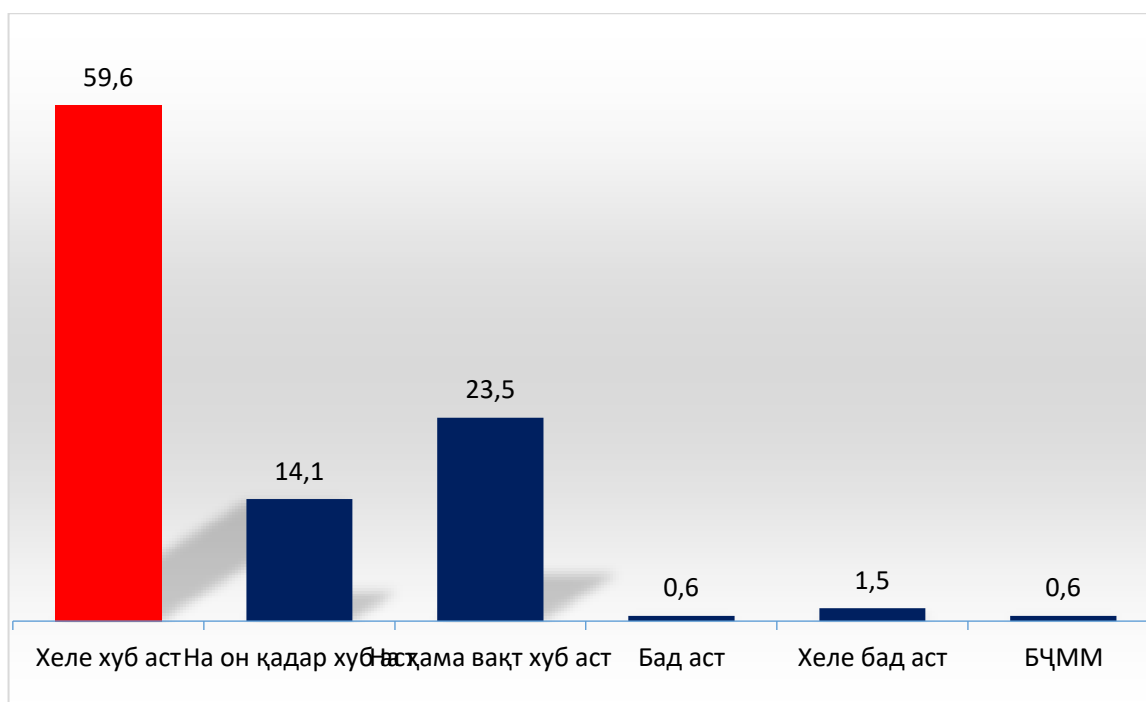
Диagramмаи 22. Оё ба назари Шумо мутахассисони ҷавон ба таълими иловагӣ ниёз доранд?(n=329)

Ҷадвали 23. Муносибати омӯзгорон бо Шумо чӣ гуна аст?(n=329)

	Шумора	Ҳоиз	Ҳоизи воқеӣ	Ҳоизи чамъшаванда
Хеле хуб аст	195	59,3	59,6	59,6
На он қадархубаст	46	14,0	14,1	73,7
На ҳама вақтхубаст	77	23,4	23,5	97,2
Бад аст	2	,6	,6	97,9
Хеле бад аст	5	1,5	1,5	99,4
БҶММ	2	,6	,6	100,0
Ҳамагӣ	327	99,4	100,0	
Иштирокнакардагон	2	,6		
Ҳамагӣ	329	100,0		

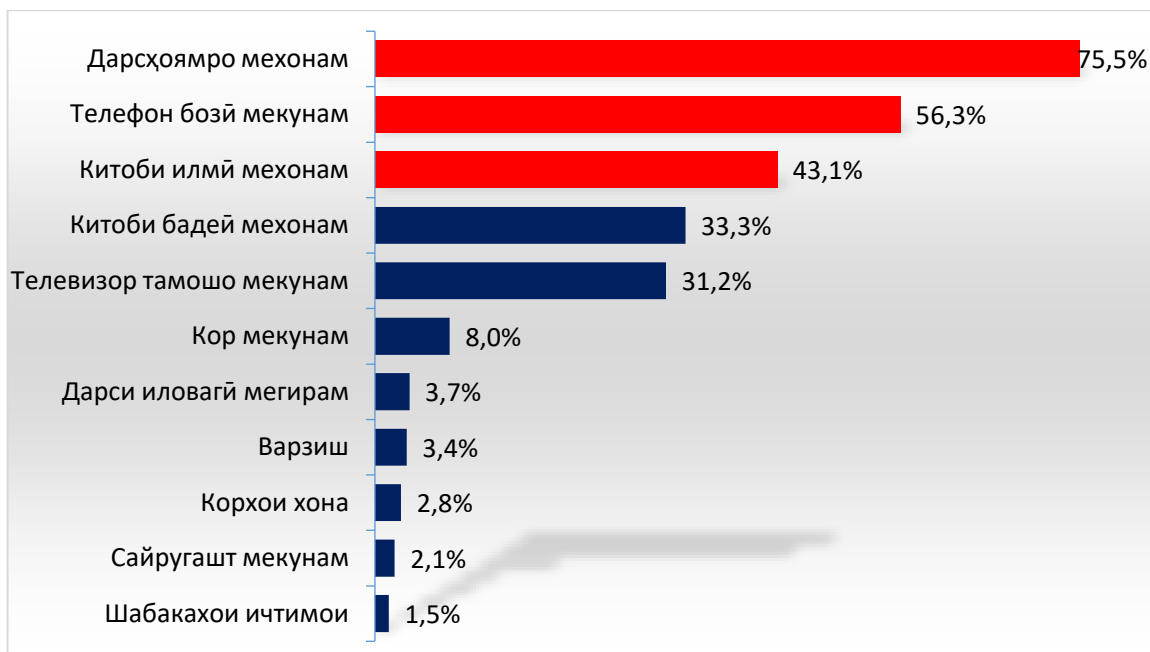
Диagramмаи 23. Муносибати омӯзгорон бо Шумо чӣ гуна аст?(n=329)

Ҷадвали 24. Шумо фориғаздарс вақтиҳо лигиатон рочи хелмегузаронед? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Китоби илмӣ меҳонам	141	16,5%	43,1%
Китоби бадеӣ меҳонам	109	12,8%	33,3%
Дарсҳои муҳонам	247	29,0%	75,5%
Телефон бозӣ мекунам	184	21,6%	56,3%
Телевизор тамошо мекунам	102	12,0%	31,2%
Дарси иловагӣ мегирам	12	1,4%	3,7%
Корҳои хона	9	1,1%	2,8%
Варзиш	11	1,3%	3,4%
Кор мекунам	26	3,0%	8,0%
Сайругашт мекунам	7	,8%	2,1%
Шабакҳои иҷтимоӣ	5	,6%	1,5%
Ҳамагӣ	853	100,0%	260,9%

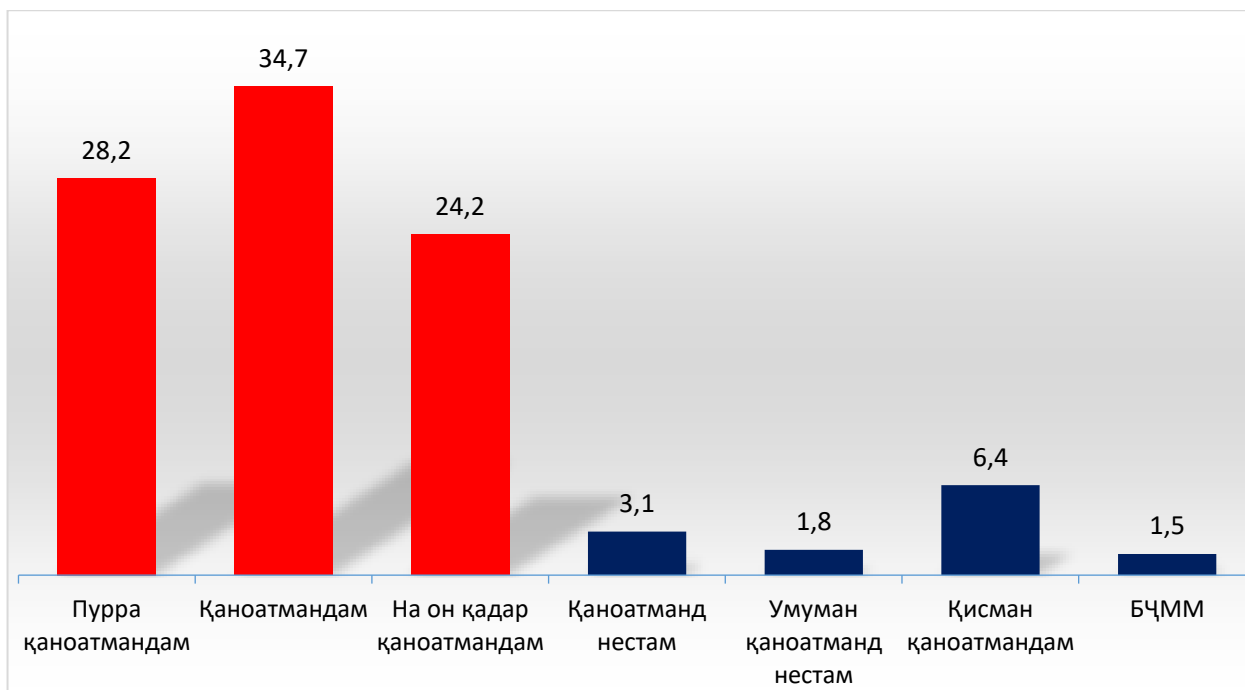
Диagramмаи 24. Шумо фориғаздарс вақтиҳо лигиатон рочи хелмегузаронед? (n=329)

Ҷадвали 25. Дар донишгоҳ Шумо аз раванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Пурра қаноатмандам	92	28,0	28,2	28,2
Қаноатмандам	113	34,3	34,7	62,9
На он қадар қаноатмандам	79	24,0	24,2	87,1
Қаноатманд нестам	10	3,0	3,1	90,2
Умуман қаноатманд нестам	6	1,8	1,8	92,0
Қисман қаноатмандам	21	6,4	6,4	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҷамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҷамагӣ	329	100,0		

Диagramмаи 25. Дар донишгоҳ Шумо аз раванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

Ҷадвали 25.1. Дар донишгоҳ Шумо аз раванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамъагӣ
	Донишгоҳи аграрии Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгори Тоҷикистон	
Пурра қаноатмандам	37	19	24	12	92
	35,9%	23,8%	28,6%	20,3%	28,2%
Қаноатмандам	28	27	30	28	113
	27,2%	33,8%	35,7%	47,5%	34,7%
На он қадар қаноатмандам	26	24	21	8	79
	25,2%	30,0%	25,0%	13,6%	24,2%
Қаноатманд нестам	1	1	7	1	10
	1,0%	1,3%	8,3%	1,7%	3,1%
Умуман қаноатманд нестам	2	1	1	2	6
	1,9%	1,3%	1,2%	3,4%	1,8%
Қисман қаноатмандам	7	6	0	8	21
	6,8%	7,5%	0,0%	13,6%	6,4%

					%
БЦММ	2	2	1	0	5
	1,9%	2,5%	1,2%	,0%	1,5%
Ҳамагӣ	103	80	84	59	326
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 25.2. Дар донишгоҳи Шумоазраванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҳамагӣ
	Зан	Мард	
Пурра қаноатмандам	12	80	92
	23,1%	29,2%	28,2%
қаноатмандам	17	96	113
	32,7%	35,0%	34,7%
На он қадар қаноатмандам	12	67	79
	23,1%	24,5%	24,2%
Қаноатманд нестам	2	8	10
	3,8%	2,9%	3,1%
Умуман Қаноатманд нестам	0	6	6
	,0%	2,2%	1,8%
Қисман қаноатмандам	8	13	21
	15,4%	4,7%	6,4%
БЦММ	1	4	5
	1,9%	1,5%	1,5%
Ҳамагӣ	52	274	326
	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 25.3. Дар донишгоҳи Шумоазраванди сифати таълим то кадом андоза қаноатманд ҳастед? (n=329)

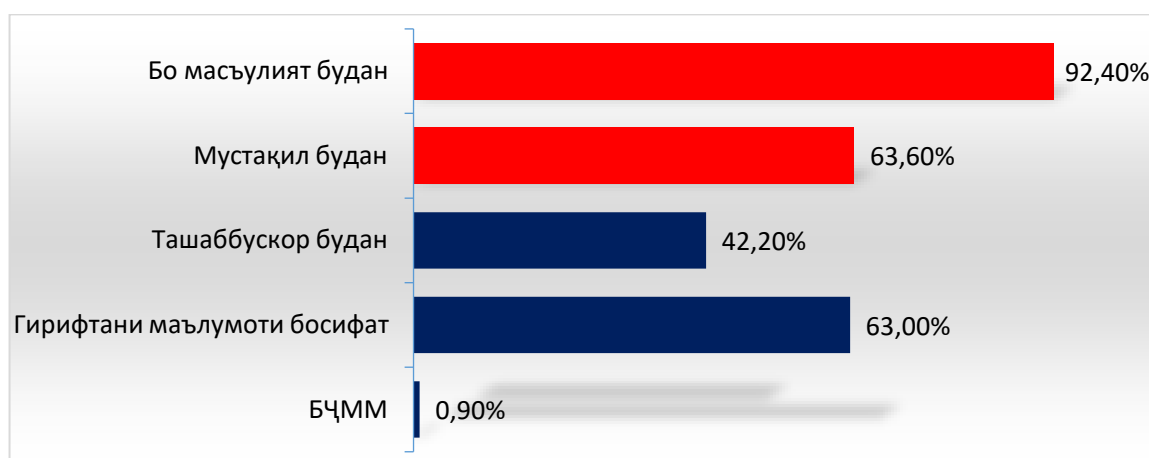
	Синну сол		Ҳамагӣ
	18-24	25-30	
Пурра қаноатмандам	91	0	91
	28,5%	,0%	28,3%
қаноатмандам	110	1	111
	34,5%	33,3%	34,5%
На он қадар қаноатмандам	76	2	78
	23,8%	66,7%	24,2%
Қаноатманд нестам	10	0	10
	3,1%	,0%	3,1%
Умуман Қаноатманд нестам	6	0	6

	1,9%	,0%	1,9%
Қисманқаноатмандам	21	0	21
	6,6%	,0%	6,5%
БЦММ	5	0	5
	1,6%	,0%	1,6%
Ҳамағй	319	3	322
	100,0%	100,0%	100,0%

Ҷадвали 26. Кадом сифатхороШумодархаётидонишчӯёндидаанмехоҳед?(n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Бо масъулият будан	302	35,2%	92,4%
Мустиқил будан	208	24,3%	63,6%
Ташаббускор будан	138	16,1%	42,2%
Гирифтани маълумоти босифат	206	24,0%	63,0%
БЦММ	3	,4%	,9%
Ҳамағй	857	100,0%	262,1%

Диagramмаи 26. Кадом сифатхороШумодархаётидонишчӯёндидаанмехоҳед?(n=329)

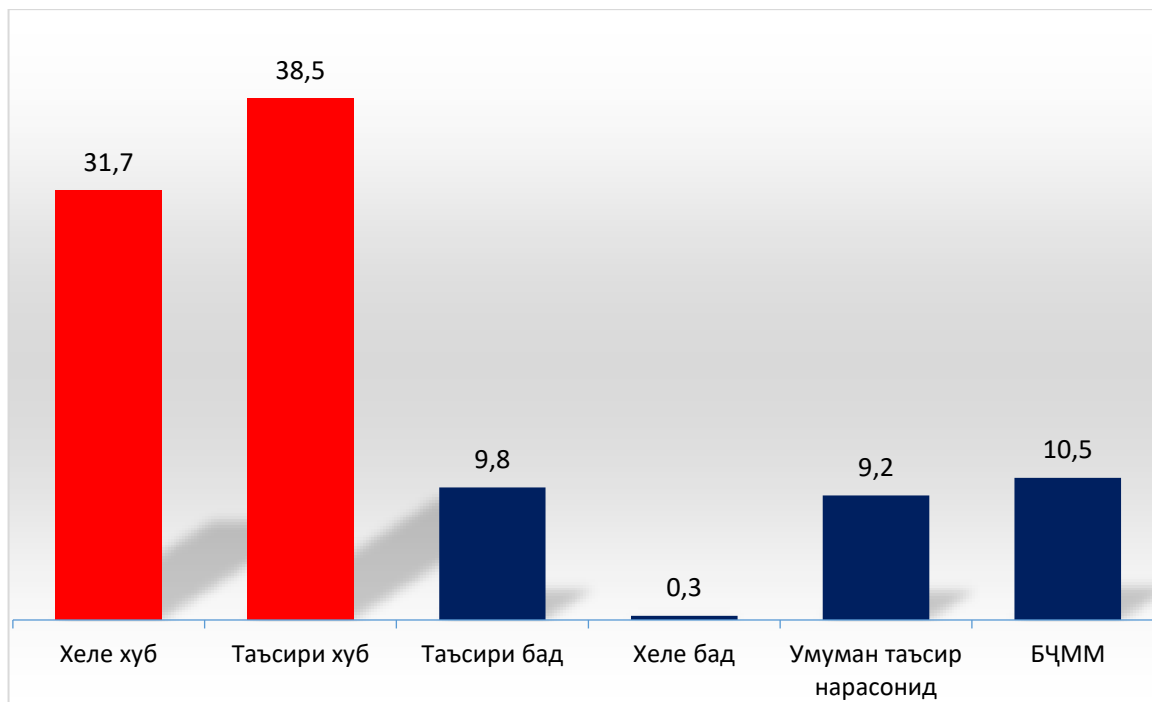

Ҷадвали 27. Дигаршавии муносибатҳои ҷамъиятибаичтимоишавииШумодарҷомеа чи гуна таъсир расонд? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Хеле хуб	103	31,3	31,7	31,7
Таъсири хуб	125	38,0	38,5	70,2
Таъсири бад	32	9,7	9,8	80,0
Хеле бад	1	,3	,3	80,3
Умуман таъсир нарасонид	30	9,1	9,2	89,5

БЦММ	34	10,3	10,5	100,0
Ҳамагӣ	325	98,8	100,0	
Иштирокнакардагон	4	1,2		
Ҳамагӣ	329	100,0		

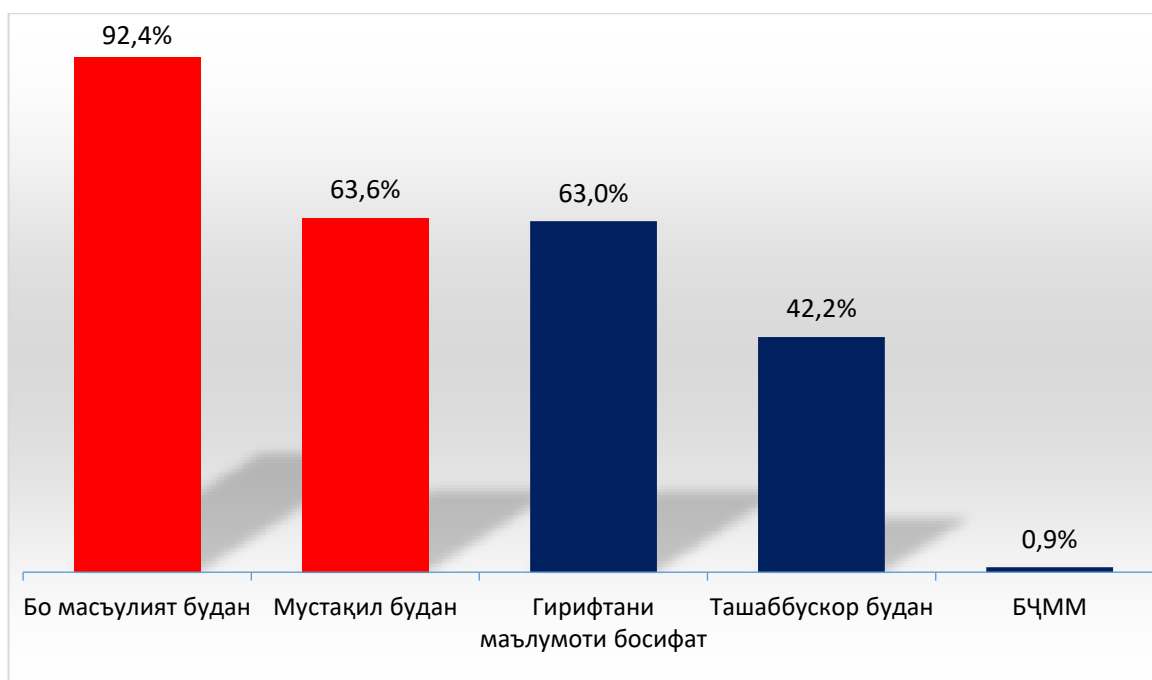
Чадвали 27. Дигаршавии муносибатҳои ҷамъиятибаичтимоишавии Шумодарҷомеа чи гуна таъсир расонд? (n=329)

Чадвали 28. Барои амалишудани нақшаҳои ҷавонондар кишвари мо кадом омилҳоме амешаванд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Бо масъулият будан	302	35,2%	92,4%
Мустақил будан	208	24,3%	63,6%
Ташаббускор будан	138	16,1%	42,2%
Гирифтани маълумоти босифат	206	24,0%	63,0%
Намедонам	3	,4%	,9%
Ҳамагӣ	857	100,0%	262,1%

Диаграммаи 28. Барои амалишудани нақшаҳои ҷавонондар кишвари мо кадом омилҳоме амешаванд? (n=329)

Чадвали 28.1. Барои амалишудани нақшаҳои ҷавондони дар кишваримокадомо милҳомоне амешаванд? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	
Нарасидани маблағ	87 32,3%	64 31,8%	73 33,5%	48 36,4%	272
Маҳалгарой	65 24,2%	43 21,4%	39 17,9%	24 18,2%	171
Шиносбозӣ	86 32,0%	64 31,8%	74 33,9%	49 37,1%	273
Миёнаравӣ	26 9,7%	22 10,9%	28 12,8%	9 6,8%	85
Нарасидани дониш ва касбият	2 ,7%	3 1,5%	3 1,4%	0 ,0%	8
Аз ҷавобгардонд	2 ,7%	5 2,5%	1 ,5%	2 1,5%	10
БЦММ	1 ,4%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	1
Ҷамағӣ	269	201	218	132	820

Ҷадвали 28.2. Барои амалӣшудани нақшаҳои ҷавонон дар кишваримоқададомилҳо монеа мешаванд? (n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҷамагӣ
	Зан	Мард	
Нарасидани маблағ	44	228	272
	35,5%	32,8%	
Маҳалгарой	19	152	171
	15,3%	21,8%	
Шиносбози	42	231	273
	33,9%	33,2%	
Миёнарави	15	70	85
	12,1%	10,1%	
Нарасидаи дониш ва касбият	3	5	8
	2,4%	,7%	
Аз ҷавобруйгардонд	1	9	10
	,8%	1,3%	
БҶММ	0	1	1
	,0%	,1%	
Ҷамагӣ	124	696	820

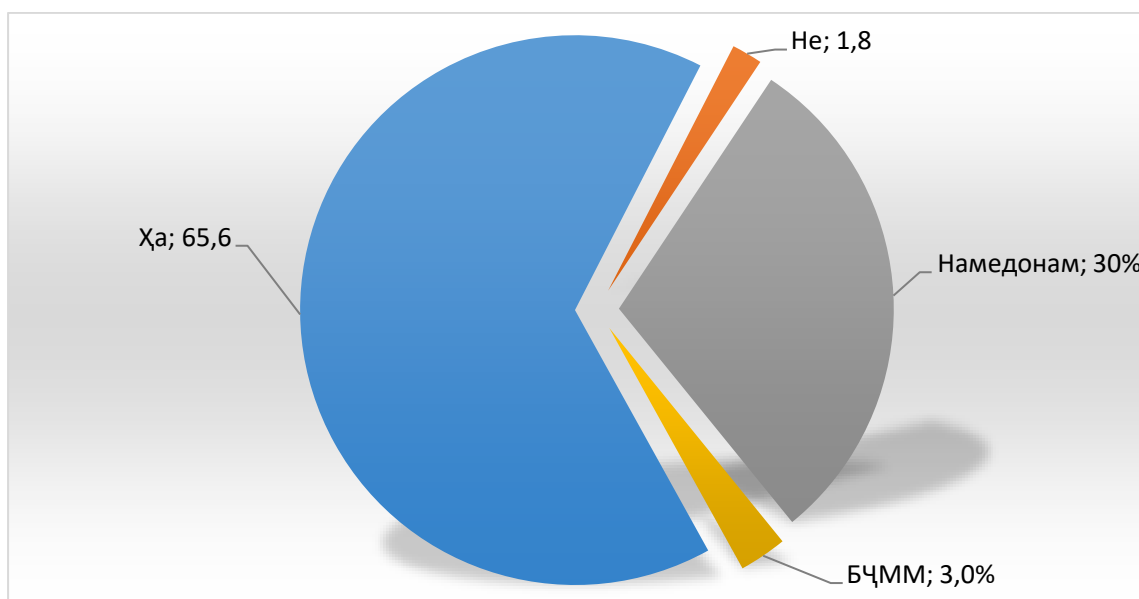
Ҷадвали 28.3. Барои амалӣшудани нақшаҳои ҷавонон дар кишваримоқададомилҳо монеа мешаванд? (n=329)

	Синну сол		Ҷамагӣ
	18-24	25-30	
Нарасидани маблағ	265	3	268
	33,1%	33,3%	
Маҳалгарой	166	3	169
	20,8%	33,3%	
Шиносбози	267	2	269
	33,4%	22,2%	
Миёнарави	83	1	84
	10,4%	11,1%	
Нарасидаи дониш ва касбият	8	0	8
	1,0%	,0%	
Аз ҷавобруйгардонд	10	0	10
	1,3%	,0%	
БҶММ	1	0	1
	,1%	,0%	
Ҷамагӣ	800	9	809

Ҷадвали 29. Оё Шумо боварӣ доред, ки дар оянда нақшаҳои ғайри амалӣ карда метавонед? (n=329)

	Шумора	Фоиз	Фоизи воқеӣ	Фоизи чамъшаванда
Ҳа	214	65,0	65,6	65,6
Не	6	1,8	1,8	67,5
Намедонам	97	29,5	29,8	97,2
БҶММ	9	2,7	2,8	100,0
Ҳамагӣ	326	99,1	100,0	
Иштирокнакардагон	3	,9		
Ҳамагӣ	329	100,0		

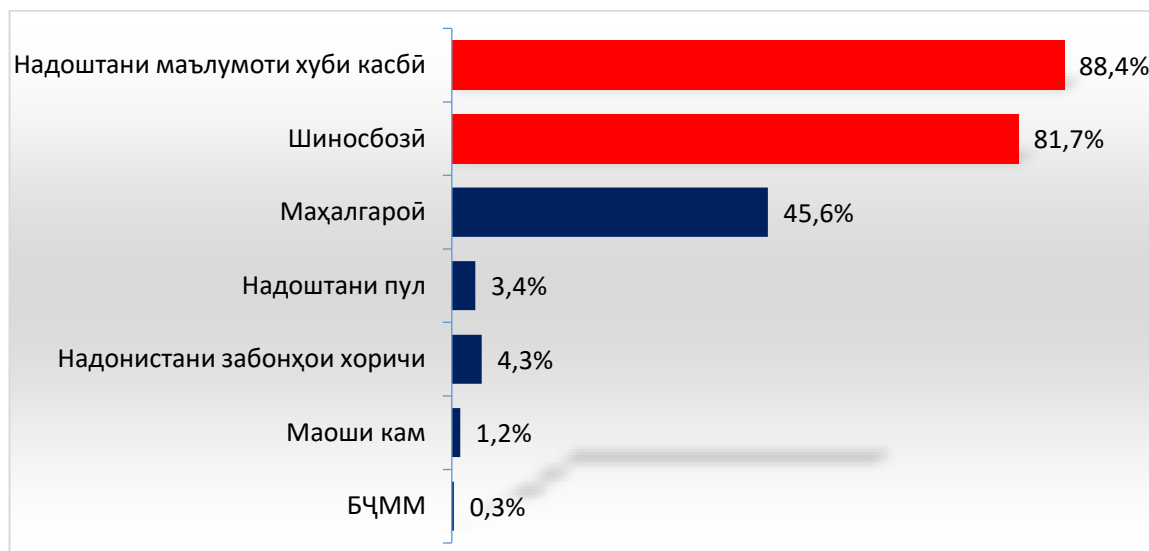
Диagramмаи 29. Оё Шумо боварӣ доред, ки дар оянда нақшаҳоятонро амалӣ карда метавонед? (n=329)

Ҷадвали 30. Ба назари Шумо хангомибақорқабулшуданбароиҷавононкадоммушкилиҳоиасосӣпешмеояд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷузъи мушоҳида
	N	Ҷузъи	
Надоштани маълумоти хуби касбӣ	289	39,3%	88,4%
Шиносбозӣ	267	36,3%	81,7%
Маҳалгарой	149	20,3%	45,6%
Надоштани пул	11	1,5%	3,4%
Надонистани забонҳои хориҷӣ	14	1,9%	4,3%
Маоши кам	4	,5%	1,2%
БҶММ	1	,1%	,3%
Ҳамагӣ	735	100,0%	224,8%

Диagramмаи 30. Ба назари Шумо хангомибакорқабулшуданбароичавононкадоммушкилиҳоиасосӣпешмеояд? (n=329)

Ҷадвали 30.1. Ба назари Шумо хангомибакорқабулшуданбароичавононкадоммушкилиҳоиасосӣпешмеояд? (n=329)

	Донишгоҳ				Ҷамағӣ
	Донишгоҳи аграрии ш. Душанбе	Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон	Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон	
Надоштани маълумоти хуби касб?	93 40,1%	63 34,8%	79 39,7%	54 43,9%	289
Шиносбозӣ	81 34,9%	59 32,6%	75 37,7%	52 42,3%	267
Маҳалгарой	49 21,1%	43 23,8%	41 20,6%	16 13,0%	149
Надоштани пул	2 ,9%	7 3,9%	2 1,0%	0 ,0%	11
Надонистани забонҳои хориҷӣ	3 1,3%	9 5,0%	1 ,5%	1 ,8%	14
Маоши кам	4 1,7%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	4
БҶММ	0	0	1	0	1

	,0%	,0%	,5%	,0%	
Ҳамагӣ	232	181	199	123	735

Ҷадвали 30.2. Ба назари Шумо хангомибақорқабулшуданбароиҷавононкадоммушкилиҳоиасосӣпешмеояд? (n=329)

	Ҷинси мусоҳиб		Ҳамагӣ
	Зан	Мард	
Надоштани маълумоти хуби касбӣ	45 41,7%	244 38,9%	289
Шиносбозӣ	41 38,0%	226 36,0%	267
Маҳалгарой	20 18,5%	129 20,6%	149
Надоштани пул	1 ,9%	10 1,6%	11
Надонистани забонҳои хориҷӣ	1 ,9%	13 2,1%	14
Маоши кам	0 ,0%	4 ,6%	4
БҶММ	0 ,0%	1 ,2%	1
	108	627	735

Ҷадвали 30.3. Ба назари Шумо хангомибақорқабулшуданбароиҷавононкадоммушкилиҳоиасосӣпешмеояд? (n=329)

	Синну сол		Ҳамагӣ
	18-24	25-30	
Надоштани маълумоти хуби касбӣ	282 39,3%	3 37,5%	285
Шиносбозӣ	262 36,5%	2 25,0%	264
Маҳалгарой	145 20,2%	2 25,0%	147
Надоштани пул	10 1,4%	1 12,5%	11
Надонистани забонҳои хориҷӣ	14 1,9%	0 ,0%	14
Маоши кам	4 ,6%	0 ,0%	4
БҶММ	1 ,1%	0 ,0%	1
Ҳамагӣ	718	8	726

Чадвали 31. Аз кадом чихатбекорӣбаШумомаъкулнест? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Бекори сабаби паст шудани сатҳи иҷтимоӣ мешавад	267	33,0%	81,9%
Бекори боиси паст шудани сатҳи зиндаги мегардад	297	36,7%	91,1%
Бекори доирии муносибатҳоро маҳдуд мекунад	81	10,0%	24,8%
Имконияти фаолияти ҳудро амали кардан маҳдуд мегардад	74	9,1%	22,7%
Аз чихати молияви побанди волидайн мешавам	91	11,2%	27,9%
Ҷамағӣ	810	100,0%	248,5%

Диagramмаи 31. Аз кадом чихатбекорӣбаШумомаъкулнест? (n=329)

Чадвали 32. Ба ақидаиШумокадомроҳҳои муборизаибекорӣвучуддорд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Ташкил намудани ҷойҳои нави кори	306	40,0%	93,6%
Ташкил намудани биржаи меҳнатвадигарнамудҳои хизмати машғулият	193	25,2%	59,0%
Баланд бардоштани таҳассуси касбӣ	150	19,6%	45,9%
Дастгирии бизнеси хурду	116	15,2%	35,5%

миёна			
Ҳамагӣ	765	100,0%	233,9%

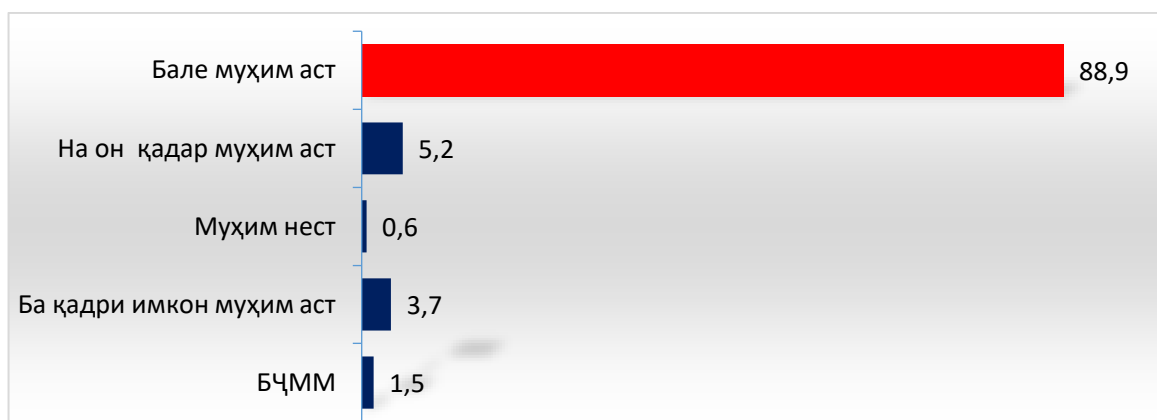
Диagramмаи 32. Ба ақидаи Шумо кадом роҳҳои муҳолимаи беқорӣ вуҷуд дорад? (n=329)

Ҷадвали 33. Оё Шумо тарбияи ҳуқуқи ҷавононро муҳим меҳисобед? (n=329)

	Шумора	Ҷоиз	Ҷоизи воқеӣ	Ҷоизи ҷамъшаванда
Бале муҳим аст	289	87,8	88,9	88,9
На он қадар муҳим аст	17	5,2	5,2	94,2
Муҳим нест	2	,6	,6	94,8
Ба қадри имкон муҳим аст	12	3,6	3,7	98,5
БҶММ	5	1,5	1,5	100,0
Ҳамагӣ	325	98,8	100,0	
Иштирокнакардагон	4	1,2		
Ҳамагӣ	329	100,0		

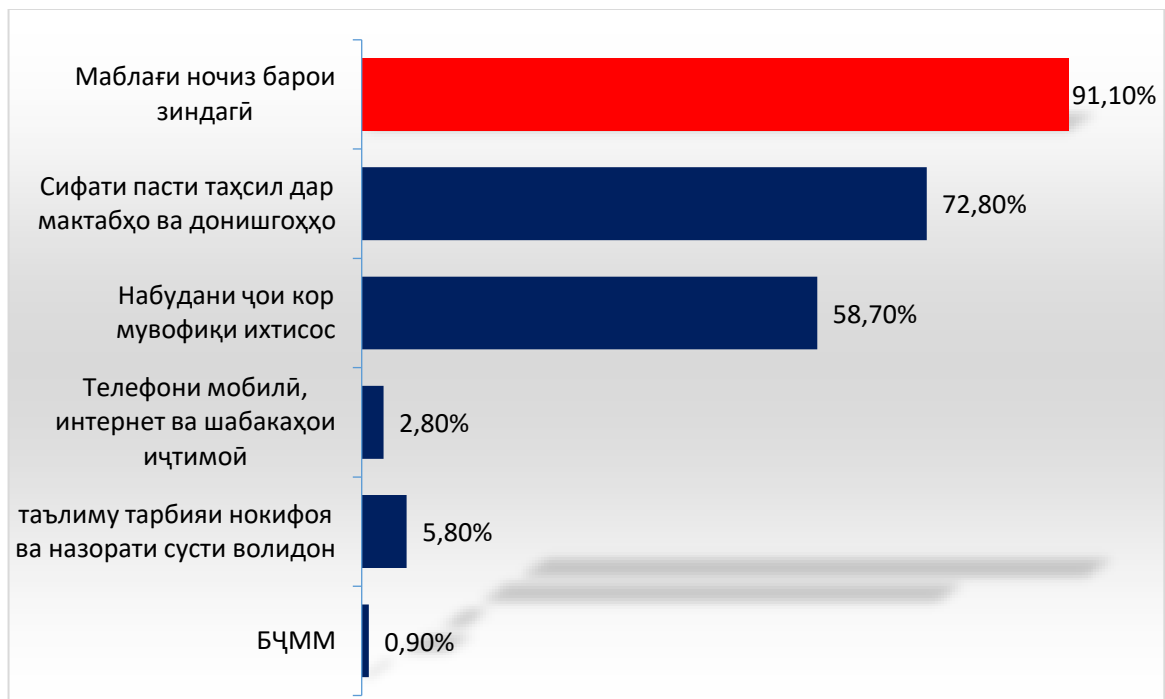
Диagramмаи 33. Оё Шумо тарбияи ҳуқуқи ҷавононро муҳим меҳисобед? (n=329)

Ҷадвали 34. Ба фикри Шумо сабабҳои асосии қарафтории ҷавонон кадомҳоянд? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Маблағиночизбароизиндагӣ	298	39,3%	91,1%
Сифати пасти таҳсил дар мактабҳо ва донишгоҳҳо	238	31,4%	72,8%
Набудани ҷоикормувофиқи ихтисос	192	25,3%	58,7%
Телефони мобилӣ, интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ	9	1,2%	2,8%
таълиму тарбияи нокифоя ва назорати сусти волидон	19	2,5%	5,8%
БҶММ	3	,4%	,9%
Ҳамагӣ	759	100,0%	232,1%

Диagramмаи 34. Ба фикри Шумо сабабҳои асосии каҷрафтори иҷтимоӣ чавонон кадомҳоянд? (n=329)

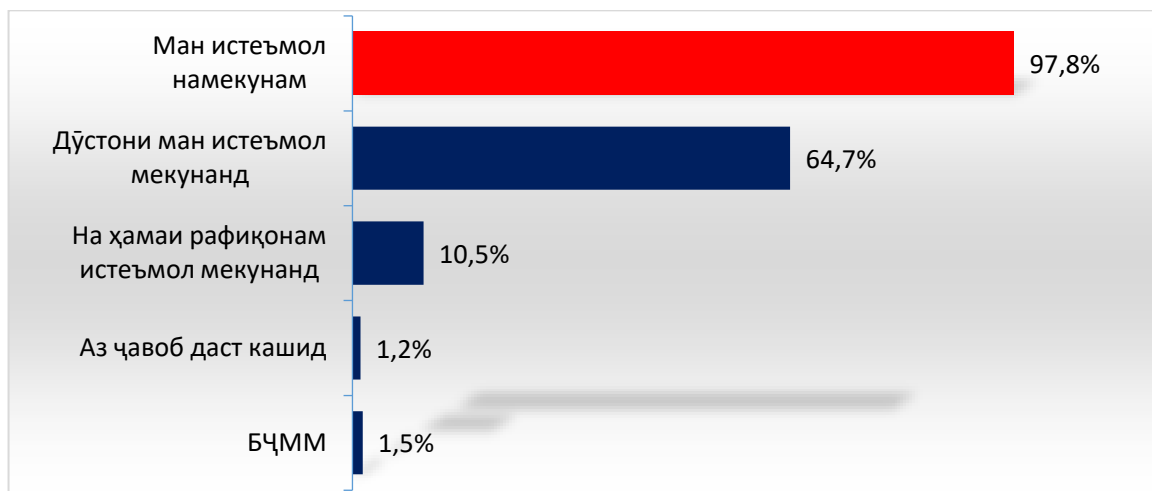

Ҷадвали 35. Шумо ва рафиқони шумо маводҳои нашъаовар истеъмол мекунед? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Ман истеъмол намекунам	316	55,6%	97,8%
Дӯстони ман истеъмол мекунанд	209	36,8%	64,7%
На ҳамаи рафиқонам истеъмол мекунанд	34	6,0%	10,5%
Аз ҷавобдаст касид	4	,7%	1,2%
БҶММ	5	,9%	1,5%

Ҳамагӣ	568	100,0%	175,9%
--------	-----	--------	--------

Диagramмаи 35. Шумо ва рафиқони шумо маводҳои нашоаваристеъмом мекунед? (n=329)

Ҷадвали 36. Оё шумо барои худ ягон идеал доред? (n=329)

	Ҷавобҳо		Ҷоиз мушоҳида
	N	Ҷоиз	
Идеал дорам лекин амали кардан қайри имкон аст	176	53,5%	54,3%
Ягон ҳел идеал надорам	50	15,2%	15,4%
Идеал дорам ва амали мекунам	63	19,1%	19,4%
Идеал дорам	40	12,2%	12,3%
Ҳамагӣ	329	100,0%	101,5%

Диagramмаи 36. Оё шумо барои худ ягон идеал доред? (n=329)

